

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Edw T 1035.100.518

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

THE ESSEX INSTITUTE
TEXT-BOOK COLLECTION

GIFT OF
GEORGE ARTHUR PLIMPTON
OF NEW YORK

JANUARY 25, 1924

C. BROOKS

clm

3 2044 097 043 145

C. Brooks'
TITI LIVII PATAVINI 1813

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI QUINQUE PRIORES.

.....

AD OPTIMAS EDITIONES CASTIGATI.

.....

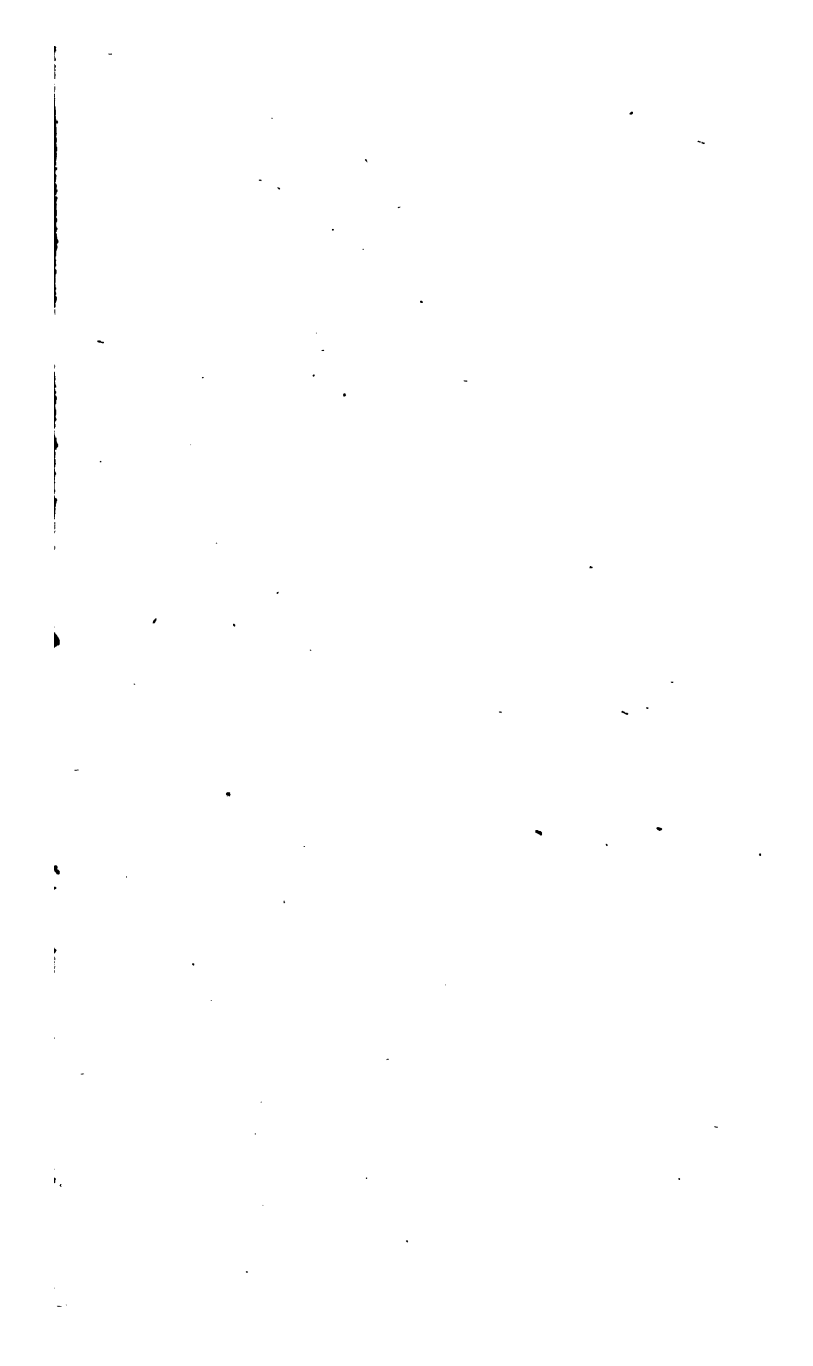
CANTABRIGIÆ :

EXCUDEBANT HILLIARD ET METCALF.

MDCCCX.

Edw. T. 1935. 700.810

HARVARD COLLEGE LIBRARY
GIFT OF
GEORGE ARTHUR PLIMPTON
JANUARY 25, 1924

LIBER PRIMUS.

EPITOME.

I. II. ADVENTUS Æneæ in Italiam, et res ab eo gestæ referuntur. III. Ascanii regnum Albæ, et deinceps Silviorum. IV. Numitoris filia, a Marte compressa, nati Romulus et Remus. V. Amulius obtruncatus. VI. Urbs a Romulo condita. VIII. Senatus lectus. IX. Cum Sabinis bellatum. X. Opima spolia Jovi Feretrio lata. XIII. In curias populus divisus. XIV. XV. Fidenates et Veientes victi. XVI. Romulus consecratus. XVIII. &c. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit; cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. XXII. &c. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. XXV. Posthæc trigeminorum pugna. XXVI. Horatius absolutus. XXVIII. Metti Fuffetii supplicium. XXIX. Alba diruta. XXX. Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. XXXI. Ad postremum fulmine Tullus absumptus, XXXII. Ancus Martius ceremonias, a Numa institutas, renovavit. XXXIII. Latinis victis, et ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit; Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit, pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit, fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. XXXIV. Eo regnante, Lucumo Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquini nomen ferre cœpit; et post mortem Anci regnum excepit. XXXV. Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit. XXXVI. Sabinorum bello petiit equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ

Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret effici posset; quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. XXXVII. Sabinos præterea acie vicit. XXXVIII. Urbem muro circumdedit, cloacas fecit. XL. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. XLI. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caputarsisse traditum est. XLII. XLIII. Vejentes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. XLIV. Pomœrium protulit; colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. XLV. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. XLVII. XLVIII. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suæ Tulliae, quum regnasset annos quadraginta quatuor. XLIX. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrum, neque populi jussu, regnum invasit; quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. L. LI. Turnum Herdonium fraude interemit. LIII. Bellum cum Volscis gessit. LV. Et ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere; quorum aræ moveri non potuerunt. LIV. Filii Sexti Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redigit, LVI. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, et terram osculatus est, idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, (quæ, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) LIX. Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. LX. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE operæ pretium sim, si à primordio turbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim. Quippe qui, cum veterem, tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte, et ipsum consuluissse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret sua; et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximæque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ efficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certè dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est. Datur hæc veria antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum, conditorisque sui parentem, Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patientur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint; per quos viros, quibusque artibus domi militiæque, et partum et auctum imperium sit. Labente

deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri; inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias; inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec inquam civitatem tam seræ avaritia, luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertatis ac parsimoniz honor fuerit. Adeò quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiendæ rei absint. Cum bonis potius ominibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

I. JAM primum omnium satis constat, Troja capta, in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus, *Ænea* Antenoreque, et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsos, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras; et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est; gens universa Veneti appellati. *Ænean*, ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fati, primo in Macedoniam venisse; inde in Siciliam quærentem sedes delatum; ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse; Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso præpe errore nihil, præter arma et

naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est; alii, prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse, tradunt; alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? Postquam audierit multitudinem Troianos esse; dicem Ænean, filium Anchisæ et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitie sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam; Ænean apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data, ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certa que sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixerunt nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægrè patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli; victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisirebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt; qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, et tum nimio plus, quàm satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti bellii terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent, tinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere; tusque his animis coalescentium indies magis duorum

populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui implèset; tamen, quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen; Jovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat; tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit; tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quàm hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque et quacunque matre genitus (certè natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit. Novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni; tantùm tamen opes creverant, maximè fuis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluviis Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat; is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniarum aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, à patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. Is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli

fecit. Proca deinde regnat; is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silvæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat. Addit sceleri scelus. Stirpem fratris virilem interimit. Fratris filiæ Rheæ Silvæ, per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. Sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justum cursum poterat amnis; et, posse quoniamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset; lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse; eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrarè circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere; et cum his, crescente indies grege juvenum, seria ac jocosa celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et à Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, deinde Palatium, montem appellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempesta-

tibus ea tenuerat loca, solennē allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lycéum Pana venerantes per lusus atque lasciviam currerent. Quem Romani deinde vocârunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri; inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. Necessitas prior venit. Ita metu subactus, Romulo rem aperit. Fortè et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando et ætatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit; et à domo Numitoris alia comparatâ manu adjuvat Remus. Ita regem obruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset, posteaquam juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam conclonem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ; et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. Ad id pastores quoque accesserant; qui omnes facile spem facerent, parvam Albam,

parvum Latīnium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervēnit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. Tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. Ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatioꝝ fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, 'Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea') interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit; sacra Diis aliis Albano ritu; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira specie abegisse memorant; ac prope Tiberim fluvium, quâ, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum fessum via, procubuisse. Ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet, (quia si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant) aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent; quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. Quem quum va-

dentem ad speluncam Cacus vi prohibere cōnatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quàm imperio, regebat loca; venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; 'Jove nate, Hercules, salve,' inquit; 'te mihi mater, veridica interpres Deûm, aucturum cælestium numerum cecinit; tibi que aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.' Dextra Hercules data, 'accipere se omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata,' ait. Ibi tum primum, bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præstò essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adesis, ad cæteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt; donec, tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit; quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cætero habitu se augustiorem, tum maximè lictoribus duodecim sumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Mehaud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga

prætexta sumpta est; numerum quoque ipsum ductum placet; et ita habuisse Etruscos, quòd ex duodecim populis communitè creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quàm ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adji-ciendæ multitudinis causa, vetere concilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam è terra sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendantibus inter duos lucos est, Asylum aperit. Eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit; idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. Centum creat senatores; sive quia is numerus satis erat; sine quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certè ab honore, patri-ciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeò erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent; 'Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci; deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ et Deos affuisse, et non defuturam virtutem; proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.' Nusquam benignè legatio audita est; adeò simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, 'Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.' Ægrè id Romana pubes passa, et haud dubiè ad vim spectare res cœpit; cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri solennes. Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet; quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram expecta-

tamque facerent. Multi mortales convenere, studiis etiam videndæ novæ urbis; maximè proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eò mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis; signoque dato, juvenus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars fortè, ut in quem quæque inciderat, raptæ. Quasdam forma eccellente primoribus Patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferabant. Unam, longè ante alias specie ac pulchritudine insignem, à globo Talassii ejusdam raptam ferunt, multisque sollicitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum; inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor; sed ipse Romulus circuibat docebatque, 'Patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam; eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.' Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore; quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces præces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant; at raptarum parentes tum maximè sordida veste, lacrymisque et querelis, civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum; et legationes eò, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lentè agere his

Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigrè movent. Ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse; exercitum fundit, fugatque; fustum persequitur; regem in prælio obtruncat, et spoliât; duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium ascendit; ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo; 'Jupiter 'Feretri,' inquit, 'hæc tibi victor Romulus rex regia arma 'fero, templumque iis regionibus, quas modo animo me- 'tatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus du- 'cibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri 'ferent.' Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est; ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eò spolia posteros nuncupavit; nec multitudine compotum ejus doni vulgari laudem: bina postea, inter tot annos, tot bella, optima parta sunt spolia; adeò rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatum exercitus, per occasionem ac solitudinem, hostiliter in fines Romanos incursionem facit; raptim et ad hos Romana legio ducta ¹palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes; oppidum captum; duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjunx, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatē accipiat; ita rem coalescere concordia posse. Facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, ²quòd alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ, plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent; et Romam inde frequenter migratum est a parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit; nihil enim per iram aut cupiditatem

¹ palantes.

² quòd jam.

actum est; nec ostenderunt bellum prius, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatiùs, ut armatos in arcem accipiat; aquam forte ea tum sacris extra moenia petituùs ierat. Accepti obrutam armis necavere; seu ut vi capta potiùs arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fiduùs proditori esset. Addituùs fabulæ, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eò scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam, ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, directò arma petisse dicant; et fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini; atque inde postero die, quum Romanus exercituùs instructus, quod inter Palatiniùs Capitoliniùsque collem campi est, complèsset; non priùs descenderunt in æquum, quàm, ira et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettuùs Curtiuùs, ab Romanis Hostuùs Hostiliuùs. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostuùs cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romuluùs et ipse turba fugientiuùs actus, arma ad cœluùs tollens, ‘Jupiter, tuis,’ inquit, ‘jussuùs avibùs hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci; arcem jam scelerè emptam Sabini habent; inde huc armati, superata medià valle, tendunt. At tu, pater Deuùs hominuùsque, hinc saltem arce hostes; deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templuùs Statori Jovi, quod monumentuùs sit posteris, tua præsentì ope servatam urbem esse, voveo.’ Hæc precatus, veluti si sensisset auditas preces, ‘Hinc,’ inquit, ‘Romani, Jupiter optimuùs maximuùs resistere atque iterare pugnam jubet.’ Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi; ipse ad primores Romuluùs provolat. Mettuùs Curtiuùs ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusus egerat Romanos, toto quantum foro spatium est; nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, ‘Vicimuùs perfidoshospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud

‘pugnare eum viris.’ In eum, hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettus pugnabat; eo pelli facilius fuit; pulsum Romani persequuntur; et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit; adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium; sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia interre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, ‘ne se sanguine nefando socieri generique respergerent; ne parricidio macularent. partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras; nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus; meliùs peribimus, quàm sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.’ Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies; inde ad fœdus faciendum duces prodeunt; nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt; regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquantò numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio ¹Tatienses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

¹ *Titienses.*

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant; quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum poenam in se vertit; nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægrè, quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit; ut tamen expiarentur legatorum injuriæ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat; aliud multò propiùs, atque in ipsis propè portis, bellum ortum. Fidenates nimis vicinas propè se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere; juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versì, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur; tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit; castra à Fidenis mille passuum locat; ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnæ, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit; et quum, velut inter pugnæ fugæque consilium, trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsæ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relictì fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt; multòque effusiùs (quippe vera fuga) qui simulantes paulò antè secuti erant, oppidum repetebant; non tamen eripuerunt se hosti; hærens in terga

Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justis more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere; Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit; quem postquam castra ponere, et ad urbem accessuram Vejentes audivere; obviam egressi, utpotius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicaret. Ibi, viribus nulla arte adjunctis, tantum veterani robore exercitus, rex Romanus vicit; persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit; agros rediens vastat, ulciscendi magis quam prædæ studio. Eaque clade haud minus quam adversa pugna subacti Vejentes, pacem petitem oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis in centum annos induciæ datae. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta; quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ; ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet; multitudinitamengrator fuit quam patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis; trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebatur Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, mœstum aliquandiu

silentium obtinuit. Deinde, à paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent, pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent; manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides; namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. ‘Romulus,’ inquit, ‘Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cœlo repente delapsus, se mihi obvium dedit; quum, perfusus horrore venerabundusque adstissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuncia, inquit, Romanis, Cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant; sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. Hæc, inquit, locutus, sublimis abiit.’ Mirum, quantum illi viro, nuncianti hæc, ¹fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat; nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones; inter ordines certabatur, oriandi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur; et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præsent, consociant; decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et lictoribus erat; quinque dierum spatium finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat; annumque intervallum regni fuit; id ab re, quod nunc

¹ fides.

quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos; nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris, quàm ¹retinerent; decreverunt enim, ut, tam populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent; hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta; priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata; ‘Quod bonum, faustum, felixque sit,’ inquit, ‘Quirites, Regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creaveritis, auctores fient.’ Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoram edunt; quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum æmulantium studia cætus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, ²qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quoque præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suapte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque nontam peregrinis artibus, quàm disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum; quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit;

¹ detinerent.

² qua.

inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dexteris ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in caput Numæ imposita, precatus est ita; 'Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompeium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tua signa nobis certa ac clara sint inter eos fines, quos feci.' Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet; quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat; quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militia animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum, ad infimum Argiletum, indicem pacis bellicue, fecit; apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circa omnes populos, significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit; semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum; iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac foederibus junisset animos, positus externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est, qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse; ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, induodecim menses describit annum; quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies

1 capite.

solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalari-
bus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et
vigessimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent,
plenis annorum omnium spatiis, dies congruerent. Idem
nefastos dies fastosque fecit; quia aliquando nihil cum
populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quan-
quam ipse plurima sacra obibat; ea maximè, quæ nunc
ad Dialectum flaminem pertinent. Sed, quia in civitate belli-
cosa plures Romuli, quàm Numæ, similes reges putabat
fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis de-
sererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit,
insignique eum veste et curuli regia sella adornavit; huic
duos flamines adjecit; Marti unum, alterum Quirino.
Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, et
genti conditoris haud alienum; his, ut assiduæ templi
antistites essent, stipendium de publico statuit; virginitate
aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios
item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ in-
signe dedit, et super tunicam æneum pectori tegumen;
cœlestiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre, ac per
urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique sal-
tatu, jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci
filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta ex-
signataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad
quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pe-
cunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica privata-
que sacra Pontificis scitis subjecit; ut esset, quod consuetum
plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios
ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes
modò ceremonias, sed justa quoque funebria placandosque
Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia,
fulminibus aliove quo visu missa, susciperentur atque cura-
rentur; ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio
aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis,
quæ suscipienda essent.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine
omni à vi et armis conversa, et animi aliquid agendo oc-
cupati erant, et Deorum assidua insidens cura, quum in-
teresse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate
omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, pro-

imo legum ac poenarum metu, civitatem regerent; et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua; quo quia se persæpe Numa sine arbitria, velut ad congressum Deæ, inferebat, Carmentis eum lucum sacrauit; quod earum ibi contilia cum conjugæ suæ Egeriæ essent. Et soli Fidei solenne instituit; ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi jussit; manaque ad digitos usque involuta rem divinam facere; significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus opertum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quàm regni. Ita duo deinceps reges, alius alia viâ, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit; tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Fortè evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albus; atrinque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quàm mandata, agerent; satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis sordidiùs res acta; excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comitè regis convivium celebrant; tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant; hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi,

omnium ignari, primum purgando terunt tempus. 'Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi; res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.' Ad hæc Tullus. 'Nunciate,' inquit, 'regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.'

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit; quod nec acie certatum est; et, tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere; castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant; fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium erant. Intum Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum penas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum; ducit, quam proximè ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio; si secum congressus sit, satis scire, ea se salaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit; exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus; 'Injurias, et non redditas res ex fovere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum Cluilius, causam hujusce esse belli, audisse videor; nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre; sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, rectè, an perperam, interpretor; fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit; me Al-

! suos in aciem.

‘bani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim. Etrusca res, quanta circa nos, teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis, multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitii que aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit.’ Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum spe victoriae, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Fortè in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior; tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt; plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent; hos ut sequar, inclinatur animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro; ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur; tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Feclialis regem Tullum ita rogavit. ‘Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?’ Jubente rege, ‘Sagmina,’ inquit, ‘te, Rex, posco.’ Rex ait, ‘Puram tollito.’ Feclialis ex arce graminis herbam puram attulit; postea regem ita rogavit. ‘Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?’ Rex respondit. ‘Quod sine fraude mea populi que Romani Quiritium fiat, facio.’ Feclialis erat M. Valerius; patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbenam caput capillosque tangens. Pater patratus ad jurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ

est referre, peragit. Legibus deinde recitatis : ‘ Audi,’ inquit, ‘ Jupiter ; audi pater patratre populi Albani ; audi tu populus Albanus ; fut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo ; tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam ; tantòque magis ferito, quantò magis potes, pollesque.’ Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, ‘ Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus ;’ feroces et suoapte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ, expertes ; quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum ; itaque ergo erecti suspensique in minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. Infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt : nec his, nec illis periculum suum ; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit ; et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deindè manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent ; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt ; ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Fortè is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox ; ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnerare

affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse; in eum magno impetu ¹rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat; tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum; et ille defungi prælio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares. Alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium, dabant; alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti; nec illud prælium fuit. Romanus exsultans, 'Duos,' inquit, 'fratrum Manibus dedit; tertium causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.' Male sustinenti arma gladium supernè jugulo defigit; jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quò prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra exstant, quo quisque loco cecidit; duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex federe icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat; usurum se eorum opera, si bellum cum Vejentibus foret; ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens; cui soror virgo, quæ desponsa unì ex Curiatis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. 'Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum,' inquit, 'oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem.' Atrox visum id facinus patri-

¹ redit.

bus plebique: sed recens meritum facto obstabat; tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingrati- que ad vulgus-judicii, aut secundum judicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, 'Duumvros,' inquit, 'qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio.' Lex horrendi carminis erat: 'Duumviri perduellionem judicent. Si a Duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori recte suspendito: verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium.' Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege, ne innoxium quidem, posse, quum condemnassent; tum alter ex his, 'P. Horati, tibi perduellionem judico,' inquit: 'I, lictor, colliga manus.' Accesserat lictor, injiciebatque laqueum; tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, 'Provoco,' inquit; ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare; ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulò ante cum egregia stirpe conspexissent, orbem liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, 'Huncce,' aiebat, 'quem modò decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vincitum inter verbera et craciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube libertoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomerium, modò inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomerium, modò intra sepulchra Curiatorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum à tanta fœditate supplicii vindicent?' Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni perianimum: absolveruntque admiratione magis virtutis, iure causæ. Itaque, ut cædes manifesta, aliquo tamen lo, lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, de genti Horatiæ tradita sunt, transmissa per villum, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem.

Id hodie quoque publicè semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrumpit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quàm virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto ¹gerendum alios concitat populos; suis per speciem societatis prodicionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè descissent, Tullus Metto, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit; ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenere dextrum cornu; in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos; Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei; nec manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis ²subiisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quà fortuna rem daret, eà inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt; inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocat Sallios, fanaque Pallori ac Pavori, equitem clara incrēpans voce, ut hostes exaudirent, 'redire in prœlium' jubet; 'nihil trepidatione opus esse; suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.' Idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit; qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit; et audiverant clara voce dictum; et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albano-

¹ gerendum.

² subisse.

rum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum; sed ab effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quò postquam fuga inclinavit; alii, arma fœdè jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur; contra Tullus Mettum benignè alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet; sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. Hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio; centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus inquit; ‘Romani, si unquam antè alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti, hesternum id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quàm, quæ dimicatio major atque periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes; nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit; ut nec, vobis ignorantibus, deseri vos, averteretur à certamine animus; et hostibus, circumveniri se à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est; ducerni secuti sunt; ut et vos, si quò ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dederò.’ Centuriones armati Mettum circumstant; rex cætera, ut orsus erat, peragit. ‘Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam

1 Mettum del.

‘republicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.’ Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus; ‘Mette Fuffeti,’ inquit, ‘si ipse discere posses fidem ac foedera servare, vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Ut igitur paulò antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gassisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.’ Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettum; deinde in diversum iter equi concitati, lacerrum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertère omnes à tanta foeditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit; in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi ¹ Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem; quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis capturum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet; sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliiti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nubes, inducta omnia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent; jam continens, agmen migrantium impleverat vias; et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas; vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac

¹ *Albani.*

velut captos relinquere Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo; unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Alba ruinis; duplicatur civium numerus. Caelius additur urbi mons; et, quod frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regia capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicae cresceret, legit ¹Tullios, Servilios, ²Quintios, Geganios, Curiatios, Claelios; templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est; et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equum decem turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae viris armisque. Utrunque injuriae factae, ac res nequicquam erant repetitae. Tullus, ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos, querebatur: Sabini, suos prius in lucum confugisse, ac Romae retentos. Haec causae belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romae ab Tatio locatam, et Romanam rem super etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere; et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuvi sunt; valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summa ope ³pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit; ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente investitis turbati ordines sunt Sabinorum; nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna caede potuit.

¹ Julios.

² Quinctios.

³ pararetur.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Dîs quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant; et aut Romana sacra susceperant, aut, fortunæ, ut sit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est; seu voce cœlesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu; mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multò post pestilentia laboratum est; unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quàm domi, juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adèò fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacrîs dedere animum, repentè omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret; vulgò jam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Dîs impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volentem commentarios Numæ, quum ibi quedam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse; sed non ritè initum aut curatum id sacrum esse; nec solùm nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat; hique inter regem nominaverant, quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompili regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat; qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ meminerat, et quia proxi-

num regnum, cætera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longè antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem¹, in album relata, proponere in publico jubet; inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos; et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desiderium Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numæ, et Romuli memor; et, præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebatur, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset etiam, sine injuria id se haud facile habiturum; tentari patientiam, et tentatam contemni; temporaque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solùm, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen est) 'Audi, Jupiter,' inquit, 'audite, fines,' (cujuscunque gentis sunt, nominat) 'audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, justè pièque legatus venio, verbisque meis fides sit.' Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit. 'Si ego injustè impièque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam² sinas esse.' Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non dantur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit. 'Audi, Jupiter, et tu Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, 'populum illum' (quicumque est, nominat) 'injustum esse, 'neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majorum res natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.'

¹ maximus.² sirs.

Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim Rex his fermè verbis Patres consulebat. 'Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,' inquit ei, quem primùm sententiam rogabat, 'quid censes?' Tum ille. 'Puro pioque duello quærendas censeo, itaque consentio consciscòque.' Inde ordine alii rogabantur; quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præstam ad fines eorum ferret, et, non minùs tribus pueribus presentibus, diceret. 'Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populi priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque.' Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hæc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum; moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romanam traduxit; et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Cælium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum; additi eodem haud ita multò post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini; eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoriâ, pugnatum est; nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis

1 *consensum.* - 2 *veteres Romani.*

signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit; inde, ingenti præda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datæ sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset; id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in ¹Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita; salinae circa factæ, egregiæque rebus bello gestis, ²ædes Jovis Fetruii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe priundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis fortè consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium hæres. Aruns prior, quam pater, moritur; uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater; qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem, in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxilium ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, et quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, ersule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa; in novo

¹ Tiberi.

² adis.

populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro; regnasse Tatium Sabinum; arcessitum in regnum Numiam a Curibus; et Ancum Sabina matre ortum, nobileraque una imagine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum fortè ventum erat; ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert; superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit. Inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanquil, perita, ut vulgò Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet; eam alitem ea regione cœli et ejus Dei nunciam venisse; circa summum culmen hominis auspiciū fecisse; levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidit nomen.¹ Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant; et ipse² fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est; notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextræque obeundo officia, in familiaris amicitie adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis³ belli domique interesset; et, per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cui libet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria pari. Jam filii propè puberem ætatem erant; eò magis Tarquinius instare, ut quam primùm comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit; isque primus et petiisse ambitiosè regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: 'Quum, se non rem novam petere; quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet; et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum; et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum

¹ Jam et.

² quoque.

³ bello.

'conjuges ac fortunis omnibus commigrasse; majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam in vetere patria, vixisse; domi militi-æque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.' Hæc eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cætera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est; nec minùs regni sui firmandi, quam augendæ reipublicæ, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati; factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Appollas vi cepit; prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentiùs instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est; loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustentibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maximè acciti; solennes deinde annui mansere ludi, Romani magnique variè appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est; et primò dubiâ victoriâ, magnâ utrinque cæde, pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatîo Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare ¹Attus Navius, inclitus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, 'Agedum,' inquit, 'divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.' Quum ille,

¹ Accius.

in augurio rem expertus, profectò futuram dixisset; ¹At-
²qui hoc animo agitavi, inquit, te novacula cotem discissu-
³rum; cape hæc, et perage, quod aves tuæ fieri posse por-
⁴tendunt. Tum illum haud cunctanter discidissee cotem fe-
 runt. Statua ²Atti capite velato, quo in loco res acta est,
 in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit; cotem
 quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad pos-
 teros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacer-
 dotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli do-
 mique postea, nisi auspicato, gereretur; concilia populi,
 exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent,
 dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centu-
 riis quicquam mutavit; numero alterum tantum adjecit,
 ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Pos-
 teriores modò sub iisdem nominibus, qui additi erant, ap-
 pellati sunt; quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant
 centurias.

XXXVII. Hac parte copiatum aucta, iterum cum Sa-
 binis confligitur. Sed præterquam quòd viribus creverat
 Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, mis-
 sis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem,
 ardentem in flumen conjicerent; ventoque juvantè accen-
 sa ligna, et pleraque, in ratibus impacta, sublicis quàm
 hærent, pontem ³incendunt. Ea quoque res in pugna
 terrorem attulit Sabinis; effusis eadem fugam impediit;
 multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine
 ipso periire; quorum fluitantia arma ad urbem cognita in
 Tiberi priùs penè, quàm nunciari posset, insignem victori-
 am fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit;
 utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media
 pedittum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut
 non sisterent modò Sabinas legiones, ferociter instantes ce-
 dentibus, sed subito in fugam ⁴avertent. Montes effuso
 cursu Sabini petebant, et pauci tenere; maxima pars, ut
 antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tar-
 quinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque
 Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat)
 ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum
 exercitum inducere; et, quanquam male gesta res erat, nec
 gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi
 res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario
¹ hæc. ² Attii posita capite Sc. ³ suscondunt. ⁴ verterent.

militis; iteramque ibi fusi; perditis jam propè rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus; deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit. 'Estisne vos legati oratoresque, missi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populi que Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.' Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit; ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, ¹Ficulnea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quàm quanta mole gesserat bella; ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat; et infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facillè evehebant aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccant; et aream ad eadem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsentiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventumque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges; et quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum; sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte exporrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, 'Viden' tu puerum hunc' inquit, 'quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis, futurum, præ-

¹ *Ficulnea*.

‘sidiumque regie afflictæ; Proinde materiem ingentis publicæ privatumque decoris omni indulgentiâ nostra nutrimus.’ Inde puerum liberam loco coeptum haberi, erudiri que artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facili, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regie; nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit; filiamque ei suam Rex despondit. Hic, quacunque de causa, tantus illi honos habitus credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculæ capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo à parvo eductum, in caritate atque honore fuisse; fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cæperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque, longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutosis fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modò civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porrò ad servitia caderet; ut in eadem civitate post centesimum ferè annum, quàm Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat; tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modò advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliâ statuunt. Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quàm in Servium, eos stimulabat; et quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quàm privatus; tam, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturum videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pas-

toribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae, quàm potuere tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt; inde, quum ambo Regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primò uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab lictore, et jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit; relictoque in vulnere telo, ambo se foras eji- ciunt.

XLII. Tarquinius moribundum quum, qui circa erant, exceperant, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit; simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat; simul, si destituat spes, aliâ præsidia molitur. Servio, properè accito, quum penè exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem socieri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. 'Tuum est,' inquit, 'Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma; nunc expergiscere verè. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.' Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur. Jubet 'bono animo esse, sospitum fuisse regem subito ictu; ferrum haud altè in corpus descendisse; jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore; omnia salubria esse; confidere, propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia esse.' Servius cum trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam expirasset Tarquinius, celata morte, per

speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. Tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum lerant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quàm privatis, munire opes, et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquini liberum esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii; fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longè maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteris fama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio; ex quo belli pacisque munia non viritim, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque, et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Exiis, qui centum millium æris, aut majorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent; juvenes, ut foris bella gererent; arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære. Hæc ut tegumenta corporis essent: tela in hostem, hâstaque et gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent; datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ; arma imperata, scutum pro clypeo, et præter loriceam omnia

eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit; totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ; nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ; arma mutata, nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ; fundas lapidesque missiles hi secum gerebant; in his accensi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit; inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus; non enim (ut ab Romulo traditum cæteri servaverant Reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscuè omnibus datum est; sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ; ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur; nec ferè unquam infra ita descendere, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire; quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo; nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suævetaurilibus lustravit;

idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustrō civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalēque. Inde deinceps auget Esquilias; ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem; ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant; ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani appellarunt; et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi¹ et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum; id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mirè Servius inter procures Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romanæ esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infelicitè tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est; et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ.

¹ *et del.*

Sabinus, ut ¹primū apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur. 'Quidnam tu, hospes, paras?' inquit, 'incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu antè vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.' Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. Id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud ²dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, 'vellent, juberent ne, se regnare?' tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandī regni minuit; immo eò impensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tullit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, et ipsæ longè dispares moribus. Fortè ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quò diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum; spernere sororem, quò virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè fit malum malo aptissimum. Sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni

assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum coelebem futurum fuisse contendere, quàm cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius et Tullia minor, propè continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quàm approbante.

XLVII. Tum verò in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse; jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus; nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret; defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquini filium; qui habere, quàm sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem appello; sin minùs, eò nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinius, aut Corinthum. Devolvere retrò ad stirpem, fratri similior, quàm patri. His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest; si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare, minorum maximè gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes; tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere; postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit; inde, omnibus percussis pavore, in regia sede

1 *prehensare.*

pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus; 'Servum, servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse; omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magna voce, 'Quid hoc,' inquit, 'Tarquini, rei est? qua tu audacia, me vivo, vocare ausus es Patres? aut in sede considerare mea?' Quum ille ferociter ad hæc, 'Se patris sui tenere sedem, multò, quàm servum, potiorè filium regis regni hæredem; satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis,' clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam; apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsa cogente ultima audere, multò et ætate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque è curia in inferiorem partem per gradus deficit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum atque comitum. Ipse propè exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cætero scelere, admonitu Tulliæ id factum; carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia; regemque prima appellavit; à quo facessete jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esqui-

etiam add.

liarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est; Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui; quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Cæterum id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitati intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare accepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, 'Romulum quoque insepultum periisse' dictitans; primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit; conscius deinde, malè, quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit; neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnâret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset; quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat; perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud, quàm prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quòd contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit; domesticis consiliis rempublicam administravit; bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset; neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quo-

que, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab ¹Ulyxe Deaque Circe oriundus); ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Feren-
tinæ conveniant, indicit; esse, quæ agere de rebus com-
munibus velit. Conveniunt frequentes prima luce; ipse
Tarquinius diem quidem servavit; sed paulò antè, quàm
sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis
jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia
ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; ‘Haud
‘mirum esse, Superbo ²inditum Romæ cognomen;’ (jam
enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen, eum ap-
pellabant) ‘an quicquam superbius esse, quàm ludificari
‘sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo
‘excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse; ten-
‘tari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnox-
‘ios premat. Cui enim non apparere, affectare eum im-
‘perium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives,
‘aut si creditum illud, et non raptum parricidio, sit, cre-
‘dere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ)
‘debere. Sin suos ejus poeniteat, (quippe qui alii super
‘alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant) quid
‘spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum
‘suam quemque inde abituros; neque magis observaturos
‘diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.’ Hæc at-
que alia eòdem pertinentia seditiosus facinorosusque homo,
hisque artibus opes domi nactus, quum maximè dissereret,
intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi
omnes ad Tarquinium salutandum; qui, silentio factò,
monitus à proximis, ut purgaret se, quòd id temporis ve-
nisset, ‘Disceptatorem,’ ait, ‘se sumptum inter patrem et
‘filium; cura reconciliandi eos in gratiam moratum es-
‘se; et, quia ea res exemisset illum diem, postero die ac-
‘turum, quæ constituisset.’ Ne id quidem ab Turno ti-
lisse tacitum ferunt; dixisse enim, ‘Nullam breviorē
‘esse cognitionem, quàm inter patrem et filium, paucisque
‘transigi verbis posse; ni pareat patri, habiturum infor-
‘tunium esse.’

¹ *Ulyse.*

² *ei add.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquantò, quàm videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret; et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrumpit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiatorum inferri clam sineret; ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulò antè lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, 'moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatam,' ait, 'saluti sibi atque illis fuisse; ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesternò die in concilio; dilatam rem esse, quòd auctor concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absèntis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convectum; id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.' Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesternæ, et mora Tarquini; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cætera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimverò manifesta res visa, injectæque Turno catenæ; et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injecta saxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit; 'Posse quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Roma-

‘num cesserit imperium. Cæterùm se utilitatis id magis
 ‘omnium càuſa censere, ut renovetur id fœdus; secunda-
 ‘que potiùs fortuna populi Romani ut participes Latini
 ‘fruantur, quàm urbium excidia vastationesque agrorum,
 ‘quas Anco priùs, patre deinde suo regnante, perpassi sint,
 ‘semper aut exspectent, aut patiantur.’ Haud difficulter
 persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Ro-
 mana res erat; cæterùm et capita nominis Latini stare ac
 sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi,
 si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renova-
 tum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex
 fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes
 adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus
 populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperi-
 um, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Lati-
 nis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex
 singulis; ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus
 fuit; quin ea arte æquasset superiores reges, ni degenera-
 tum in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Vol-
 scis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos
 movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit; ubi quum
¹dividenda præda quadraginta talenta argenti auriq[ue] ²re-
 fecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi,
 quæ digna Deùm hominumque rege, quæ Romano impe-
 rio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pec-
 uniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit
 deinde eum lentiùs spe bellum, quo Gabios, propinquam
 urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque
 urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremò mi-
 nimè arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est; nam
 quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis ali-
 isque urbanis opèribus intentum se esse simularet, Sextus
 filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composi-
 to Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens;
 ‘Jam ab alienis in suos vertisse superbiam; et liberorum
 ‘quoque eum frequentæ tædere; ut, quam in curia soli-
 ‘tudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne
 ‘quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela
 ‘et gladios patris elapsam, nihil usquam sibi tutum, nisi
 ‘apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent,

¹ *divendita.*

² *recepisset.*

‘manere his bellum, quod positum simuletur ; et per occasionem eum incautos invasurum. Quòd si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium ; ¹Volscosque se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum ; donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum.’ Quum, si nihil morarentur, infensus ira porrò inde abiturus videretur, benignè ab Gabinis excipitur ; vetant mirari, si qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremò saviturum, si alia desint. Sibi verò gratum adventum ejus esse ; futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in ²concilia publica adhiberi ; ubi, quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi vires nosset, sciretque, invisam profectò superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset ; tum certatim summi infimique Gabinorum Sextum Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. Apud milites verò obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantà caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum è suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet ? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est ; rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii ; ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum

¹ *pulcrumque se inde, Volscos et Æquos &c.* ² *consilia.*

nuncius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert; seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit; multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemptorum¹ divisa fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati commodi sensus majorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit; foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit; quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret; Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera à cæteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, exangurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi à Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos; nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id² omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est; caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat; idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pomitinæ manubiz, quæ perducendo ad culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta suppeditare; eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est,

¹ divini.

² que add.

crediderim, quadraginta ea sola talenta fuisse, quàm Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, summam pecunie neque ex unius tum urbis præda sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentie operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solùm ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe; qui quum haud parvus et ipse militie adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, se templa Deùm exedificare manibus suis; quæ posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquantò majoris, traducebatur opera; foros in cinco faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam; quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum: anguis, ex columna lignea clapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quàm anxius implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit; neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti; comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sonore regis natus, juvenis longè alius ingenio, quàm cujus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptumque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suæque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen; ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus lateus opperiretur tempora sua. Istum ab Tarquinio ductus Delphos, ludibrium veris, quàm comes, ætrem baculum, inclusum cornu cavato ad id baculo, tulisse

que del.

donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupidò inaccessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt; 'Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.' Tarquini, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, aliò ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit; scilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LXVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens; eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestus etiam, quòd se in fabrorum ministeriis ac servili tamèdum habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset; ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut sit longo magis, quàm acri bello, satis liberi commeatûs erant; primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Fortè potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi et Collatinus cornabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: sanam quisque laudare miris modis; inde certamine accenso, Collatinus negat, 'verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum cæteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, lavimusque præsentis nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quòd nec opinato viri adventu occurrerit oculis.' Inealuerant vino; 'age sane,' omnes; natis equis advolant Romam. Quò quum, primis se indendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatinum; ubi Lucretiam, fraudatam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum equalibus viderant tempus tere-

1 avolant.

tes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantès ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit; adveniens vir Tarquiniiq̃ue excepti benignè; victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit; tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit; ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circa, sœpitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, 'Tace, Lucretia,' inquit, 'Sextus Tarquinius sum; ferrum in manu est; moriere, si emis-
'ris vocem.' Quum pavida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum; ubi obstinatham videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus; cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatham pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferrox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant; ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo fortè Romam rediens ab auncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt; adventu suorum lacrimæ obortæ; querentique viro, 'Satin' salvæ? minime,' inquit; 'quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Cæterum corpus est tantum violatum, animus insons; mors testis erit. Sed date detras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte, vi armatus mihi sibi que, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.' Dant ordine omnes fidem; consolantur egram
1 omnia add.

animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti; mentem peccare, non corpus; et, unde consilium abfuerit, culpam abesse. 'Vos,' inquit, 'videritis, quid illi debeatur; ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero; nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.' Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit; prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, 'Per hunc,' inquit, 'castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsequuturum; nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.' Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant; totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines; pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigatorem lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest; sequitur et cætera juvenus. Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, cæteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit; rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temerè esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quò simul ventum est, præco ad tribunal Celerum, in quo tum magistratu fortè Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod stimulatam ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquini, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipi-

tini, cui morte filiae causa mortis indignior ac miserabilior esset; addita superbia ipsius regis, miseriaeque et labores plebis, in fossas cloacasque exhaustiendas demersae; Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata caedes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quae praesens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, praefecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausae portae, exsiliumque indictum; liberatorem urbis laeta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cere in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse caedibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus.

LIBRI SECUNDI

EPITOME.

I. BRUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros. II. Tarquinius Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, et civitate cedere. V. Bona regum diripi jussit; agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est; adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit; servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit; ex cuius nomine vindicta est appellata. VI. Quum adversus reges, qui, contractis Vejentium et Tarquinien-sium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est. VII. eumque matronæ annum luxerunt. VIII. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitoli-um dedicatum est. IX. X. Porsena, Rex Clusinarum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coelitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. XII. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio; qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis; quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. XIII. Ex quibus virgo una Clælia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit; et, quum reddita esset, à Porsena honorificè remissa, equestri statua donata est. XVI. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit; ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. XIX. XX. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius

dictator prosperè pugnavit apud lacum Regillum. XXIII, &c. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. XXXIII. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. XXXVI, &c. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. XXXIX. XL. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes, frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater et Volumnia uxor intraverunt ab eo, ut recederet. XLI. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. XLII, &c. Oppia, virgo vestalis, ob incestum viva defossa est. XLVI, &c. Quum vicini hostes Veientes, incommodi magis, quàm graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. LVIII. LIX. Ap. Claudius consul, quum adversus Volcos contumacia exercitus malè pugnatum esset, decimumquemque militum fuste percussit. LX, &c. Res præterea adversum Volcos, et Æquos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

I. LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat; nam priores ita regnârunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores partium ¹ceptæ urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur; neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturum fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque

plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certè impunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent; quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annum imperium consulare factum est, quàm quòd deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenere; id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit; qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quò plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit; traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent; conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura; et, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret; ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus mutando, modum excesserint. Consulibus enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen in visum civitati fuit. 'Nimium Tarquinius regno assuêsse; initium à Prisco factum. 'Regnâsse deinde Servium Tullium; ne intervallo quidem facto, oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium; velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. 'Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire 'Tarquinius privatos vivere; non placere nomen; pericu-

‘Iosum libertati esse.’ Hic primò sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicionem plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primùm jusjurandum populi recitat; ‘Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse; neque ullam rem, quæ eò pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causa; nec dicturum fuisse, nisi caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperare cuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, si obstare libertati. Hunc tu,’ inquit, ‘tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munificè augebunt. Amicus abi; exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.’ Consuli primò tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant; et cæteri quidem movebant minùs. Postquam Sp. Lucretius, major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu; rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum talit, ut omnes Tarquinia gentis exsules essent; collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquinis imminere, id quidem spe omnium serius fuit; cæterum, id quod non timebant, per dolum ac prodicionem propè libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regnò libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur.

Regem hominatum esse, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit; esse gratiæ locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse; inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quàm potenti; nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris; periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.' Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit; ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim legati alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere; et, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant; à quibus placidè oratio accepta est, his literas ab Tarquinio reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquillisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque; eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. Præterea et nobiles aliquot adolescentes consocii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinos, darentur; nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinos proficiscerentur, et cœnatum fortè apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi; sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat; postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem

omnem oppressere; literarum in primis habita cura, ne interciderent; proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paululum addubitatum est; et quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi antè eensuerant, res integra refertur ad Patres; illi victi ira vetuere reddi, vetere in publicum redigi. Diripiendæ plebi sunt data; ut, contacta regia præda, spem in perpetuum eum his pactis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Fortè ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messis; quem campi fructum quia religiosum erat consumere, delectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet; ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim, et aliis, quæ fert temerè flumen, eodem invectis, factam; postea credo additas moles, manaque adjutum, ut tam emineas area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptum supplicium, conspectus eò, quod poenæ capiondæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes; sed à cæteris, velut à ignotis capitibus, consulti liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non poenæ magis homines, quàm sceleris, quo poenam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam; missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt; quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ poenæ ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium iudici, pecunia ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur vindictâ liberatus: quidam vindictæ quoque nomen

1 *firma.*

tractum ab illo putant ; Vindicio ipsi nomen fuissè. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriz urbes : orare maximè Vejentes Tarquiniensesque, ‘ ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent, Alios peregrè in regnum Romam accitos ; se regem, augmentem bello Romanum imperium, à proximis scelerata conjuratione pulsum ; eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse ; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent ; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum.’ Hæc moverunt Vejentes ; ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet ; pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit : Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse ; deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, ‘ Ille est vir,’ inquit, ‘ qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores adeste.’ Concitat calcaribus equum, atque in infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Erat tum ipsis capessere pugnam ducibus ; avidè se certamini offert ; adedque infestis animis concurrat, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendis oris memor, ut, contrario ictu per parmam uterque confixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi

sint; simul et cætera equestris pugna cœpit; neque ita multò post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut æquo Marte pugnatum est; dextra utrinque cornuâ vicere, læva superata. Vejentes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique¹. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solùm, sed etiam ab sua parte Romanam populit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocteambo exercitus, Vejeus Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnae; silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, 'Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.' Ita certè inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit; collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit; sed multò majus morti decus publica fuit mœstitia, eò ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quòd tam acer ultor violatæ pudicitiaë fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine, ortâ. Regnum eum affectare, fama ferebat; quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et ædificabat in summa Velia; ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad consilium populo, summissis fascibus in concionem² ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia; confessio- nemque factam, populi, quàm consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul 'laudare fortunam collegæ, quòd, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisset; se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse; ex liberatore patriæ ad Aquillios³ se Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo,' inquit, 'ulla adeò à vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsam cupiditatis regni crimen subi-

¹ sunt add.

² ascendit.

³ se del.

‘*turum timerem ? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à civibus meis ? tam levi momento mea apud vos fama pendet ? adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat ? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites ; tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modò ædes, sed colli etiam subjiciam ; ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius, quàm P. Valerio, creditur libertas.*’ Delata confestim materia omnis infra Veliam ; et, ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicionem consulem absolverent, sed quæ adèò in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent ; inde cognomen factum Publicolæ est. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset ; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem ; Bruto statim Horatium suggerunt ; credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consularum, memora intercidisse. Non dum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius, quàm dignum erat, tulere Valerii necessarij, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari ; id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem Deum nuncium incutiunt ; ‘mortuum ejus filium esse, fœnestaque familia dedicare eum templum non posse.’ Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium à proposito aversus, quàm ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque

gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant; ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, 'ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur;' nunc moriebant etiam, 'ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis; nihil excelsum, nihil, quod supra cætera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.' Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias antè tantus terror senatum invasit. Adèò valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen; nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitutæ pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data; annonæ imprimis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum privatis. ¹Portoriisque et tributo ²plebe liberatâ, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent; pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adèò concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quàm infimi, horrerent; nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant; urbem ipsam sepiunt præsidii; alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit; ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit;) qui, positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestans-

¹ Portoriis quoque.

² plebes.

que Deum et hominum fidem, testabatur: 'nequicquam
 'deserto praesidio eos fugere. Si transitum pontem a tergo
 'reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque,
 'quam in Janiculo, fore. Itaque monere, praedicere, ut
 'pontem ferro, igni, quacunq[ue] vi possent, interrumpant.
 'Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti,
 'excepturum.' Vadit inde in primum aditum pontis; insig-
 nisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis
 corninus ad ineundum praelium armis, ipso miraculo auda-
 cia obstupescit hostes; duos tamen cum eo pudor tenuit,
 Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere fac-
 tisque. Cum his primam periculi procellam, et quod
 tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit; dein-
 de eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocanti-
 bus, qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumfe-
 rens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum,
 nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, 'Servitia
 'regum superbiorum, suae libertatis immemores, alienam
 'oppugnatum venire.' Cunctati aliquamdiu sunt, dum ali-
 us alium, ut praelium incipiant, circumspectant; pudor dein-
 de commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum
 hostem tela conjiciunt. Quae quum in objecto cuncta
 scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem
 obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum;
 quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum,
 alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum
 sustinuit. Tum Cocles, 'Tiberine pater,' inquit, 'te sancte
 'precor, haec arma et hunc militem propitio flumine acci-
 'pias.' Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque
 'superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem
 ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. Grata
 erga tantam virtutem civitas fuit; statua in comitio posita,
 agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quo-
 que inter publicos honores studia eminebant; nam in
 magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid,
 fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab op-
 pugnanda urbe ad obsidendam versis, praesidio in Janiculo
 locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; na-
 vibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam
 imenti subvehi sineret, et ut praedatum milites trans
 l. *desuper incidentibus.*

flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret; brevique adeò infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentia, Etruscis, non metu magis, quàm consilio, concessum; namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quòd in obsidone et fame servitia infida transfugerent. Et sciare perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. R. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considerare jubet; Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat; deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulam alter T. Lucretius porta Nævii cum aliquot manipulis militum egressus; ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas educit; hique primi apparere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga cecidit; dextra lævaque; hinc à porta Collina, illinc ab Nævii, redditus clamor; ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam sepius omnibus viis; finisque ille tam effusè evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, et frumenti cum summa caritatè inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat; quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò sua sponte penetrare in hostium castra constituit. Deim metuens, ne, si consulum injussu et ignavis omnibus iret, fortè deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: 'Transire Tiberim,' inquit, 'Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo;

' non prado, nec populationum invicem ultor. Majus;
 ' si Dii juvant, in animo est facinus.' Approbant Patres;
 abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in
 confertissima turba propè regium tribunal constitit. Ibi
 quum stipendium fortè militibus daretur, et scriba, cum
 rege sedens pari ferè ornatu, multa ageret, eum milites
 vulgò adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset, ne
 ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo te-
 merè traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat.
 Vadamem inde, qua per trepidam turbam cruento mucro-
 ne sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem
 facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tri-
 bunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ
 minas, metuendus magis, quàm metuens: 'Romanus sum,'
 inquit, 'civis; C. Mucium vocant; hostis hostem occidere
 ' volui; nec ad mortem mintis animi est, quàm fuit ad
 ' eandem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec
 ' untis in te ego hos animos gessi; longus post me ordo est
 ' idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si
 ' juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices
 ' tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regis. Hoc
 ' tibi juvenus Romana indicimus bellum. Nullam aciem;
 ' nullum proelium timueris. Uni tibi, et cum singulis,
 ' res erit.' Quum rex, simul irainfensus, periculoque con-
 territus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi ex-
 promeret propere, quas insidiarum sibi minas per amba-
 ges jaceret: 'En tibi,' inquit, 'ut sentias, quàm vile cor-
 ' pus sit iis, qui magnam gloriam vident;' dextramque ac-
 censo ad sacrificium foculo injicit; quam quum velut alie-
 nato ab sensu torreret animo; propè attonitus miraculo
 Rex, quum ab sede sua prosilisset, amoverique ab altari-
 bus juvenem jussisset, 'Tu vero abi,' inquit, 'in te magis,
 ' quam in me, hostilia ausus. Juberem mactato virtute esse, si
 ' pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum
 ' te, intactum inviolatumque hinc dimitto.' Tum Mucius,
 quasi remunerans meritum, 'Quandoquidem,' inquit, 'est
 ' apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis
 ' nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis
 ' Romanæ; ut in te hac via gratia requireretur. Mea prima sort
 ' fuit; ceteri; ut cuique ceciderit prima, quoad te oppor-
 ' tum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.'

1 in vicem.

XIII. Mucium dimissum, cui postea ~~Secunda~~ a clade dextræ manus cognomen inditum, legati à Persena Romanam secuti sunt. Adeò moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subsequenda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquinii in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquinii, quam quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum; expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pax, exercitum ab Janiculo deduxit Persena, et agro Romano excoisit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitata. Et Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum fortè haud præcul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit; sospitesque omnes Romanam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romanis misit ad Clæliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere; deinde in admirationem versus, 'Supra Coelites Mucioque' dicere 'id facinus esse;' et præ se ferre, 'quemadmodum, si non dedatur obses, præ rupto se foedus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.' Utrique constitit fides; et Romani pignus pacis ex foedere restituerunt; et apud regem Etruscum non tuta solùm, sed honorata etiam, virtus fuit; laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit; ipsa, quos vellet, lageret. Productis omnibus, elegisse impuberes dicitur; quòd et virginitati decorum, et consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere; in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cætera solennia manet bonis venden-

¹ Et del.

² impuberes

dis, 'bona Porsenæ regis vendendi.' Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omis- sam in pace; aut à mitiore crevisse principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porsenam, ¹discedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione: ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Por- senæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regis, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Por- sena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mit- tit. Primò Aricinos res nec opinata perculerat; accessita deinde auxilia, et à Latinis populis, et à Cumis, tantum spei facere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, ad- cò concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanae cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paululum; effusèque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio propè jam victores cæsi Etrusci; pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt; ibi benignè ex- cepti divisiq; in hospitia. Curatis vulneribus, alii pro- fecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitem urbisque caritas tenuit; his locus ad ha- bitandum datus, quem deinde 'Tusculum vicum' appella- runt.

XV. P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola ²consu- les facti. Eo anno postremum legati à Porsena de redu- cendo in regnum Tarquinio venerunt; quibus quum re- sponsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. 'Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quàm legatis ejus Romæ daretur responsum; sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vi- cem animi sollicitarentur; quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perni- ciam suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum

¹ *discedentem.*

² *tertium add.*

‘vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse; ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.’ Rex, verecundia victus, ‘Quando id certum atque obstinatum est,’ inquit, ‘neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo; nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.’ Dictis facta amiciora adiecit; obsidum quod reliquum erat, reddidit; agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum ieto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. Consules¹ M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis; consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant; adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos; namque² Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem; vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo³ venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multò post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein prælio, afflissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantès Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio Consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeò exiguis, ut funeri sumptus deeset; de publico est elatus. Luxeræ matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ colonie Latinæ, Pometia et Cora, ad Auruncos deficient; cum

¹ *deinde add.*

² *Alta.*

³ *venerant.*

Auruncis bellum initum; fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post praelium, quàm in praelio, cædibus temperatum est; et cæsi aliquantò plures erant, quàm capti; et captos passim trucidaverunt; ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

XVII. Secuti consules, Opiter Virginus et Sp. Cassius, Pometiam primò vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnaverant; in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quàm ferro, armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent; vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, propè interfecerunt. Romam inde, malè gesta re, reditum; inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata; et quum, vineis reffectis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta; cæterum nihilo minùs fœdè, dedita urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager venit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium Consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta rape-rentur, concursu hominum rixa ac propè praelium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quòd triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primùm creandi mentio orta; sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur,) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat; apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem

primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere; ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eò magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potiùs, quàm M. Valerium, M. filium, Volles nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum; qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multò potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legisent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum; neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eò magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit; itaque legatos de pace mittunt; quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum; 'ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sereant;' actum tamen est de pace; impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum; tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Servius Sulpitius, M. Tullius; nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde et C. Vetustus. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descendit; nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt; et, quia Tarquinius esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prælium aliquantò, quàm cætera, gravius atque atrocius fuit; non enim duces ad regendam modò consilio rem affuere, sed, suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina; nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruenteque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate et viribus erat gravior, equum infestus admisit; ictus

1. *illac.*

que ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat; nec sefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem et ille concitat equum; tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; et, quia suos percussos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat; ea, quod maiore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temerè in vectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit; nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehit, suos percussos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant; ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prœlium iniit; integer corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter procures coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum à dictatore Romano propè circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit; hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscicans, tanto vi maiore, quam paulò antè magister equitum, cum hostium duce prœlium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam cura-

tionem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto parvare; desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsī Latini, perculsaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset; secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis dictator praetermittens, ædem Castori vovisse fertur; ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset; tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Cloelius et T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minutius. His consulibus ædes Saturno dedicata; Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes; sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia; plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est Idibus Maiis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat; nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore

1 Equitibus.

2 possent.

Romano esset; et maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii poenam non metuentes, nec opinata res percussit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos; ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multò post Volscis levatis metu suum rediit ingenium; rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consilibus; indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeò fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod propè in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum Capitolium mittunt; cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant; gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua; inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, 'se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi à civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello, quàm in pace, inter hostes, quàm inter cives, libertatem plebis esse:' invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit; ita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore nacie perempti. Ad hoc, promissa barba et capilli effraverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta denitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ devota vulgo, miserantes eum, jactabant; ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore

ostentabat. Sciscitantibus 'unde ille habitus? unde de-
 'formitas?' quum circumfusa turba esset propè in concio-
 nis modum, 'Sabino bello,' ait, 'se militantem, quia prop-
 'ter populationes agri non fructu modò caruerit, sed vil-
 'la incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tribu-
 'tum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse;
 'id, cumulatam usuris, primò se agro paterno avitoque ex-
 'uisse, deinde fortunis aliis; postremò, velut tabem, per-
 'venisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servi-
 'tium, sed in ergastulum et carnificinam esse.' Inde
 ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum.
 Adhæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam
 foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit.
 Nexu vincti solutique se undique in publicum propriunt,
 implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis
 voluntarius comes; multis passim agminibus per omnes
 vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo
 suo, qui fortè Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt;
 nec temperatum manibus foret, ni properè consules, P. Servilius
 et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent.
 In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam.
 Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi
 militiam. Postulare multò minaciter magis, quàm suppliciter,
 ut senatum vocarent; curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque
 publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus
 obtulerat, contracti ad consules; cæteros metus non curia modò,
 sed etiam foro arcebat; nec agi quicquam per infrequentiam poterat
 senatus. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare;
 et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei
 causa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibrio
 esse miseras suas. Jam propè erat, ut ne eonsulum quidem
 majestas coërceret iras hominum; quum, incerti, morandò,
 an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum
 veniunt; frequentique tandem curia, non modò inter Patres,
 sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat.
 Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem
 agendam censebat; uno aut altero arrepto, quieturos alios.
 Servilius, lenibus remediis aptior,

concitatos animos flecti, quàm frangi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio; 'Volsco infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire;' quæ audita (adeò duas ex una civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; 'ultores superbiæ Patrum adesse' dicere 'Deos;' alius alium confirmare, ne nomina darent; cum omnibus potiùs, quàm solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At verò curia, mœsta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expeditet rempublicam. Tum Consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi, 'curæ esse Patribus,' ostendit, 'ut consulatur plebi; cæterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse; nec posse, quum hostes propè ad portas essent, belle prævertisse quicquam; nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede priùs accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potiùs, quàm postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse.' Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, 'Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minùs ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet; liberos nepotesve ejus moraretur.' Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit; parvo dirimente intervallo castra ponit.

IV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana, si qua nocturna transitio proditiõe fieri possit, tenent castra. Sensere vigiles; excitatus exercitus, signo dato; concursus est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit; reliquum noctis utrinque quieti datum. Por-

tero die prima luce Volsci, fœssis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, datò tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursa pulsi hostes; fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa; eques usque ad castra pavidus egit; mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur; captum prædæ datum; inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit; decedentem Romam Ectrænorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere; tumultus enim fuit veriùs, quàm bellum. Nocte in urbe nuntiatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse; ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat; secutus consul Sevilus cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit; nec advenienti peditum agminem restitit Sabina legio. Fessi tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volscis agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat; cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur; nec procul inde cum Auruncis signa collata, prælioque uno debellatum est.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expec-

tabat; quàm Appius, et insita superbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quàm asperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere; deinceps et, qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat; concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas; postulabant, ut 'aut referret ad senatum, 'aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat; adeò in alteram causam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium; ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati; plebes fallacem; brevique apparuit, æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à se rem ad populum rejecit; utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, ³primipili centurioni; quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, Patresque; sed plebi creverant animi, et longè alia, quàm primò instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant; neque decretum exaudiri consulis præ strepitu et clamore poterat; neque, quum decrèssset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus ³verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegæ; qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quòd de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum qui-

senatusconsulto haberet; ⁴ non esse tamen deser-

minino rempublicam, neque projectum consulare im-

m. Se unum et suæ et Patrum majestatis vindicem

um circumstaret quotidiana multitudo licentia ac-

ipi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille,

1 aut aut del.

2 primi pili.

3 verterant.

quum à lictoribus jam traheretur, provocavit; nec cessasset. provocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium, nisi ægrè victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quàm populi clamore; adeò supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multò perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt. Tum verò plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars ¹ Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temerè ac fortuitò ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt; sed delatam consulere ordine non licuit; adeò tumultuosè excepta est clamoribus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. ‘Profectò si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quàm consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.’ Correpti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos,) percunctarentur, decernunt, ut delectum quàm accerrimum habeant; otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt; citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, ‘Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica; libertatem unicuique prius reddendam esse, quàm arma danda; ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.’ Consules, quid mandatum esset à senatu, videbant; sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem; et apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit; tum verò ad sellas consulum ² propè con-

¹ in add.

² prope.

volentes minatus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animas deesset.

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules; 'Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.' Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspecta erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt; quo repulso, tum vero, 'indignum facinus esse,' clamitantes, qui Patrum consulibus aderam, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quamprehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercurso rixa sedata est; in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consultitur, questionemulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem, quum iræ recessissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli cœpit. Tres fuerunt sententiæ. P. Virginius ferti non vulgabat; 'de iis tantam, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volscos, Auruncos, Sabinoque militassent bello, agendum' censebat. T. Lartius, 'Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolventur; totam plebem ære alieno demersam esse; nec sisti posse, ni omnibus consulatur; quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.' Ap. Claudius, et natura immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, 'Non miseriis,' ait, 'sed licentia, tantum concitum turbarum; et lascivire magis plebem, quam sævire. Id adeo malum ex provocatione nascitur. Appipe minas esse consulum, non imperium; ubi ad unam peccaverint, provocare liceat. Agedum, inatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum lictorem, qui sciet, jus de tergo vitæque suæ pænesse, cujus majestatem violavit.'

1 violavit.

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia ; rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres ; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret ; medium maximè et moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit ; ac propè fuit, ut dictator ille idem crearetur ; quæ res utique alienâset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique et Sabini fortè unâ omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, à dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii ferè consulis edicto conveniens ; sed et homini et potestati meliùs rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam antè exercitus, legiones decem effectæ ; terræ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaderant ; oratores Latinorum à senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetustius consul missus est ; is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis ; locoque magis, quàm armis, freti, summis se jugis montium tuebantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse pereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferranda propiùs castra dimicandumque acie excitavit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis constitere ; multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi et, contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit ; ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulir Romanis, postquam impressionem sentire ex adverso tam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quàm in insidias incidissent, turbati vertunt terga ; et ne aciem quidem satis virium fuit, quia cursu in prælium iei

1 contempti.

Romani contra, quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, et castra impetu ceperunt, et, castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere; plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione, factum; paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exiitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, quæ, dum se cornua latius pandunt, parum apertè introrsum ordinibus aciem firmaverant; turbatos pedes invasit; eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Velitermus ager adeptus; Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Æquis post aliquantò pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes; sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut antè consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut fortè temerè in adversos montes agmen erigeret. Id malè commissum ignavia hostium in bonum vertit; qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere; ubi satis prædæ et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat; tanta quum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modò plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret; quæ quum rejecta relatio esset, 'Non ego,' inquit, 'concordiæ auctor; optabitis, me Deus fidei, propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra res meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ stinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu

1 de add.

2 Medius fidius.

‘egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur;’
 ‘privatus potius, quàm dictator, seditioni interero.’ Ita,
 curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit causa
 plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse; itaque,
 velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin
 præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus
 prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus ex-
 ercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fie-
 rent; itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus
 esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacra-
 mento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis
 belli educi ex urbe legiones jussere; quo facto maturata
 est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde,
 ut solverentur sacramento; doctos deinde, nullam scelere
 religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consu-
 lum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem
 est) tria ab urbe millia passuum; ea frequentior fama est,
 quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem fac-
 tam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossaque communis
 castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, su-
 mendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes,
 sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo sus-
 pensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violen-
 tiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incer-
 ti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tran-
 quillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futu-
 rum deinde, si quod externum interim bellum existat?
 nullam profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam
 ducere; eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civi-
 tati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Mene-
 nium Agrippam, facundum virum, et, quòd inde oriundus
 erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo
 dicendi et horrido modo nihil aliud, quàm hoc, narrasse
 fertur; ‘Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in
 ‘unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique
 ‘consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes,
 ‘sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri;
 ‘ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quàm datis vo-
 ‘luptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os cibum
 ‘ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent;

‘hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una
 ‘membra totumque corpus ad extremam tabem venisse.
 ‘Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium
 ‘esse; nec magis ali, quàm alere eum, reddentem in omnes
 ‘corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum
 ‘pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.’
 Comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis
 esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; nevé cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus; hi tres collegas sibi creaverunt, in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. Sunt, qui duos tantùm in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique Sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt; his consulibus cum Latinis pòpulis ictum fœdus; ad id ferendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque; compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit; tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecùs imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, fortè in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit; cædeque in proxima urbis facta, ignem, temerè arreptum, imminetibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, plebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, apta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita Antiates, Corioli oppidum captum; tantumque abiecit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus

cum Latinis, columna aenea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato Patrum ad plebem, reductor plebis Romanæ in urbem sumptus funeri defuit; extulit cum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia à bello essent, et domi sanata discordia, aliud multò gravius malum civitatem invasit; caritas primùm annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet; ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitus in Siciliam quoque; adeò finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt; in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit; periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit; eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset; ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta; agitaturnque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessionem ac vi Patribus essent; in primis Marcus Coriolanus, hostis tribunicie potestatis, 'Si annonam,' inquit, 'veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus.' 'Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem vi-deo, sub jugum missus, tanquam à latronibus redemptus?' 'Egone hæc indignitates diutius patiar, quàm necesse est?

‘Tarquinium regem’ qui non tulerim, Sicinium feram?
 ‘Secedat nunc, avocet plebem; patet via in Sacrum mon-
 tem aliosque colles; rapiant frumenta ex agris nostris,
 quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annonâ,
 quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domi-
 tos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per
 ‘secessionem coli prohibeant.’ Haud tam facile dictu est,
 faciendumne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut, condi-
 tionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et
 omnia invitis jura imposita patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et
 plebem ira propè armavit. ‘Fame se jam, sicut hostes,
 ‘peti; cibo victuque fraudari; peregrinum frumentum,
 ‘quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore
 ‘rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de
 ‘tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem no-
 ‘vum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.’ In ex-
 euntem è curia impetus factus esset, ni peropportunè tri-
 buni diem dixissent. Ibi ira est suppressa; se judicem
 quisque, se dominum vitæ necisque inimici, factum vide-
 bat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribu-
 nicias; auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; ple-
 bisque, non Patrum, tribunos esse. Sed adeò infensa erat
 coorta plebs, ut unius pœna defungendum esset Patribus.
 Restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt, qua suis
 quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primò tentata
 res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos à co-
 itionibus consiliisque, disjicere rem possent. Universi de-
 inde processere, (quicquid erat Patrum, reos dices)
 precibus plebem exposcentes; ‘unum sibi civem; unum
 ‘senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente
 ‘donarent.’ Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum
 in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit,
 mimitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Ve-
 nientem Volsci benignè excepere; benigniusque in dies co-
 lebant quo major ira in suos eranebat, crebræque nunc
 querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur
 Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat,
 Romanisque semper infestus; ita quum alterum vetus odi-
 um, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de
 Romano bello. Haud facillè credebant, plebem suam

impelli posse, ut toties infelicitè tentata arma caperent; multis sæpe bellis, pestilentia postremò amissa juventute, fractos spiritus esse; arte agendum in exoletis jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi fortè ex instauratione magni Romæ parabantur; instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamilias, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo; cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multò post, Tib. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, 'Sibi ludis præsaltatorem displicuisse; nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore; iret, ea consulibus nunciaret.' Quanquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit, filium namque intra paucos dies amisit: cujus repentinæ cladis nē causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, 'Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat properè, ac nunciet consulibus.' Jam præsentior res erat; cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit; fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito quum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes, repræsentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica adfertur; inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum; qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quàm amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit; dicit esse, quæ secretò agere de republica velit. Arbitris remotis, 'Invitus,' inquit, 'quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam
1 *decernit.*

'ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant.
 'Nimio plùs, quàm velim, nostrorum ingenia sunt mobilia.
 'Multis id cladibus sensimus. Quippe, qui non nostro
 'merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna
 'hic nunc Volscorum multitudo est; ludi sunt; spectaculo
 'intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasio-
 'nem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit;
 'horret animus, ne quid inconsultè ac temerè fiat. Hæc,
 'nostra vestraque causa, priùs dicenda vobis, consules,
 'ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum
 'abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione præ-
 'sens violer.' Hæc locutus abiit. Consules quum ad
 Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor
 magis, ut fit, quàm res, ad præcavendum vel ex supervacuo
 movit; factoque senatusconsulto, ut urbem excederent
 Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci
 ante noctem juberent. Ingens pavor primò discurrentes
 ad suas res tollendas in 'hospitia perculit. Proficiscentibus
 deinde indignatio oborta: 'Se, ut consceleratos contami-
 'natosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo homi-
 'num Deorumque, abactos esse.

XXXVIII. Quum propè continuato agmine irent, præ-
 gressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret,
 priores eorum excipiens, quærendo indignandeque, et
 eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, et per eos
 multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit.
 Ibi in concionis modum orationem exorsus, 'Veteres populi
 'Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut om-
 'nia,' inquit, 'obliviscamini alia, hodiernam hanc contu-
 'meliam quo tandem animo fertis, ²qua per nostram gno-
 'miniam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum
 'hodie de vobis esse? Vos omnibus, civibus, peregrinis,
 'tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? Vestras
 'conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum?
 'Quid eos, qui audire vocem præconis? quid, qui vos
 'videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini
 'fuere obvii, existimâsse putatis? nisi aliquod profectò
 'nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus
 'ludos, piaculumque merituri; ideo nos ab sede piorum,
 'cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non suc-
 'currit, vivere nos, quòd ³maturarimus proficisci? si hoc

1 *hospitia.*

2 *qui.*

3 *maturavimus.*

‘profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hosti-
 ‘um ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum
 ‘omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum
 ‘malo, qui indixere, si viri estis.’ Ita et sua sponte ira-
 rum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigan-
 doque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum
 nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium popu-
 lorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul
 Romanus, in quo aliquantò plus spei repositum. Quam
 spem nequaquam fefellit; ut facillè appareret, ducibus va-
 lidiorum, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circejos
 profectus, primùm colonos inde Romanos expulit, libe-
 ramque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam
 viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Lon-
 gulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppi-
 da ademit. Inde Lavinium recepit; tunc deinceps Corbi-
 onem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Po-
 stremum ad urbem à Peto ducit; et, ad fossas Cluiliæ
 quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur
 inde agrum Romanum; custodibus inter populatores mis-
 sis, qui patriciorum agros intactos servarent; sive infensus
 plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque
 oriretur. Quæ profectò orta esset, adeò tribuni jam fero-
 cem per se plebem criminando in primores civitatis insti-
 gabant, sed externus timor, maximum concordie vincu-
 lum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat ani-
 mos. Id modò non conveniebat; quòd senatus consules-
 que nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant; plebes
 omnia, quàm bellum, malebat. Sp. Nautius jam et Sex.
 Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia
 per muros aliaque, in quibus stationes vigilasque esse placu-
 erat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscenti-
 um primùm seditioso clamore conterruit; deinde vocare se-
 natum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit.
 Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit, labare
 plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores at
 responsum retulerunt: ‘Si Volscis ager redderetur, po-
 ‘agi de pace; si præda belli per otium frui velint, mei
 ‘rem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, adnisi
 ‘ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos es-

Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt; id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Perficere certè, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent; et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset) multò obstinatio adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter cæteras cognoverat Veturiam, inter nulum nepotesque stantem, 'Nisi me frustrantur,' inquit, 'oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt.' Coriolanus, propè ut amens consternatus, ab sede sua quum ferret matri obvix complexum, mulier in iram ex precibus versa, 'Sine, priusquam complexum accipio, sciam,' inquit, 'ad hostem, an ad filium, venerim; captiva materne in castris tuis sim? in hoc me longa vita, et infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miserrime, possum; nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris, quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.' Uxor deinde ac liberi amplexi; fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum; complexus inde suos dimittit; ipse retrò ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium, longè

antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eandem invenio. Refert certè, hanc sæpe cum exacta ætate usurpasse vocem, 'Multò miserius seni exsilium esse.' Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani; adeò sine obtreptione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum; sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volscis Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti; cum Volscis æquo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti; cum Hernicis fœdus ictum; agri partes due ademptæ; inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat; sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante; quæ primò cœperat fastidire, munus vulgatum à civibus isse in socios; sæpe deinde et Virginiam consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, 'Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos; regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios et nomen Latini? Quid attingisse, Hernicis, paulò antè hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hæ gentes pro Cossolano duce Cassium habeant?' Popularis jam esse dissuasor et intercessor legis agrariæ cœperat; uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passim se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi

reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quam præsentem mercedem regni, aspernata plebes; adeò propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem ¹auctorem ejus supplicii ferant; eum, cognita domi causa, verberasse ac necasse, peculi-umque filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse, et inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus C. Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio; dirutas publicè ædes; ea est area ante Telluris ædem. Cæterum sive illud domesticum, sive publicam fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos; accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere; quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem; tenere tamen Patres, ut cum L. Æmilio C. Fabius consul crearetur. Eò infestior facta plebes seditione domestica bellum externum excivit; bello deinde civiles discordiæ intermisæ; uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam prælium, absumpsit; adeò pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est; vota erat Latino bello, Postumio dictatore; filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant; acerrimi Patribus daces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit; nec in præsens modò, sed in venientem etiam annum M. Fabium Cæsonis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium ²consulem

¹ auctorem.

² consules.

dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est; vana: lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum; itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; et Volsci rebellârunt; sed ad bella externa propè supererant vires; abutebanturque ils inter semet ipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, propè quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas; motique ira numinis, causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quàm haud ritè sacra fieri; qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt; quorum bellorum crescente cura, C. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnatu-¹ minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis; redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam; sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, suscepit rem militarem impediendam. Cæterum tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est; nec in eum consules acrius, quàm ipsius ejus collegæ, coorti sunt; auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur; ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquantò plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus, fuit; unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit; nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in præsentia dedecus, postmodo pericu-¹ minabantur.

lum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, moestique, (crederes victos,) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsitæ sunt; adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant. Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit; is, eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impedit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, 'Vic- tam tribuniciam potestatem,' dicere, 'priore anno; in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum; quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modò et consules et primores Patrum operam, ut, si minùs omnes, aliquos tamen ex tribunis rei publicæ ac senatui conciliarent.' Præceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benignè tribunos appellare; et consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse; quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quam quòd in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, 'Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant; id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis,

‘partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas; suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus sœvire solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus; qualicumque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse; jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis; signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quàm indici ostendique bellum; cætera sua sponte fata et Deos gesturos.’¹ Ea spes Etruscos armaverat, multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quàm suas vires, sua arma, horrebant; memoria pessimi proximo bello exempli² terrebat, ne rem committerent eò, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi; diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eò magis præproperè agere; læssere ad pugnam; primò obequitando castris provocandoque; postremò, ut nihil movebant, quàm consules ipsos, quàm exercitum increpando: ‘Simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum; et consules magis non confidere, quàm non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos;’ ad hæc, in novitatem generis originisque, quàm falsa, quàm vera, jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægrè consules pati; at imperitæ³ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis; nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus; externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa; adeò superbè insolenterque hostis eludebat; frequentes in prætorium conveniunt; poscunt pugnam; postulunt, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur; pugnare cupiebant; sed retrò revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam

¹ *He*—armaverant.² *terrebantur*.³ *multitudini*.

rem agi nondum tempus pugnae esse; castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna; si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quod minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi; accedunt insuper hostes ferocius multò, ut statuisset non pugnare consules cognitum est. Quippe impunè se insultaturos; non credi militi arma; rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occurrant portis, ingerunt probra, ægrè abstinant, quin castra oppugnent. Enimverò non ultra contumeliam pati Romanus posse; totis castris undique ad consules curritur; non jam sensim, ut antè, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultum jam metu seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset; 'Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna jurent. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos nunquam fallit.' Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnae flagitator. 'Victor,' inquit, 'M. Fabi, revertar ex acie.' Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit; multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies; nec Vejens hostis Etruscaeque legiones detrectant.

XLVI. Propè certa spes erat, non magis secum pugnatos, quàm pugnaverint cum Æquis; majus quoque aliquod, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit; nam non alio antè bello infestior Romanus (adeò hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) praelium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temerè magis,

1 dari.

2 jurant.

quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat; ex his Q. Fabium, (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit; telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus; quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectaque parma, 'Hoc jurastis,' inquit, 'milites, fugientes vos in castra redituros? adeò ignavissimos hostes magis timetis, quàm Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.' Consuli tum C. Fabius, prioris anni consul, 'Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet procures, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potiùs, quàm adhortando, accendamus militum animos.' Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Proelio ex parte una restituto, nihilo segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat; ubi propè similis fortuna est versata; nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et impigrè milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere; cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos; simul et vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda; in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quàm pugnæ, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, et sua sponte ipsi prælium renovant; et Manlius consul, re-

1 tercent.

vectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quàm audaciam, accendit; nam quum incursantes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta à circumstantibus tela; sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cedit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit; et ad extrema ventum foret, ni legati, raptò consulis corpore, patefessissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem: ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, 'Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum,' respondit; 'se, familia funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.' Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit; adeò, spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit; idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem eorum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati; nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii; nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non patrum magis, quàm plebis, studiis C. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordie spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere; captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent; verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt; questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare et evanescere vividum quondam illud Cæsonis

1 nequit.

ms. T. 1035

HARVARD
LIBRARY

THE ESSEX 10
TEXT-BOOK CO

GIFT OF

GEORGE ARTHUR

OF NEW

JANUARY

ero, neque clarior fama et admiratione ho-
 urbem incessit. Sex et trecenti milites, om-
 omnes unius gentis, quorum neminem du-
 et egregius quibusalibet temporibus senatus,
 amiliæ viribus Vejenti populo pestem mini-
 batur turba, propria alia cognatorum soda-
 l medium, nec spem, nec curam, sed im-
 volventium animo; alia publica, sollicitu-
 favore et admiratione stupens; 'ire fortes,
 bent, 'inceptis eventus pares reddere; con-
 ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes
 re.' Prætereuntibus Capitolium arcemque
 quicquid Deorum oculis, quicquid animo
 ntur, ut illud agmen faustum atque felix
 s brevi in patriam ad parentes restituant.
 æ preces. Infelici via dextro Jano portæ
 ofecti, ad Cremeram flumen perveniunt; is
 is locus communiendo præsidio. L. Æ-
 L. Servilius consules facti; et, donec nihil
 opulationibus res fuit, non ad præsidium
 Fabii satis erant, sed tota regione, qua
 mano adjacet, sua tuta omnia, infesta ho-
 per utrumque finem, fecere. Interval-
 l magnum opulationibus fuit; dum et
 ex Etruria exercitu, præsidium Creme-
 et Romanæ legiones, ab L. Æmilio con-
 minus cum Etruscis dimicant acie; quan-
 ndi aciem spatium Vejentibus fuit; adeo
 epidationem, dum post signa ordines in-
 que locant, invecta subito ab latere Ro-
 ala, non pugnae modò incipiendæ, sed
 emit locum. Ita, fusi retrò ad saxa Ru-
 habebant) pacem supplices petunt; cujus
 nsita animis levitate, ante deductum Cre-
 m præsidium, poenituit.
 cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo
 pparatu, certamen; nec parant incursiones
 aut subiti impetus incursantium, sed ali-
 ampo collatisque signis certatum; gensque
 mani sæpe ex opulentissima, ut tum res
 civitate victoriam tulit. Id primò acerbum

ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini; eò cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant; eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis; actumque de exercitu foret, ni C. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit; res proximè formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem; ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietam bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat; et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus; aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Vejens hostis, assiduus magis, quàm gravis, contumeliis sæpiùs, quàm periculo, animos agitabat; quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit; consul pro gente loquitur; 'Assiduo magis, quàm magno, præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Vejens eget. Vos alia bella curate; Fabios hostes Vejentibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumptu gerere in animo est. Respublica et milite illic et pecunia vacet.' Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ, senatusconsultum expectantes, steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cælum laudibus ferunt. 'Familiam unam subiisse civitatis onus; Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duz roboris ejusdem in urbe gentes; deprecant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigit populos posse.' Fabii postero die arma capiunt; quò jussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt; acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque

1 adit;

2 postera.

minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuscumque temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens; 'ire fortes, 'ire felices' jubent, 'inceptis eventus pares reddere; consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes 'honores sperare.' Prætereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt; is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde et C. Servilius consules facti; et, donec nihil aliud quàm in populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tusci ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit; dum et Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; et Romanæ legiones, ab L. Æmilio consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie; quamquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit; adeò inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modò incipiendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retrò ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt; cuius impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium, poenituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen; nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum; gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum

indignumque Vejentibus visum. Inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi ; gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta ; et agrestium fuga vasti relictæ agri ; et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quàm vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii ad eò contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse ; hæc spes provexit, ut ad conspecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent ; et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut sit pavore injecto, raperent pecora ; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant ; coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quò magis se hostis inferebat, cogebantur breviori spatio et ipsi orbem colligere ; quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum, omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant ; eo nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem ; inde primò restitere ; mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes ; vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset ; ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum ; trecentos sex periisse satis convenit ; unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius cōsules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus ; tum quoque malè pugnatum est, et Janiculum hostes occupavere ; obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus ; adeoque id bellum ipsis institit mor-

nibus, ut primò pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura proelia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt; post acceptam proximam pugnae cladem Veientes abstinuerunt acie; populationes erant, et velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant; non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, quae ceperant Fabios; secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, praecipitavere in insidias; quò plures erant, major caedes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit; trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare; inde fusi magna caede in Janiculum se agere receperunt. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit; postero die, luce orta, nonnihil et hesternae felicitate pugnae ferox, magis tamen, quò inopia frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temerè adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, foediusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegae ipse exercitusque ejus est servatus; inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quaerere; tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modò, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio diem dicunt; invidiae erat amissum Cremerae praesidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Quum et Patres haud minùs, quam pro Coriolano, annisi essent, et patris Agrippae favor haud dum exolevisset; in multa temperarunt tribuni; quum capitis anquisissent, duo millia aëris damnato mulctam dixerunt; ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudinemque; inde morbo absumptum esse.

¹ edixerunt.

Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio et T. Statio tribunis, die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratique, tribunicios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini; sed fervidi animi vir, ut in publico periculo antè, sic tum in suo, non tribunos modò, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit; juvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes; magis tamen Menenianum (adeò mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum iutulerat, caperetur; intra vallum deinde cædes magis, quàm prælium, esse; tumultus è castris et in urbem penetrat; tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt; pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt; deinde et ipsi utroque versis signis resistunt; et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque; eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant; eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt; missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere; nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est; nec tamen percelli potuerè, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Vejentes provincia evenit; non tamen bellatum; induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi; agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt; abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius et Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quàm juniores Patrum; suadent, monent, 'Honoribus et administratione reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quàm pompam funeris, putent; claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quòd si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quàm plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.' His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque à plurium conscientia, habere; ubi quum id modò constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia; nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primò, quòd non descenderet tribunus; deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum; quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiā; adeoque neminem moræ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

1 Pro Cn. l. consules.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur; paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes, tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio, et dicere, 'Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem; aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.' His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri jubent. 'Provoco,' inquit, 'ad populum,' Volero, 'quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto suo à vobis trucidari;' quò ferociùs clamitabat, eò infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et prævalens ipse, et adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit, clamitans, 'Provoco, et fidem plebis imploro; adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.' Concitati homines, veluti ad prælium, se expediunt; apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse; violatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jusissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plari non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarius plebi.

P. Furius consules habuit; contraque omnium opinionem, qui cum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebei magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minimè atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronom tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil priùs, quàm de lege, agebatur; sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum à Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, 'Quandoquidem non facile loquor,' inquit, 'Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.' Occupant tribuni templum postero die; consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori; tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse; nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: 'Si vobis videtur, discedite, Quirites.' Facile et contemptum

1 tam add.

de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem; consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem; certatumque haud incruento prælio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. Darent iræ spatium; non vim suam illis tempus adempturum; sed consilium viribus additurum; et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.

LVII. Ægrè sedata ab Quinctio plebs, multò ægrius consul alter à Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent; ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quò magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eò plùs abhorrebant à certatione animi; adeò ut Quinctio gratias agerent, quòd ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, 'Ut tantam consulare majestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio; distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, queri.' Appius contra, 'testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deserì; non consulem senatui, sed sepatum consuli deesse; graviores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ sint.' Victus tamen Patrum consensu quievit; lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt; numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volseum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum; vastaverant agros, ut, si qua recessio plebis fieret, ad se receptum haberet; compositis deinde rebus, castra retrò movere. Ap. Claudius in Volcos missus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in

¹ trahunt.

² addita.

militia sævitia Appii, quæ domi, esse liberior, quòd sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plùs quàm paterno odio ; se victum ab ea ; se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse ; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impederint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat. Nec ulla vi domari poterat ; tantum certamen animis imbibant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere ; nec pudor, nec metus coercerat. Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere ; si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam ; præsentì vultus demittere, tacitè prætereuntem execrari ; ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere ; à centurionibus corruptum exercitum dicere ; ‘tribunos plebei’ cavillans interdum et ‘Volerones’ vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eò magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Cæterùm multò Appio, quàm Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantò noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra ; nec antè restitit, quàm signa inferentem Volscum munimentis vidit fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis ; satis tamen apparet, capi tantùm castra militem Romanum noluisse ; alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractis ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgò milites, se ad concionem ituros ; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volscò agro moveantur. Hostem victorem paulò antè propè in portis ac vallo fuisse ; ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronunciari quum jussisset, prima

1 qua domi esse, eò liberior,

luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlati ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent; nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falsè in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos, securi percussit; cætera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitatæ ac beneficiis certatum est; et natura Quinctius erat lenior, et sævitia infelix collega, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordie ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui; vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo antè bello latius inde actæ prædæ; omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minùs quàm præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt; res major victoria suscepti certaminis, quàm usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum est aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tib. Æmilio consulibus, cum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii; cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Nunquam antè tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus

1 est del.

2 tum.

sanctum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temerè pro ullo æquè annisi sunt; propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratæ objici plebi. Unus è Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces percellere unquam potuere, non modò ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeò ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timebat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu; adeoque constantia sua et tribunos obstupescit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent; trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit; antè tamèn, quàm predicta dies veniret, morbo moritur; cujus quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quàm vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius còsul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, eum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeò tranquilla serenitas reddita; ut, velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit; omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter còsul Æmilius in Sabinis bellum gessit; et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiùs deinde, non villarum modò, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, anticipi prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius còsules facti. Non ultra

videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. Ea res maturam jam seditionem ¹ac propè erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorẽ cæteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quàm perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus; ibi ex insidiis propè magna accepta clade, virtus militum rem, prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti; quam consul oppugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatis cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere; deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladum, quàm intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper aliàs, sollicitæ certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum consules creati T. Quinctius, et Q. Servilius; similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum Anienem flumen fecissent, à porta propè Collina mœnibusque pulsì ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere; quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeo effusè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis respublica egregiè gesta, ²quum ducis, tum militum opera. Primùm æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine; et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior e gradum retulissent; nì salubri mendacio consul, fugam hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem; in tu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, natus ne nimis instando renovaret certamen, signum r

¹ ac del.² tum.

tui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumpta; per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Aquisque populis in castra venit, hand dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia ferè vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Heranicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, eanere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere; reliquum noctis adèd tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo impetu perculit; quanquam cessere magis, quam pulsì hostes sunt; quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem; miles ægrè teneri, clamare et poscere, ut percussis instare liceat. Ferociùs agunt equites; circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros; clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic propè oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primò obstinatis animis; deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audeat ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem; tum sas, impetu capto, enituntur, atque exsuperant initatem loci. Jam propè erat, ut in summum clivi jun evaderent, quum terga hostes dedere; effusoque su penè agmine uno fugientes sequentesque castris inciderent. In eo pavore castra capiuntur; qui Volscorum
1 in del.

decenviros abdicare se magistratu; ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipuè posnam meruerant, in carcerem coniecti, cæteri in exilium acti. LX, &c. Res præterea contra Sabinos, et Volscos, et Æquos prosperè gestas continet. LXXI. Et parum honestum populi Romani iudicium; qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

I. ANTIO capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adiutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularum fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbior rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse; Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse; ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumvros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium; jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur; cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro statit habuit; intra castra quies necessaria morbo implicitum reitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum, Q. Fabio et T. Quinctio consensibus. Fabio extra oriem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data; qui, haud dubia spe profectus, famam nominis sui

pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit; 'Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat; quorum id perfidia et perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quàm pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore; sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quàm hostibus, gesturos bellum.' Hæc dicta adeò nihil moverunt quemquam, ut legati propè violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit; ita duo consulares exercitus ad hostem accedere acie instructa, ut confestim dimicaret. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat; 'ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum; in noctem imminentem aciem instruitis; longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem; erit copia pugnandi, ne timete.' His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant; ubi illuxit postero die, prior aliquantò constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Prælium fuit utrinque vehemens; quòd et Romanus ira odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogeat. Non tamen sustinuerunt aciem Romanam Æqui; pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinioribus ad pacem animis, ferox multitudo increpare duces, quòd in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint; nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minùs, quàm ne victus, ac propè in castris obsessus, hostis memor populationis esset, timeri poterat;

agrestesque, pavidī incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximā audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios; cursus clamorque vocantium ad arma haud multum à pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Alcido Quinctius consul redierat Romam; (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum, ex auctoritate Patrum iustitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregiè est; qui, quā venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis; præda omnis recepta est; sic finem iustitio, quod quatrīdium fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Censui deinde actus, et conditum ab Quinctio lustram; censa civium capita centum quatuor² millia et ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbisque. In Æquis nihil deinde memorabile actum; in oppida sua se recipere, urī sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus iisset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furius Fusius scripsere quidam; id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere; quo cupidè oblato, (adeo civitates hæ perpetuo in Romanis odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiant Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse; suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos; isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium rediisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut,

I agro.

2 et viginti millia ducenta quindecim.

principibus coloniae Romam excitis, quærent, quidnam rei esset; qui quum haud ¹gravati venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temerè pugnae commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit, neque is finis periculi fuit; namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et malè pugnatum et consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt; tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, ²‘Videre, ne quid ³respublica detrimenti caperet.’ Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsulem T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti; ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussu.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti; quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt; simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arceudas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris; vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primò quietus obsidionem passus esset, in incantum hostem decumana porta erupit, et, quum persequi posset, metu subsistit ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furi legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cæsus; nec suos ille redeuntes, persequendi studio, nec hostium ab tergo incursum vidit; ita exclusus, multis s

¹ gravati.

² Videre.

³ subsistit.

frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temerè magis, quàm satis cautè, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægrè ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit; qui, cæde legati et consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere; ¹quam compulsi in castra Romani rursus obsidentur, nec spe, nec viribus pares; venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano; in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit; ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, invidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est cædem; magnæ cladis ultro citroque illis diebus et illatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero; audet tamen Antias Valerius concipere summas; Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos; ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia ²et quadringentos cæsos; cæteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde; interfecta inde quatuor millia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. ³Ut Romam reditum ⁴et justitium remissum est, cælum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentare species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, quia serum auxilium post prælium ⁵venerant, propè cum ignominia dimissi.

¹ quin.² et del.³ pro Ut l. Inde.⁴ est; just.

rem. Cælum &c.

⁵ venerat.

VI. Comitia inde habita; creati consules L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et fortè annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quàm pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium, et odore insolito urbanos, et agrestem, confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repentè legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse; inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Præterquam quòd infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, moestum etiam responsum tulere; 'ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deùm ira morbo populari. Si quæ ejus mali quies veniat, ut anno antè, ut semper alias, sociis opem laturos.' Discessere socii, pro tristi nuncio tristiores domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinissent. Non diutiùs se in Hernico hostis continuit; pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obviis nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul; collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam; affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis; ut non modò ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant; circuitio ac cura ædilium plebei erat; ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna urbis tutata est; quæ Volscis Æquisque, prædonum potiùs mentem, quàm hostium, dedit; adeò enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mænia, animos eorum cepit; tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut,

totis passim castris fremitu orto, 'quid in vasto ac deserto agro inter tabernacula pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?' signa repentè convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent; eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romanam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem; ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est; fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat; consul, qui unus supererat, moritur; mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, cærio maximus; et per ignota capita latè evagata est vis morbi; inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit; jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent; stratae passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum coelestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace Deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere; versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solùm arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigrè promissum auxilium; duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque.

Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque; ex Gabino in Tusculanos flexere colles; urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quoddam ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi; is, armata juventute, dispositisque præsidiiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quantò longius ab urbe hostium abscederent, eò solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam antè exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquantò pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen propè deletum est; tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio; ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt; et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit; eadem fortuna victoriam dedit; fuis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit; secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit; is, consilibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur; 'nomine enim tantum minùs invidiosum, re ipsa propè atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate; qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verteret plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem semulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de iurio consulari scribendis. Quod populus in se jus dedet eo consulem usurum; non ipsos libidinem ac licent

1 *Tunc.*

2 *dominos.*

‘suam pro lege habituros.’ Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur; qui adeò atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit; ‘insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbè in aliquem civium, aut crudeliter, fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere; quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala: neque illum se deprecari, quò minùs pergat, ut cœperit. Vos,’ inquit Fabius, ‘cæteri tribuni, oramus, ut primùm omnium cogitatis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse; tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi; non jus vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat; ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.’ Agunt cum Terentillo tribuni; dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multò gloria, rediit; et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret; reliqua vendita, quibus domini non exstiterent. Debebatur omnium consensu consuli triumphus; sed dilata est, tribuno de lege agente; id antiquiùs consuli fuit. ata per aliquot dies ³quum in senatu res, tum ad populum est; cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, estitit; tum imperatori exercituique honos suus reddens. Triumphavit de Volscis Æquisque; triumphavit.

1 Quid? tandem illi &c. 2 illum. 3 tum.

tem secutæ suæ legiones; alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est; erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cælum ardere visum; terra ingenti concussa motu est; bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit; quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi; pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent; inter cætera monitum, ut seditionibus abstereretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos et Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere; id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus¹ edicitur; consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, ‘ Fabulam compositam ‘ Volsci belli, Hernicos ad partes paratos; jam ne virtute ‘ quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi; ‘ quia occisione propè occisos Volscos et Æquos movere sua ‘ sponte arma posse, jam ‘ fides abierit, novos hostes quæri; ‘ coloniam fidam, propinquam, infamem fieri; bellum in- ‘ noxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana; quam, ‘ oneratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, ‘ exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ‘ ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, ‘ dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. ‘ Si animus sit, non defore auxilium; consentire omnes ‘ tribunos; nullum terrorem externum, nullum periculum ‘ esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi ‘ posset.’ Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positissimis sellis, delectum habebant; eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt; citati pauci, velut rei ei-

¹ *indicitur.*

² *id add.*

periundæ causa; et statim vis coorta. Quemcunque lic-
tor jussu consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat;
neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et
manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum
se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic patres in le-
ge, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda
gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum
jussissent tribuni, quòd Patres se submoveri haud sinebant;
nec ferè seniores rei intererant; quippe quæ non consi-
lio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset.
Multum et consules se abstinebant, ne cui in colluvione re-
rum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat
Quinctius, feròx juvenis, quà nobilitate gentis, quà cor-
poris magnitudine et viribus; ad ea munera, data à Diis,
et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in
foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior, in
civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine
constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas
consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus
tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce,
sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est; qui ob-
vius fuerat, mulcatus nudatusque abibat; ut satis appare-
ret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, propè jam
perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus,
Cæsoni capitis diem dicit; atrox ingenium accenderat eo
facto magis, quàm conterruerat; eo acrius obstare legi,
agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accu-
sator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam
criminibus suis suggerere; legem interim, non tam ad
spem perferendi, quàm ad lacessendam Cæsonis temeri-
tatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsultè
dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt in-
genium; tamen legi resistebatur. Et A. Virginius idem-
tidem plebi; ‘Ecquid ¹sentitis jam, vos, Quirites, Cæ-
sonem simul civem et legem, quam cupitis, habere non
posse? quanquam quid ego legem loquor? Libertati ob-
stat, omnes Tarquinius superbia exsuperat. Exspectate,
dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et
audacia regnantem videtis.’ Assentiebantur multi, pul-
satos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro
incitabant.

¹ *inquit* add.

XII. Jam aderat iudicio dies, apparebatque, vulgò homines in damnatione Cæsionis libertatem agi credere; tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos; sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiarumque decora, affirmabat; 'Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.' Sp. Furius, 'missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio; neminem unum esse, 'cujus magis opera putet rem restitutam.' L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie; suadere et monere, 'juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quacunque venisset, suam, quam alienam, mallet civem esse. Quod offendant in eo, fervorem et audaciam statem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturiscente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.' Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invictiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offenderisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut veretundia, aut metu; alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Pictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, 'Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Subura, incidisse; ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Cæsone cecidisse semiani- mem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.' Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit,

1 rempublicam.

quā impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci; patricii ¹contra vi resistant. T. Quinctius clamitat, 'Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum propediem judicium, eum indennatum indicta causa non debere violari.' Tribunus 'supplicium' negat 'sumpturum se de indennato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem; ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.' Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt; in vincula conjici vetant; sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium; id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est; vades dare placuit; unum vadem tribus millibus æris obligarunt; quot darentur, permissum tribunis est; decem finierunt; tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicæ dedit; dimissus è foro nocte proxima in Tuscos in exilium abiit. Judicii die quum excusaretur solum ventisse exilii causa, nihilominus Virginie comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium; pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, ²devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem; ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, percussis Patribus Cæsonis exilio, propè perlata esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperare impetus suos. Quum primò post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sitribunos, ubi primùm submoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quiequam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsonis iustitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat; benignè salutare, alloqui plebis homines, bonum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cætera pati

¹ vi contra vim.

² in vill.

sine interpellatione concilia habere; nunquam ulli, neque publicè, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juvenus erat; nec cætera modo tribuni tranquillo peregere; sed refecti quoque in insequentem annum; ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat; legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eò acrius contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. 'Conjuratio-
'nem factam, Cæsonem Romæ esse; interficiendorum
'tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id ne-
'gotii datum ab senioribus Patrum, ut juvenus tribuni-
'ciam potestatem è republica tolleret, formaque eadem
'civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fue-
'rat.' Et ab Volscis et Æquis statum jam ac propè solenne in singulos annos bellum timebatur; propiusque aliud novum malum, nec opinatò exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant; alii inter tumultum præcipientes pavore in forum devolant; alternæ voces, 'Ad arma,' et 'Hostes in urbe sunt,' audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum aq̃ intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant; nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, 'Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules
'injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave

‘jugum demeret; id malle populo Romano auctore fieri.
 ‘Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia extre-
 ‘ma tentaturum et concitaturum.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus: præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores; inter cæteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset; cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia sisti videbatur posse; tantum, superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat; mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id propè unum maximè inclinatis rebus incubuit; tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedissee contenderent; patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quàm venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit; ‘Quid hoc rei est,’ inquit, ‘tribuni? Ap. Her-
 ‘donii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam
 ‘felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi
 ‘ab armis, legesque ferri placet?’ Inde ad multitudinem oratione versa; ‘Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla
 ra tangit; at vos veremini Deos¹ vestros, ab hostibus
 .ptos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, et Mi-
 erva, alii Dii Deæque obsidentur; castra servorum
 ublicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ
 ivitatis videtur? Tantum hostium non solum intra

¹ *patrios.*

'muros est, sed in arce supra forum curiamque; comitia
 'interim in foro sunt; senatus in curia est; velut quum
 'otium superat, senator sententiam dicit; alii Quirites
 'suffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebisque est,
 'consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos
 'opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare
 'augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit?
 'Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab
 'his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuæ;
 'jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus in-
 'gressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum
 'mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.' Ulti-
 'mum orationis fuit, 'Se arma capere, vocare omnes Qui-
 'rites ad arma; si quis impediatur, jam se consularis impe-
 'rii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum obli-
 'tum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in fo-
 'ro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in
 'Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem
 'summi arma; ausurum se in tribunis, quod princeps fami-
 'liæ suæ ausus in regibus esset.' Vim ultimam appare-
 'bat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus
 'fore; nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul
 'potuit; nox certamina cæpta oppressit; tribuni cessere
 'nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis
 'auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in
 'circulos, sermones temporis aptos serere; admonere, 'Ut
 'viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent.
 'Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Pa-
 'tres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates
 'publicos privatosque hostibus dedi.' Dum hæc in foro
 'sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne
 'Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque
 'discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta,
 Capitolioque occupato, et alio turbatæ urbis statu nuntii
 veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator e-
 confestim convocato senatu, atque introductis nunc
 magno opere censet, 'Ne expectent, dum ab Roma leg
 'auxilium petentes, veniant; periculum ipsum discrim
 'que, ac sociales Deos, fidemque foederum id posce
 'Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquu

‘civitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos.’ Placet ferri auxilium; juvenus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt; deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. Ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, ‘Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri se sissent, quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hæreditaria cura sibi à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.’ Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem; adjungitur et Tusculana legio; certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent; dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes; nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere; trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem; is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem; prius vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde sua fœdare templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ; Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni patribus, ‘ut P. Valerii fidem exsolverent:’ instare Claudio, ‘ut collegæ Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret.’ Consul, ‘antequam collegam sibi subrogasset,’ negare, ‘passum agi de lege.’ Hæ tenuere contentiones usque ad litia consulis subrogandi. Decembri mense, summo rum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Per a erat plebs, consulem habitura iratum, potentem
1 quad.

favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduus concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit; 'cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana, et fugata esse; loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. Aulus,' inquit, 'ille Virginus, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? Plus hercule aliquanto, qui verè rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo propè denunciavit, ut arma caperetis; hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque; quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrùm L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent; et qui antè Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam à cætero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? Et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturus dictitatis?

‘Tum herculè illo die, quo ego consul sum creatus, malè
 ‘gesta respublica est, pejùs multò, quàm quum P. Valerius
 ‘consul perit, si tuleritis. Jam primùm omnium,’ in-
 ‘quit, ‘Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque collegæ
 ‘legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bel-
 ‘lantes, quàm pacati, propitios habemus Deos; quantum
 ‘periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsuli-
 ‘bus obsessum scissent, suspicari de præterito, quàm re ipsa
 ‘experiri, est melius.

XX. Moverat plebem oratio consulis; erecti Patres resti-
 tutam credebant rempublicam; consul alter, comes animo-
 sior, quàm auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam
 gravis rei facillè passus, in peragendis consularis officii par-
 tem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana
 dicta, persequi quærendo, ‘quonam modo exercitum educ-
 ‘turi consules essent, quos delectum habere nemo passurus
 ‘esset? Nobis verò,’ inquit Quinctius, ‘nihil delectu opus
 ‘est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum
 ‘Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint,
 ‘conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edi-
 ‘cimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die
 ‘armati ad lacum Regillum adsitis.’ Cavillari tum tribu-
 ni, et populum exsolvere religione velle; ‘privatum eo
 ‘tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint.’
 Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia
 Deum venerat; nec interpretando sibi quisque iusjuran-
 dum et leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad eâ
 accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla
 spes erat, de proferendo exercitu agere; eò magis, quòd
 et ‘augures jussos adesse ad Regillum lacum’ fama exierat,
 ‘locumque inaugurari, ubi auspicatò cum populo agi pos-
 ‘set; ut, quicquid Romæ vi tribunicia rogatum esset, id
 ‘comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod con-
 ‘sules vellent; neque enim provocationem esse longiùs ab
 ‘urbe mille passuum; et tribunos, si eò adveniant, in a-
 turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.’
 rebant hæc; sed ille maximus terror animos agitabat,
 d sæpius Quinctius dictitabat, ‘se consulum comi-
 i non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut
 usuetis remediis sisti possit; dictatore opus esse reipubli-

7mo. 2 dictabat.

‘cæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat; eò tribuni cum perturbata plebe veniunt. Multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant; nec antè moverunt de sententiâ consulem, quàm tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, ‘Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.’ Consules fuere in Patrum potestate; tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. ‘Mirer,’ inquit, ‘si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elebatis eam; quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis; tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere; levius enim vaniusque profectò est, sua decreta et consulta tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam; et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potiùs, quàm alii vestro rectè faciant; dum ego, ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudii, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas; et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam sprete honoris auctam, invidiamque, quæ lex continuato eo impenderet, levatam putem.’ Communiter inde edicunt, ‘Ne quis L. Quinctium consulem faceret; si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.’

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginensis. Censu actus eo anno; lustrium, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni; bellum ingens à Volscis et Æquis Latini atque Hernici nunciabant; jam Antii Volscorum legiones esse;

et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; ægreque impetratum à tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere; duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat; inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum-civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis; inde signum observare jussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset; equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit; et, quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effusè fugientes eques, cui superare vallum haud facilè fuerat, quum ad id spectator pugnae adstisset, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit; sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit; deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improvisò nocte capiunt; reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nunciaretur; adeò et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit; nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre

militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subiecit. Aliquot menses Tusculi bellatum; parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat; partem Tusculanis dederat ad arceam recuperandam. Vi nunquam eî subiri potuit; fames postremò inde detraxit hostem. Quò postquam ventum ad extremum est, incermes nudi-que omnes sub jugum ab Tusculanis missi; hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algidò consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariàm consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, 'fraude fieri, quòd foris tenetur exercitus; frustrationem eam legis tollendæ esse; se nihilo minùs rem susceptam peracturos.' Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunicie in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa motûs. A. Cornelius et Q. Servilius quæstores M. Volscio, quòd falsus haud dubiè testis in Cæsonem extitisset, diem dixerant; multis enim emanabat indicis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modò visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tæbe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum; affirmantibus, qui unà meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse; ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio ¹judices. Quum ad judicium ire non auderet, omnes ex res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi priùs habita de lege essent, passuros negabant; ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia

¹ *judicem.*

silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant; et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quàm si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur; idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita ¹centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consul magna domi bellicæ eo anno gloria fuit; quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen, quàm alias, infesta civitas fuit. †

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volsco impediabant; sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quinctius Capitolinus, qui tæ Consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequabatur. Quum Virginii maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem; ut, quum edocuisset populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire; hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt; qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clælium deferunt. Is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algidò castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt quæstum injurias, et ex fœdere res repetitum; eos Æquorum imperator, 'quæ mandata habeant ab senatu Romano, 'ad quercum' jubet 'dicere; se alia interim aucturum;' quercus ingens arbor prætorio imminabat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, 'et hæc,' inquit, 'sacrata' quercus, et quicquid Deorum est, audiant fœdus à vobis

1 centum triginta, duo millia quadringenta novem.

*ruptum; nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; quum Deorum hominumque simul violata jura exsequeremur.' Romanis ut redire legati, senatus jussit, alterum consulens contra Gracchum in Algidum exercitum ducere; alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum; et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens propè ad maxima urbis infesta populatione venit; sedati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit; reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti; alterum Nautius contra Sabinos duxit; castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, propè intacti bello fines Romani viderentur. Minucio usque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit; nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi ¹enserapt hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia; et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta praefecerat, munitiones postero die circumdant; quas priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romanum pertulere, consulens exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec ²tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulens arcessunt; in quo quum parum praesidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia praes divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palae innisus, seu quam araret; operi certè, id quod constat, agresti intentus; salutem data in vicem redditaque, rogatus, 'ut, quod bene verteret ipsi reique publicae, rogatus mandata senatus audiret,' admiratus, rogansque, 'satin' salva essent omnia?' togam propere

¹ *enserunt.*

² *tam del.*

è tugurio præferre uxorem Raciliam jubet. Qua, simul absterse pulvere ac sudore, volatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant; in urbem vocant; qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publicè parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus licioribus, deductus est domum; et plebis concursus ingens fuit; sed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lacem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in conitionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam private quiescam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent; quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juvenus discurrit ad vallum petendum; sumpsere, unde cuique proximum fuit; prohibitus nemo est, impigrèque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. * Inde composito agmine, non itiperi magis apto, quàm proelio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quæ tempus ipsam poscebat, adhortationes erant; adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent; consulem exercitumque Romanum obsideri; tertium diem jam clausos esse; quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse; puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant; media nocte in Algidum perveniunt; et, ut sentire, se jam propè hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum

quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos; facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Editum imperio, signum secutum est; jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit; alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, 'civilem esse clamorem, atque auxilium adesse,' inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. 'Illo clamore non adventum modò significari, sed rem ab suis coeptam; mirumque esse, ni jam exteriori parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi' jubet. Noctem initum prælium est à legionibus; dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuum noctem operi dedere; pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant; tum à Quinctiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum; hic instabat nova pugna; illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, à prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clælium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; 'Sanguinis se Æquorum non egere; licere abire; sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.' Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata; sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit; consularem exercitum ipsumque consulem increpans, 'Carebis,' inquit, 'prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui fuerat. 2 est; legionibus dictatqris Ec. 3 illa del.

*propè prædæ faisti; et tu, L. Minuci, donec consulari rem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.' Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeò tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominie, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit; ducti ante currum hostium duces; militaria signa prælata; secutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos; epulantesque cum carmine triumphali et solennibus jocos, commissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent; ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat; ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est; sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere; plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat; ulteriusque ventum foret, (adeò exarserant ¹animis) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio ²orta. Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror; Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus ³perpulit, ut scribi militem tribuni sine-

¹ animi.² exorta.³ perculit.

quennium elusi essent, parvumque id plebi, presidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus; id modò excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cætera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus; itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto presidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat; multos mortales occidit; fugat hostem non ex Algido modò, sed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum presidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit; annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem ¹refecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. 'Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.' Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii; ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum; supra septem millia hostium cæsa; alii fugati; præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit; ²eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim.³ Nec hæc priorum calamitas consulum seniores novos fecerat consules; 'et se damnari posse' aiebant; 'et plebem, et tribunos legem ferre non posse.' Tum, abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. 'Finem tandem certaminum facerent, si plebeix leges displicerent; at illi

¹ reffecti. Hi sequente—celebrant.

² ea denique.

³ millibus add.

‘communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.’ Rem non aspernabantur Patres; ‘daturum leges neminem, nisi ex Patribus,’ aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio et Sexto Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt; urbs assiduè exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus; in cujus locum C. Veturius eò cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus; ab hoste etiam fuit; inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit; domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus; eò intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemvitos sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admischerentur ne plebei, controversia aliquamdiu fuit; postremò concessum Patribus, modò ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit; læta enim principia magistratus nimis luxuriavere; eò citius lapsa res est; repetitum, duobus uti mandaretur consulum nomen imperium. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. titius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum
1 Servius.

fuerant, pro honore honos redditus; et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos; simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplere cæteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis; adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repentè omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant; eo die penes præfectum juris fascès duodecim erant; collegis novem singuli accensi apparebant; et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur; ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt; et, 'quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas' jussere. 'Se, quantum decem hominum ingenii provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse; plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitent deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quàm tulisse, videri posset.' Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt; qui nunc quoque, in hoc im-

inenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd consulum nomen, haud secus quàm regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam verò comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium; nescires, utrùm inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quàm gerendo, magistratui erat; criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque; ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare; donec collegæ quoque, qui uni-
cè illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; 'Profectò haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore; nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.' Propalam obviàm ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur; comitiorum illi habendorum, quando minimus natus sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset; ille enimvero, quod bene verat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit; dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat; se in primis, quod haud secus factum

improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, C. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M^o. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit; suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quàm inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie cōibant remotis arbitris; inde impotentibus instructi consiliis, quæ secretò ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere; nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas præferebant; nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri; ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad cæterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant; quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; et quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit; paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus; in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur; hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi confabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, quem venerat, ita discedebat, ut poeniteret non decreto stetisse. Opiniò etiam sine auctore exi in præsentis modò temporis eos injuriam conspiratibus clandestinum inter ipsos jurejurando iurum.

1 *discedebat.*

comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebei, et inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem; nec probare, quæ fierent; et credere, haud indignis accidere; avidè ruendo ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle; cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ; nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Expectabant, quàm mox consiliis creandis comitia edicerentur. Id modò plebs agibat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primò tribunicios homines, quia id populare habebatur, circumse ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera; eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinerebatur; virgis cædi, alii securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juvenus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt; id verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur; nec ipsi solùm desponderant animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis; imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, inabatur. Sabini magna manu incursionem in agrum nanum fecere; latèque populati, quum hominum atpecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, d passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem
1 lapsos.

in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit; destitutis inter Patrum et plebis odia ¹addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algidio locant; depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nunciant. Is pavor ²perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent; citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas; omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jam diu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, 'quidnam incidisset, cur ex tanto inter-
'vallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret.' Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare; curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum et ipsi invisum consensu imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc ³fremunt plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant; indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerumerant, amissa publica; tantum ab injuria se abesse rati, quantum à coetu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consultò detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si patres detrectare imperium referrent. Jubent acciri in senatumque in diem posticum edicunt; qui aliquantulum ipsorum frequentior convenit; quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rapta, quod iis, qui jam magist

¹ addit.² perculit.³ fremebat.

abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quàm obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. Nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, 'Decem Tarquinius' appellan-tem, admonentemque, 'Valeriis et Horatiis ducibus pul-^{sos} reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum condi-^{torem} urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiam-^{que} tum perosos regis; quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot^o privatis? Viderent, ne, vetando in curia liberè homi-^{nes} loqui, extra curiam etiam moverent vocem; neque se videre, quì sibi minùs privato ad concionem populum^o vocare, quàm illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quantò ferocior dolor^o libertate sua vindi-^{canda}, quàm cupiditas^o injusta dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui, legum ferenda-^{rum} causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fascès et regium imperium ha-^{beant}. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus^o creatos; postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare. 'Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de repub-^{lica} loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei^o ponerent; graviora, quæ patiantur, videri jam homi-^{bus}, quàm quæ metuant.'

.. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec nec ignoscendi modum reperirent, nec, quò evasura esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quàm jurgio, similis,
 1 est del. 2 in add. 3 retinenda add. 4 creatos del.

orantis per sui fratris parentisque ejus manes; 'Ut civilis
 'potius societatis, in qua natus esset, quàm fœderis, ne-
 'fariè icti cum collegis, meminisset; multò id magis se
 'illius causa orare, quàm reipublicæ. Quippe rempubli-
 'cam, si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram.
 'Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras;
 'earum eventum se horrere.' Quum aliud, præterquam
 de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudi-
 tum interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur pe-
 regit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque
 ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos; multi-
 que ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia,
 asperior in speciem, vim minorem aliquantò habuit, quæ
 patricos coire ad prodendum interregem jubebat; censen-
 do enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum habe-
 rent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius sena-
 tusconsulti faciendi. Ita labante jam causa decemvirorum,
 L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater,
 quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò
 servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque
 ejus tuebatur; 'quonam fato incidisset, mirari se' dicti-
 tans, 'ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut so-
 'cii, aut hi maximè oppugnarent? aut quid ita, quum
 'per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus
 'summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc
 'demum, quum hostes propè ad portas sint, civiles discordi-
 'as serant; nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore
 'putent, quid agatur. Cæterum neminem, majore cura
 'occupatis animis, verum esse, præjudiciùm rei tantæ
 'afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque
 'ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimu-
 'lent, bellis, quæ immincant, perfectis, republica in tran-
 'quillum redacta, senatu disceptante, agi; et jam nunc ita
 'se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemvi-
 'ris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem
 'reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an
 'donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia
 'omnia præter bellum omitti placere; cujus si falsò fa-
 'mam vulgatam, vanaque non nuncios solùm, sed Tuscu-
 'lanorum etiam legatos, attulisse putent, speculatores mit-
 'tendos censere, qui certiùs explorata referant. Sin fides

‘et nunciis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam præverti.’

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, ‘ut de republica liceret dicere; dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.’ Tum Appius, jam propè esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset; ‘Non erit melius,’ inquit, ‘nisi de quo consulimus, vocem misisse;’ et ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunicæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multò acrius, quàm consularis imperii, rebantur esse, propè malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidia eorum exsurgere rursus plebem; si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus; juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent; legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius; bellum domi majus, quàm foris, apparerat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus; in Fabio minùs in bono constans, quàm gnævum in militia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæ: ita mutaverant, ut Appii, quàm sui, similis mallet; huic bellum in Sabinis, M’. Rabuleio et Q. Poetelió auditis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et C. Duilio et M. ergio; Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem
1 postmodum.

tuendam æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilò militiæ, quàm domi, meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant, alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prosperè usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Ereto, et in Algido ab Æquis, exercitus erant; ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant; persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta; castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum (quæ tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent; omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationis agere juberent; arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere; castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri; belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemvirì belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt; datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere; nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra cæteri, præcipitatum in insidias Siccium egregiè pugnantem, militesque quosdam etiam amissos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta de cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum missu, postquam nullum spoliatum ibi corruisse.

1 qui tum.

2 erant et

que in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memento, rantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum morstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinius expulerat; ut non finis solùm idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiz stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Alcido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, Appius amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus; postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias; quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludî erant,) minister decemviri libidinis manum iniecit; serva sua natam (servamque appellans) esse; sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavidâ puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Iciliî populare nomen celebratur; notos gratia eorum, turbam indignitas rei virginî conciliat. Jam à vi tuta erat; quum assertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est; notam judici fabulam petit, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus
1 ei del.

pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem ad ultam famæ prius, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, 'quàm libertati fa-
'verit eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici
'postulationi suæ prætendant. Cæterum ita in ea fir-
'mum libertati fore præsidium, si nec causis, nec perso-
'nis variet. In his enim, quæ asserantur in liberta-
'tém, quia quivis lege agere possit, id juris esse; in ea,
'quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui domi-
'nus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi; in-
'terea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat
'puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dica-
'tur, promittat.' Adversus injuriam decreti quum multi
magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet;
P. Numitorius, puellæ avunculus, et sponsus Icilius in-
tervenirent; dataque inter turbam viâ, quum multitudo
Iciliî maximè interventu resisti posse Appio crederet, lictor
'decrêsse' ait; vociferantemque Icilium submovet. Placi-
dum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset.
'Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi,' inquit, 'ut taci-
'tum seras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum duc-
'urus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes
'collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et
'securès jube; non manebit extra domum patris sponsa
'Iciliî. Non, si tribunicium auxilium et provocationem,
'plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis,
'ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ
'libidini datum est. Sævite in tergum et in cervices no-
'stras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis affere-
'tur, ego præsentium Quirîtium pro sponsa, Virginium
'militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque im-
'plorabimus fidem; neque tu istud unquam decretum si-
'cede nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam
'consideres, quò progrediare. Virginium viderit, de fil-
'ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si huj
'vindictis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse.'

‘vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quàm fides.’

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur; lictores Icilium circumsteterant; nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, ‘Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere,’ diceret; ‘non præbiturum se illi eo die materiam; sed ut jam sciret, non id petulantiae suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum; à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicari, que puellam in posterum diem pateretur. Quòd nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Icili, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore; nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores; contentum se suis lictoribus fore.’ Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum, fratrem Icili filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, ‘Gratum est,’ inquit; ‘crastina die vestra opera utar; sponsorum nunc satis est.’ Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur; postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, ‘ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.’ Improbum consilium serum, ut debuit, fuit; et jam commeatu sumpto profectus Virginus prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe, prima luce, quum civitas in foro

expectatione erecta staret; Virginius sordidatus *filiam* suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocazione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines cœpit; et non orare solùm precariam opem, sed pro debita petere, ‘Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare; nec alium virum esse, cuius strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ, capta, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?’ Hæc propè concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur; comitatus muliebris plùs tacito fletu, quàm ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentię veriùs, quàm amoris, mentem turbaverat) in tribunal ascendit; et, ultro querente pauca petitore, ‘quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset,’ priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginiò respondendì daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsàn aliquem verum auctores antiqui tradiderint; quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, ‘decrêsse vindicias secundum servitutem.’ Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit; silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret adprehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, ‘Icilio,’ inquit, ‘Appi, non tibi, filiam despondi; et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio; non spero esse passuros illos, qui arma habent.’ Quum repelleretur assertor virginis à globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem..†

XLVIII. Decemvir, ‘alienatus ad libidinem animo, negat, ‘hesterno tantum convicio Iciliï violentiaque Virginiï, cuius testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciiis compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde

† *alienato.*

‘quiescere erit melius. I,’ inquit, ‘lictor, submove turbam; et da viam domino adprehendendum mancipium.’ Quum hæc intonisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, ‘Quæso,’ inquit, ‘Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invecus; deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? ut, si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.’ Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen; atque ibi ab lanio cultro arrepto, ‘Hoc te uno, quo possum,’ ait, ‘modo, filia, in libertatem vindico.’ Pectus deinde puellæ transfigit; respiciensque ad tribunal, ‘Te,’ inquit, ‘Appi, tuumque caput sanguine hoc consacro.’ Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet; ille ferro, quacunque ibat, viam facere; donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostendant populo; scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, ‘Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiae præmia esse?’ cæteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est moestior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Icili vocis tota, tribuniciae potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius; qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se à privato Icilium aiebant; si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit; franguntur à multitudine fascēs. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque; eos concio audit; decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere

I. detractantem.

à privato lictores jubebat; quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit; videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari jussit; ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multò magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, 'ut omni ope ab 'seditione milites contineant;' ubi Virginii majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quòd agmine propè quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit; et togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquantò, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, 'quid rei esset,' flens diu vocem non misit; tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, 'Ne, 'quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent; neu se, 'ut parricidam liberum, aversarentur. Sibi vitam filiæ 'sua cariorum fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum 'fuisset; quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, 'morte amitti melius ratum, quàm contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum; nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque 'enim filias, sorores, conjugesque esse; nec cum filia sua 'libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, quòd impunitior 'sit, eò effrenatior fore. Aliena calamitate d' tum datum illis cavendæ similis injuriæ; quòd 'tineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia 'pudica victura fuerit, 'miseram, sed honestam, mor 'occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum

1 Agitatis.

2 misera, sed honesta —

‘sua; ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus, vindicaturum, quo vindicaverit filia. Cæteri sibi ac liberis suis consularent.’ Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, ‘nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.’ Et immixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quantò visa, quàm audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; ‘insecutique, qui Appium propè interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur.’ Decemviri simul his, quæ videbant, simul² his, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrent; et leniter agentibus responsum non redditur; imperium si quis inhiberet, ‘et viros et armatos se esse,’ respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes; alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet; nihil placet asperè agi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, ‘cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsiderent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?’ Non defuit, quid responderetur; deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre; id modò à multitudine conclamatum est, ‘ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent, his se daturos responsum.’

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, ‘in re non maxima paulò antè trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit; responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.’ Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, ‘Melioris meis vestrisque rebus reservate,’ inquit, ‘ista de me licia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum patitur; nec in perturbata republica eos utile est esse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus est, nihilo minor ex privato capietur.’ Ita decem

1 insecutosque.

2 iis.

numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quævit exercitus; ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quàm quæ nova fama de virgine adeò fœdè ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse prius, quàm iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt; ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quàm consiliis. Siccii cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum; illi negabant se aliter ituros, quàm si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam antè abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Dullium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduus nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Dullio, 'non prius, quàm deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram; admonitorem Sacrum montem constantiæ plebis; scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.' Via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti; castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique 'cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua pudicitia, nec libertas sancta esset,' miserabiliter rogantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo feci in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis ut que in senatum Patribus, desertum apparuisset forum plures jam, quàm Horatius et Valerius, vociferabar

1 *Virginia.*

‘Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri, finem pertinaciæ non faciunt, rucere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessionem moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finiri imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium, quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.’ Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur; nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie, et motus initio, et exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea; ‘Quæ consilij fuerunt, adeò æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint; libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est;

1 aliarum?

2 iis add.

‘quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius penè, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scurò vobis magis, quam gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquò in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa erit, statuetis; nunc libertatem repeti satis est.’

LIV. Facient, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidiâ præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, ‘Haud ignaro,’ inquit, ‘imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen; dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quò minùs decemviratù abeam.’ Factum senatusconsultum, ‘Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent, Q. Fufius pontifex maximus tribunos plebis crearet; et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.’ His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitiâ. Nunciantur hæc plebi; legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit; congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione, ‘Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, rei que publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberos, que vestros; sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem; in Aventinum ite, undè profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis; præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.’ Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. ²Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis

1 plebis.

2 Convertunt.

gaudio; armati per urbem silentio agunt, et superbia unt; ibi extemplo, pontifice maximo comperire poenas; bunos plebis creaverunt, omnium primum A. Viplorare inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum et rapi-auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem tor-quem primum tribunum plebis creatum in Sacro motu pro-ditum memoriae est; et M. Duilius, qui tribunatum insignem ante decemvros creatos gesserat, nec in decem-viralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogatio-nem pertulit; ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Vale-tius, M. Horatius; qui extemplo magistratum accepe-runt; quorum consulatus popularis sine ulla Patrum in-juria, nec sine offensione fuit; quicquid enim libertati ple-bis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, teneren-tur Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, 'Ut, quod tributum plebes jussisset, populum teneret;' qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum praesidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modò, sed etiam in posterum muniunt, sancien-do novam legem, 'Ne quis ullum magistratum sine pro-vocatione crearet; qui creasset, eum jus fasque esset occi-di; neve ea caedes capitalis noxae haberetur.' Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti videren-tur, (cujus rei propè jam memoria aboleverat) relatis qui-busdam ex magno intervallo caeremoniis, renovarunt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, 'Ut, qui tribunis plebis, aedilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset; fa-milia ad aedem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.' Hac lege juris interpretes negant quemquam sacro-sanctum esse; sed eum, qui coram cuivis noxerit,

L.

'quippe qui crudelitate ædilem prehendi ducique à ma-
 'us penè, quàm solus; quod etsi non jure fiat, (nocer-
 'rios vultui hac lege non liceat) tamen argumentum esse,
 'pliciis. Veri pro sacrosancto ædilem; tribunos vetere jure.
 'Patendo plebis, quum primùm eam potestatem creavit,
 'Sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem
 'hac Horatia lege consulibus quoque et prætoribus, quia
 'iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum
 'esse; judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur
 'interpretatio, quòd his temporibus nondum consulem judi-
 'cem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consu-
 'lares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus,
 'ut senatuscònsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis de-
 'ferrentur; quæ antea arbitrio consulum suppressabantur
 'vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis ple-
 'bem rogavit, plebesque scivit; 'qui plebem sine tribunis
 'reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset,
 'tergo ac capite puniretur.' Hæc omnia ut invitis, ita
 'non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in
 'quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis
 'libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturum-
 'que jam rati, accusatorem primum Virginium, et Appium
 'reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et
 'Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendis-
 'set; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissi-
 'mæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent.
 'Tum Virginius, 'Oratio,' inquit, 'rebus dubiis inventa est.
 'Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram,
 'à cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicâstis; nec istum
 'ad cætera scelera impudentiam in defendendo se adjicere
 'patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudî, quæ impiè
 'nefarièque per biennium alia super alia es ausus, gratiam
 'facio; unius tantum criminis, ni judicem dices, te ab
 'libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse,
 'in vincula te duci jubeo.' Nec in tribunicio auxilio Appi-
 'us, nec in judicio populi ullam spem habebat; attamen et
 'tribunos appellavit; et, nullo morante, arreptus à viatore,
 'Provoco,' inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex
 'eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant,
 'silentium fecit. Et, dum pro se quisque, 'Deos tandem

‘esse, et non negligere humana,’ fremunt, ‘et superbiæ
 ‘crudelitatiq̃ue, etsi seras, non leves tamen venire pœnas;
 ‘provocare, qui provocationem sustulisset; et implorare
 ‘præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapi-
 ‘que in vincula egentem jure libertatis, qui liberum cor-
 ‘pus in servitutem addixisset;’ ipsius Appii, inter concionis
 murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur.
 Majorum merita in rem publicam domi militiæque commem-
 orabat; ‘suum infelix erga plebem Romanam studium,
 ‘quòd æquandarum legum causa cum maxima offensione
 ‘Patrum consulatu abisset; suas leges, quibus manentibus
 ‘lator earum in vincula ducatur. Cæterum sua propria
 ‘bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit,
 ‘tum se experturum. In præsentia se communi jure civi-
 ‘tatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere lice-
 ‘at, ut judicium populi Romani experiri; non ita se invi-
 ‘diam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordia
 ‘civium suorum spei habeat. Quòd si indicta causa in vin-
 ‘cula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, et mo-
 ‘nere, ne imitentur, quos oderint. Quòd si tribuni eodem
 ‘fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis cau-
 ‘sa, in quam conspirasse decemviros criminati sint;’ ait ‘se
 ‘provocare ad populum; implorare leges de provocatione,
 ‘et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem
 ‘enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non
 ‘liceat? Cui plebeio et humili præsidium in legibus fore,
 ‘si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrùm
 ‘novis legibus dominatio, an libertas firmata sit; et appel-
 ‘latio provocatioque adversus injuriam magistratum os-
 ‘tentata tantum inanibus literis, an verè data sit.

LVII. Contra ‘ea Virginius, unum Ap. Claudium et
 legum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat.
 ‘Respicerent tribunal homines, castellum omnium scele-
 ‘rum; ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini
 ‘civium infestus, virgas securesque omnibus minitans,
 ‘Deorum hominumque contemptor; carnificibus, non lic-
 ‘toribus, stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad
 ‘libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Ro-
 ‘mani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam,
 ‘ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli
 ‘decreto nefandisque vindictis dexteram patris in filiam

1 ea del.

‘armaverit; ubi, tollentes corpus semianime virginis, spon-
 ‘sum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro
 ‘interpellato magis, quàm cæde, motus; et illi carcerem
 ‘ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare
 ‘sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac sæpius provocet,
 ‘sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias abli-
 ‘bertate in servitutem dederit; si ad judicem non eat, pro
 ‘damnato in vincula duci jubere.’ Ut haud quoquam im-
 probante, sic magno motu animorum, quum tanti viri sup-
 plicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem
 est conjectus; tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab
 Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum
 ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi opti-
 mo maximo coronam auream in Capitolium tulere par-
 vi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebantur-
 que religiones piè magis, quàm magnificè. Iisdem auc-
 toribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bel-
 lum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi.
 Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum
 ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores
 modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna volunta-
 riorum, ad nomina danda præsto fuere; eoque non copia
 modò, sed genere etiam militum, veteranis admistis, fir-
 mior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, le-
 ges decemvirales, quibus ‘tabulis duodecim’ est nomen,
 in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tri-
 bunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemviro-
 rum scelera, et ante omnes fratris filii superbix infestus, Regi-
 lum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam
 natu, quum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus
 vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in
 foro prensabat singulos; orabatque, ‘Ne Claudix genti eam
 ‘inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis videren-
 ‘tur digni; virum, honoratissimæ imaginis futurum ad pos-
 ‘teros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere
 ‘vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averte
 ‘ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque ani-
 ‘et potiùs unum tot Claudis deprecantibus condona
 ‘quàm propter unius odium multorum preces asperna-
 ‘tur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec

gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum.
 Virtute libertatem recuperatam esse; clementia concor-
 diam ordinum stabiliri posse.' Erant, quos moveret sua
 magis pietate, quàm ejus, pro quo agebat, causa; sed
 Virginii, 'sui potiùs ut misererentur,' orabat, 'filizque; nec
 gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessari-
 orum Virginie trium tribunorum preces audirent; qui,
 ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxili-
 um implorarent.' Justiores hæ lacrimæ videbantur; ita-
 que, spe incisa, priusquam predicta dies adesset, Appius sibi
 mortem conscivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp.
 Oppius, proximus invidiæ, quòd in urbe fuerat, quum in-
 justæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta in-
 juria Oppio, quàm non prohibita, invidiæ fecit; testis
 productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis,
 octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in con-
 spectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis osten-
 dit, nihilum deprecans, 'quin, si quam suam noxam reus
 dicere posset, privatus iterum in se sæviret.' Oppius
 quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi
 vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere;
 collegæ eorum exsilii causa solum verterunt; bona publi-
 cata sunt; et M. Claudius, assertor Virginie, die dicta dam-
 natus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus
 Tibur exsulatum abiit; manesque Virginie, mortuæ quàm
 vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati,
 nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus inceserat Patres, vultusque jam ii-
 dem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum
 M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo ni-
 miæ potestatis, 'Et libertatis,' inquit, 'nostræ et pœnarum
 ex inimicis satis est; itaque hoc anno nec diem dici cui-
 quam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam
 neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum
 nova expiata sint decemvirorum suppliciiis; et nihil admis-
 sum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpe-
 consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.'
 primùm moderatio tribuni metum Patribus dempsit,
 emque auxit consulum invidiam; quòd adeò toti plebis
 sent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magis-
 tui, quàm patricio, cura fuisset; et antè inimicos sati-
 l et add.

etas pœnarum suarum cepisset, quàm obviàm ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores fuissent; neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori succubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplorem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemviro-
rum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste pòsitis, copias continebat; hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant; provocantibusque ad prœlium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt; relinquitur magis castris præsidium, quàm satis viriùm ad certamen; quod ubi consul sensit, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animis, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessante; et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt; recurritur ex proximis locis; ultiores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret; et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul; motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs, quàm virtus et arma tegerent; igitur et ipsi flagitatum ab ducibus signum pugnæ acceperunt. Jamque ars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quomodo Romanus priùs, quàm totis viribus fulta constaret hostes, intulit signa; adortusque nec omnes dum eductos vi-
derant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuante
tum trepidantium huc atque illuc, circumspectanti

1 nocte.

2 contegerent.

se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes; deinde, quum animos collegissent, et undique duces, 'victisne cessuri essent,' increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos 'meminisse' jubebat, 'illo die primùm liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemviro- rum vic- tores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, libe- ratore ipso. Ostenderent prioribus præliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, con- tra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes; et do- mi, quàm foris, servitutem magis timuisse. Unam Vir- giniam fuisse, cujus pudicitiz in pace periculum esset; unum Appium civem periculosæ libidinis; at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint, iis auspiciis conditæ urbi accide- re.' Aventini Sacrique montis admonebat, 'ut, ubi liber- tas parta esset paucis antè mensibus, eò imperium illi- batum referrent; ostenderentque, eandem indolem mili- tibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.' Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; 'avolat deinde ad equites, 'Agite, juvenes,' inquit, 'præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præ- statis. Primo concursu pedes movit hostem; pulsum vos, immissis equis, exigit è campo. Non sustinebunt impe- tum; et nunc cunctantur magis, quàm resistunt. Con- citant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam tur- batum pugna; et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque à castris avertunt, præterequitantes- que absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra; captisque cum ingenti cæde, majo- ræda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in ur- bi modò, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In ur- ætitia modò celebrata est; in castris animos militum æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, ex- asionibus sufficiendo, præliisque levibus experiundo as- sefecerat sibi potiùs fidere, quàm meminisse ignominiz
i avolat.

decemviorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re prior anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, 'Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa proelia parvaque carperent summam unius belli? Quia illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?'

LXII. Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. 'Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare; quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?' Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, 'Quemadmodum,' inquit, 'in Alcido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse; qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit; consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis; et trahi bellum salubriter, et maturè perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.' Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, 'Quod bene veritat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum,' affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ³, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvare; nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenere; quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti ferè ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se opponunt, et, æquato primùm periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat,

1 milites add.

2 ambos.

3 memorem add. fors.

equitem suo alienoque Marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in praelium ab sua parte omis-
sum; et locum, ex quo cesserant, repetunt; momento-
que non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit; transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit; non aliorum eo praelio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant; tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt; ibi non sociorum, sicut in Alcido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum; et hæc vaga popularisque supplicatio studiis propè celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocare; ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi; itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (jam tum Apollinarem appellabant) advocare senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, 'De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti; nequam antè de triumpho per populum actum, semper timorem arbitriumque ejus honoris penes senatum esse; ne reges quidem majestatem summi ordinis iniuisse; ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum eram civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque

1 *circum* add.

em teneat. In ea
senioribus Patrum quo-
rogationem acceperunt.
e senatus, populi jussu triumph-

oria tribunorum plebisque propè in-
triam vertit, conspiratione inter tribu-
tribuni reficerentur, et, quo sua mi-
eretur, consulibus quoque continuarent
onsensum Patrum causabantur. 'Quid
ulum jura plebis labefacta essent. Quod
m firmatis legibus, si novos tribunos per
consules adorti essent? non enim semper
stferrent. Fortè quadam utili ad tempus,
i, et ex continuatione magistratus invidiam
a cementi; qui quum veteribus tribunis ne-
as se rationem habiturum, pugnantque colle-
eras tribus in suffragium mitteret, aut concedere-
m comitorum collegis, habituris è lege potius
ilius, consules ad subsellia accitos quum haberent,
quid de comitiis consularibus in animo habentes
ndissentque, se novos consules, producti ad po-
aris sententiæ haud populares creaturos, auctorem
as processit. Ubi quum consul Romanus, memor
estis per illos receptæ domi, memor militiæ rerum
estatum, consules iterum faceret; quidnam facturi
nihil sententiæ suæ mutassent; collaudatis consu-
estis, interrogatique, et, quinque tribunis ple-
quod esse, comitia habuit; et, quinque tribunis ple-
estis, quum præ studiis apertè petentium novem
estis, nec deinde comitorum causa habuit. Satisfactum
estis, quæ, numero nusquam præfinito tribunis,
estis, optari collegas jubet. Recitabatque rogatio,
estis, in quo, Si tribunos plebei decem rogabo,
estis, minus hodie decem tribunos plebei fecerint; hi
estis, qui vos minus fecerint.

‘tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.’ Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt; duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, aiebat, rogationem tulit, ‘ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eò rogaret, dum decem tribunos plebi faceret;’ insectandisque Patribus, unde Asperus etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere; plebem, decreto ad bellum Volscorum et Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordie quoque intestina causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestie erat; quiescenti plebi ab junioribus Patrum injurie fieri coeptae; ubi tribunum auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat; deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset; jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet; nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, ut nimis excedendus esset, suis, quam adversariis, super-nimos; adeò moderatio tuendae libertatis, dum æri velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat, in difficili est; cavendoque ne metuant homines, tendos ultro se efficiunt; et injuriam à nobis repul-

sam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt; sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribuni et plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret; ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci; simul quod persuaserant iis duces, cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium; eo adversus se non esse missos exercitus; dissolvi licentia militandi morem; nec pro communi jam patria Romam esse; quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti; occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasio. Perpopulati sunt; deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò, exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes; unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retrò ad Corbionem agmine ire, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio; 'Eti mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memorie traditum iri, Æquos et Volscos, vix Hernicis modò pares, T. Quinctio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impunè armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat; mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempserunt? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper poenas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra
i populati.

' puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum penitent.
 ' Non illi vestram ignaviam contempere, nec suæ virtuti
 ' confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti,
 ' agro mulctati, sub jugum missi, et se et vos noverè. Dis-
 ' cordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac ple-
 ' bis certamina; dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis
 ' est modus, dum tædet vos patriciorum, ¹hos plebeiorum
 ' magistratuum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem,
 ' quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis; concor-
 ' diæ causa concessimus. Decemviros desiderastis; creari
 ' passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est; coëgimus
 ' abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira ves-
 ' tra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimos-
 ' que passi sumus. Tribunos plebis ²creare iterum volu-
 ' istis; creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi
 ' Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magis-
 ' tratum plebi donum fieri vidimus; auxilium tribuniciū,
 ' provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus;
 ' sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tuli-
 ' mus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquan-
 ' do unam urbem habere, ecquando communem hanc esse
 ' patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus,
 ' quàm vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse?
 ' Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer oo-
 ' cupatur mons. Esquilas quidem ab hoste propè captas,
 ' et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo sub-
 ' movit; in nos viri, in nos armati estis.

' LXVIII. Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis,
 ' et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis
 ' principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini ex-
 ' tra portam Esquilinam; aut, si ne hoc quidem audetis,
 ' ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, præ-
 ' dam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim com-
 ' munis res per hæc loco est pejore; ager uritur, urbs ob-
 ' sidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem?
 ' privatæ res vestræ ³in quo statu sunt? Jam unicuique
 ' ex agris sua damna nunciabuntur; quid est tandem domi,
 ' unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac resti-
 ' tuent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et
 ' criminum in principes, et legum aliarum super alias, et
 ' concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum

1 nos.

2 creari.

3 in del.

' quisquam re, fortuna, domum auctor rediit. Ecquis re-
 ' tulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odia, offen-
 ' siones, simultates publicas privatasque ? à quibus semper
 ' non vestra virtute innocentique, sed auxilio alieno tuti
 ' sitis. At, Hercules, quum stipendia, nobis consulibus,
 ' non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, facieba-
 ' tis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione
 ' Patres Romani horrebat, præda parta, agro ex hoste
 ' capto, pleni fortunarum gloriæque, simul publicæ, si-
 ' mul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis ;
 ' nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis.
 ' Hærete affixi concionibus et in foro vivite ; sequitur
 ' vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in
 ' Æquos et Volscos proficisci ? ante portas est bellum ; si
 ' inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et
 ' Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur.
 ' Biennio antè senatus delectum haberi, et educi exercitum
 ' in Algidum jussit ; sedemus desides domi, mulierum ritu
 ' inter nos altercantes ; præsentī pace læti, nec cernen-
 ' tes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His
 ' ego gratiora dictu alia esse scio ; sed me vera pro gratis
 ' loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit.
 ' Vellem equidem vobis placere, Quirites ; sed multò malo
 ' vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis.
 ' Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitu-
 ' linem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens ni-
 ' il, præter publicum commodum, videt ; nisi fortè assen-
 ' tores publicos, plebicolos istos, qui vos nec in armis
 ' nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimu-
 ' re putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis
 ' tis ; et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse
 ' dent, malæ rei se, quàm nullius, turbarum ac sediti-
 ' um, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tedium
 ' idem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mo-
 ' vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso ;
 ' i paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum
 ' os fugatosque castris exuero, et à portis nostris mœni-
 ' que ad illorum urbes hunc belli terrorem,
 ' attoniti estis, transtulero.'

XIX. Rarò aliàs tribuni popularis oratio
 ' quàm tunc severissimi consulis, fuit.

quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ, telum acerrimum adversus Patres, habere solita erat, arma et bellum spectabat; et agrestium fuga spoliatique in agris et vulnerati, fœdiora iis, quæ subiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; et primores Patrum 'dignam' dicere 'concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni, plena honorum sæpe gestorum, sapius meritorum. Alios consules aut per prodicionem dignitatis Patrum plebi adulator, aut acerbè tuendo jura ordinis asperiores domando multitudinem fecisse; T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiaque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare cum collegamque, ut capesserent rempublicam; orare tribunos, ut uno animo cum consilibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent; appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe propè oppugnata. X Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronunciassent, Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam; omnis juventus adfuit postero die; Cohortes sibi quæque centuriones legerunt; bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeò maturè perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum; quarta diei hora mota ex campo sint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt junctæ. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa,

penes collegam erat ; et prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit ; Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda ; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregiè pugnare, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit ; unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satiùs visum est ; momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum præliò equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi verò Sulpicius, negare ‘cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis’ vociferans, ‘ni equestre prælium commisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam ; non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.’ Haud surdis auribus dicta ; impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere ; is finis pugne equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies ; nuncius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Æquos. In media primùm acie vinci cœpti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum ; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pugne meliùs res geri, quàm apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominie metu concitati milites, invasere hostem ; ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quinctio venit, victorem jam se imminere hostium castris ; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit ; ibi paucis defendentibus, momentoque fûsis, sine certamine in munitiones irrumpunt ; præ-

daque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio; nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum; ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriâ honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum; jamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu; et, 'Si licet,' inquit, 'consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.' Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, 'prodi publicam causam,' submoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut ferè semper reguntur à multitudinè magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi inquit, 'Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se vetustate obliteratam, cæterum suæ memoriæ infixam, afferre; agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano, quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse; non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua unâ posset, vindicare. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.'

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt; cum his circumire tribunos, orare, 'Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent iudices, in suam rem litem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui iudici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidæ damna majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum; hoc vulgari; hoc socios audire; hoc hostes; quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium; populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienæ personam laturum; quem enim hoc privatæ rei iudicem fecisse, ut sibicontroversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.' Hæc consules, hæc Patres vociferantur; sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum foret; nunc haud sanè quicquam, ¹bono causæ levatur dedecus iudicii; idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

aut in p. d.

LIBRI QUARTI.

EPITOME.

I. &c. LEX de connubio Patrum et plebis à tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. VI. VII. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ sunt. VIII. Item, censores tunc primùm creati sunt. XI. Ager Ardeatibus populi Romani iudicio ablati, missi in eum colonis, restitutus est. XII. XIII. &c. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius, eques Romanus, frumentum populo sua impen-

¹ nomen add.

² bona causa elevatur.

sa largitus est; et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quinctii Cincinnati dictatoris, occisus est. XVI. L. Minucius index bove aurata donatus est. XVII. XVIII. Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. XIX. XX. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit. XXIV. Mam. Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. XXXI. &c. XXXIV. Fidenæ in potestatem redactæ, eoque coloni missi sunt; quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, à Mam. Æmilio dictatore victi sunt, et Fidenæ captæ. XLV. Conjunctio servorum oppressa est. XLIX. L. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. LIX. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum est. LX. LXI. Res præterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet.

I. HOS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus; nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur; et mentio, primò sensim illata à tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, 'ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules 'faciendi.' Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri adjudicati descisse, et Vejentes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere; adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum contigescerent actiones tribunicia, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule, apparatus sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, 'nequicquam terris

‘tando consules avertere plebem à cura novarum legum;
 ‘nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea,
 ‘quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scirinet;
 ‘et confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunal, et
 tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules,
 ‘jam ultra ferri posse furores tribunicios; ventum jam ad
 ‘finem esse; domi plus belli concitari, quàm foris. Id ad
 ‘non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis, quàm
 ‘consulum, culpa accidere; cujus rei præmium sit in civitate,
 ‘eam maximis semper auctibus crescere; sic pæce bonos, sic
 ‘bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse;
 ‘id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscen-
 ‘rentur, quam majestatem senatus ipsi à patribus acceperant,
 ‘quam liberis tradituri essent; ut (quemadmodum plebs glo-
 ‘riari posset) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo
 ‘non fieri, nec futuram, donec, quàm felices seditiones, tam
 ‘honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C.
 ‘Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbatio-
 ‘nem auspiorum publicorum privatorumque afferre, ne
 ‘quid sinceri, ne quid incontaminati sit; ut, discrimine omni
 ‘sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam
 ‘vim comubia promiscua habere, nisi ut ferarum, propè ritu
 ‘vulgentur concubitus plebis. Patrumque? ut, qui natus
 ‘sit, ignoret, cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimi-
 ‘dius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse
 ‘concors. Parum id videri, quòd omnia divina humanaque
 ‘turbentur; jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; et
 ‘primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus
 ‘tentasse; nunc rogari, ut, seu ex patribus, seu ex plebe vellet,
 ‘populus consules creet; et creaturos haud dubiè ex plebe
 ‘seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consu-
 ‘les fore; ne id Jupiter optimus maximus sineret, regie ma-
 ‘jestatis imperium eò recidere; et se millies morituros potius,
 ‘quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habe-
 ‘re, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non
 ‘mitiorem in se plebem, sed asperiores alia ex aliis iniquio-
 ‘ra postulando, quum prima impetrasset, futuram, primò
 ‘quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quàm eas
 ‘leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de
 1 et del.

tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri posse, in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse; aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; potiusque serò, quam nunquam obviàm eundem audaciæ temeritati-
que. Illinc ut impunè primò discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, arma-
ri civitatem defendique prohibeant? et, quum hostes tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non
patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibitorium; quid esse aliud, quam minari,
se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Vols-
cis et Æquis et Vejentibus allaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius
adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit;
Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem et antè videor animadvertisse; nunc tamen maximè, quòd adeò atroces in has rogationes nostras coorti sunt; quibus quid aliud quàm admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet; nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus; ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? et perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futu-
1 finem non fieri; non posse in &c.

rum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant; quòd spiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus antè fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium, non Romanæ modò, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquinio, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebei consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, post reges exactos, ex Sabinis non incivitem modò accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrùm tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiusque decemviris, teterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? I fices, augures, Romulo regnante, nulli erant; ; Pompilio creati sunt; census in civitate et deserturiarum classiumque non erat; ab Ser. Tullio est Consules nunquam fuerant; regibus exactis cre-

* Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat ; apud patres
 * esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant ;
 * institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis
 * intra decem hos annos et creavimus, et è republica sustu-
 * limus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe condita, ¹ in
 * immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gen-
 * tium hominumque instituantur ? Hoc ipsum, ne connu-
 * bium, Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt
 * paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa inju-
 * ria plebis ? An esse ulla major aut ² insignior contumelia
 * potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indig-
 * nam connubio haberi ? Quid est aliud, quam exilium in-
 * tra eadem mœnia, quam relegationem pati ? Ne affinita-
 * tibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent ; ne socie-
 * tur sanguis. Quid ? hoc si polluit nobilitatem istam ves-
 * tram, quum plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non
 * genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habe-
 * tis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi,
 * sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec du-
 * cendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere
 * sinendo è patribus ? Nemo plebeius patriciæ virgini vim
 * afferret ; patriciorum ista libido est ; nemo invitum pac-
 * tionem nuptialem quemquam facere cœgisset. Verum enim-
 * vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis,
 * id demum contumeliosum plebi est ; cur enim non confertis,
 * ne sit connubium divitibus ac pauperibus ? Quod privato-
 * rum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique
 * feminae convenisset domum, nuberet ; ex qua pactus esset
 * vir domo, in matrimonium duceret ; id vos sub legis ³ super-
 * hissima vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civi-
 * lem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis,
 * ne vicinus patricio sit plebeius ? ne eodem itinere eat ? ne
 * idem convivium ineat ? ne in foro eodem consistat ? Quid
 * enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patri-
 * ciam plebeius ? quid juris tandem mutatur ? nempe pa-
 * trem sequuntur liberi ; nec, quod nos ex connubio vestro
 * petamus, quicquam est, præterquam ut hominum, ut civium
 * numero simus ; nec, vos (nisi in contumeliam ignominiam-
 * que nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

* V. Denique, utrùm tandem populi Romani, an vestrum
 * summum imperium est ? Regibus exactis, utrùm vobis do-

1 et add.

2 insignior.

'minatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet lice-
 're. Populo Romano, si velit, jubere legem; an, ut quæque
 'rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis?
 'et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cæpero,
 'tu statim consul sacramento juniores adiges, et iu castra
 'educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si
 'non, quantum istæ minæ adversus plebis consensum vale-
 'rent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consul-
 'tûm volebatis, certamine abstinuistis; an ideo non est di-
 'micatum, quòd, quæ pars firmior, eadem modestior fuit?
 'Nec nunc erit certamen, Quirites; animos vestros illi
 'tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella
 'ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis ple-
 'bes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem
 'facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis
 'necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris
 'strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate
 'reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, in vicem an-
 'nui magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc
 'impediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicare fama
 'bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, ne-
 'mo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in
 'republica honorum, nec in privata connubii societas est.'

VI. Quum in concionem et consules processissent, et
 res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; in-
 terroganti tribuno, 'cur plebeium consulem fieri non opor-
 'teret?' ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens
 certamen respondit, 'quòd nemo plebeius auspicia haberet;
 'ideoque decemviros connubium diremissee, ne incerta prole
 'auspicia turbarentur.' Plebes ad id maximè indignatione
 exarsit, quòd auspicari, tanquam invisi Diis immortalibus,
 negarentur posse; nec antè finis contentionum fuit,
 (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta
 esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quàm victi tan-
 dem Patres, ut de connubio ferretur, consensere; ita
 maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos
 aut totam deposituros, aut post bellum diluturos esse;
 contentamque interim connubio plebem paratam delectui
 fore. Quum Canuleius victoria de Patribus et plebis fa-
 vore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro
 rogatione sua, summa vi pugnant, et, crescente iam dies

fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant; apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos; Quinctiorum, Cincinnatique, et Capitolini, sententiæ abhorrebant à cæde violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos acceperant. Per hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis, nihil mutaretur; eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur; quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiosè dixerat, aut fecerat, quam maximè tribunicii, et prensare homines, et concursare toto foro candidati cœpere; ut patricios desperatio primò, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret; postremò coacti tamen à primoribus petere, ne cessissè possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse; tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit?

VII. Anno trecentesimo decimo, quàm urbs Roma condita erat, primùm tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius; quorum in magistratû concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus; quia iō mense, quàm inierunt, augurum decreto, perinde vitio creati, honore abire; quòd C. Curtius, qui comitiis præfuerat, parum rectè tabernaculum cepisset.

tunc.

'minatio, an omnibus æqua libertas parta est? O
 're Populo Romano, si velit, jubere legem;
 'rogatio promulgata erit, vos delectum pro
 'et, simul ego tribunus vocare tribus in
 'tu statim consul sacramento juniores
 'educes? et minaberis plebi, minab
 'non, quantum ista mina advere
 'rent, his jam experti essetis?
 'tūm volebatis, certamine
 'micatum, quid, quæ para
 'Nec nunc erit certamen
 'tentabunt semper, vires
 'ista, seu falsa, seu
 'bes est, si, connubiū
 'facitis; si coalesc
 'necessitudinibus
 'strenuis et for
 'republicæ
 'nus magis
 'impediet
 'bella; r
 'mo d
 'repu
 'V
 'T. Quinctius Barbatus interrex consules creat
 'Mugillanum, L. Sempronium Atratinum.
 'consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est; id
 'monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui ne
 'in annalibus priscis, neque in libris magistratum in
 'antur; credo, quod tribuni militum initio anni fue
 'et, eò, perinde ac si totum annum in imperio fuerint,
 'fectis his consulibus, prætermissa nomina consulum
 'horum. Licinius Macer auctor est, et in fœdere Ardeati
 'et in linteis libris ad Moneta inventa. Et foris, quum
 'tot terrores à finitimis ostensati essent, et domi otium
 'fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modò, seu tribunis
 affectos consules quoque habuit) sequitur annus haud
 dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinc-
 tio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus
 censura initium fuit, rei à parva origine ortæ; quæ do-
 inde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinaque

penes eam regimen, senatus, equitumque censuris dedecorisque discrimen sub ditione ejus publicorum jus privatorumque locorum, vec-
turi sub nutu atque arbitrio essent. Or-
do est, quod in populo, per multos an-
ni census poterat, neque consilibus,
imminerent, operæ erat id ne-
cessaria ab senatu est, Rem opero-
rum suo proprio magistratu egere;
ministerium, custodiæque et tabularum
num formulæ censendi subjiceretur.
Tanquam rem parvam, tamen, quo plures
magistratus in republica essent, læti accipere;
evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes
an, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adji-
cent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam,
quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in par-
vis quoque rebus incommode adversarentur, haud sanè te-
tendere. Quum à primoribus civitatis spretus honor esset,
Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubita-
tur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent,
censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re
appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea ve-
niunt, pro veterrima societate renovatoque fœdere recen-
ti, auxilium propè eversæ urbi implorantes. Frui nam-
que pace, optimo consilio cum populo Romano servata,
per intestina arma non licuit; quorum causâ atque initi-
um traditur ex certamine factionum ortum; quæ fuere
eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella exter-
na, quàm fames morbive, quæque alia in Deum iras, velut
ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii
generis, maximè forma notam, petiere juvenes; alter
virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem
corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam for-
ma, captus; adjuvabant eum optimatum studia, per quæ in
domum quoque puellæ certamen partium penetravit; no-
bilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissi-
mis nuptiis jungi puellam volebat; tutores, in ea quoque
re partium memores, ad suum tendere. Quum res pe-
ragi intra parietes nequisset, ventum in jus est; postulatu

audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum; sed vis potentior fuit; namque tutores, inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt; adversus quos infestior coorta optimatum acies sequitur accensum injuria juvenem; fit proelium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatum cum ferro ignique excursions facit; urbem quoque, omnis etiam expertet antè certaminis, multitudinis opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat; nec ulla species cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum; optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos ¹excivere. Priores Volsci, ducē Æquo ²Clœlio, Ardeam ³venere, et inœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romanis est nunciatum, exemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet; quarta deinde vigilia signa profert; ceptumque opus adeo approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam à se urbem, viderent; et alia parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeari possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commessatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, 'si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos,' ait. Adversus ea consul, 'victis conditiones accipiendas esse, non ferendas,' respondit; 'neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni,' jubet, 'fatentes victos se esse. et imperio parere; aliter, tam abeuntibus, quam n. bus, se hostem infensum, victoriam potius ex Vols. quam pacem infidam, Romanis relaturum.' Volsci etiam spem in armis, alia undique abscissa, quum tentass

¹ Excivere.² Cluio.³ venerant.⁴ et d

~~præter cætera~~ adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominie cladisque pleni dimittuntur; et, quum haud procul urbe Tusculo consedisent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus consul Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit; dampnamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit, Clœlio duce Volscorum antecurram ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegæ; quia concordie pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quàm certamine, tenuit; quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitæque omnis, consulariter acta, verendum penè ipsum magis, quàm honorem, faciebant; eò tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, quò majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quòd Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum) eò impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multò majore parte Rutulorum colonorum, quàm Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri

1 consul del.

2 qui.

assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clælius Siculus, M. Æbutius Elva; qui, per minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offenderent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quòd nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequenti anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi ab decemviris per secessionem plebis à Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam à ¹ Poetelio quæsitæ; qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; et quum magno certamine obtinuisset, ut consularentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creati jussi sunt; ludibrioque erant minz tribuni, denunciantis se delectum impediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno propè per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum; quo si aggravatæ res essent, vix ope Deorum omnium ³resisti potuisset. Cœpere à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu; nam utrumque traditur; et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant; Postremò perpulere plebei, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui; quanquam postremò annonæ quoque levatæ haud immeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis, (nisi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset; et, revolutus ad dispensationem

1 colonis.

2 Petillio.

3 sisti.

inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et obijciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quàm levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus; frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coëmpto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit; plebemque, hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere; et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare; id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant; quæ res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minimè opportunus vir novanti res; collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen; et L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus; nihil enim constat, nisi in libros linteos, utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius, eandem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, 'Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere; ac non dubia regni consilia e; tempus agendæ rei nondum stare; cætera jam conenisse; et tribunos mercede emptos ad prodendam liberem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. riùs se penè, quàm tutum fuerit, ne cujus incerti vaque auctor esset, ea deferre.' Quæ postquam sunt auditæ, et undique primores Patrum et prioris anni consules

l usu.

increparent, quòd eas largitiones cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quòd expectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solùm desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, 'consules 'immeritò increpari,' ait, 'qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent; opus esse non forti solùm viro, sed etiam libero exsolutoque legum virculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum. 'Ibi animum parem tantæ potestati esse.' Approbantibus cunctis, primò Quinctius abnuere; et, 'quid sibi vellent,' rogitare, 'qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent.' Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trèpidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator à consule dicitur; ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV: Postero die, dispositis præsidiiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, 'qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset,' rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, 'Vocate,' inquit, 'dictator.' Quum pavidus ille, 'quid vellet,' quæreret; Serviliusque 'causam dicendam esse' proponeret, 'crimenque, à Minucio delatum ad senatum, 'diluendum,' tunc Mælius recipere se in catervam suorum, et primùm circumspectans tergiversari; postremò, quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare; et opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè fecisset; orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat;

respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, 'Macte virtute,' inquit, 'C. Servili, esto, liberata republica.'

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti ad concionem vocari jussit; et, 'Mælium jure cæsum,' pronunciavit, 'etiâsi regni crimine insons fuerit; qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; quæ cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coercitum esse; nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris patriæ, propter pacificationem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit; Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperâsse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse; ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentitiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur; jubere itaque, quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.'

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit; id *Æquimælium* appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum *Mælianum*, assibus in modios aestimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem, motam ex *Mæliana* cæde, sedasse, invenio. Cæterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum à patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certè tentasse; sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sert. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc *Servilium* apud plebem, querique indignam necem *Mælii* non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebei aliqui, proficundo se ultores fore *Mælianæ* cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati filium; ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælati suffragiis Quinctio Mam. *Æmilius*, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu *Fidenæ*, colonia Romana, ad *Lartem Tolumnium Vejentium* regem ac *Vejentes* defecere. Majus additum defectioni scelus. C. *Fulcinium*, *Clælium Tullum*, Sp. *Antium*, L. *Roscium*, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu *Tolumnii* interfecerunt. Levant quidam regis facinus; in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguum, ut occidi jussisse videretur, ab *Fidenatibus* exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interve *Fidenatium*, novorum sociorum, consulentium de corruptione jus gentium, non aversum ab intentione lusum; nec deinde in horrorem versum facinus; pro est fidem, obstringi *Fidenatium* populum, ne respic

spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicæ in Rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, et L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fuis hostibus fuit, et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Æmiliū jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum à consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinū, et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra; nec antè in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita; et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito; postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variæ fuere sententiæ. Faliscus, procul ab domo militiam ægrè patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam; Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere; iteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnatos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrinque acies in bina castra in medium campi procedunt. Vejens, altitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggredierentur, post montes circummisit. Trium
1 appellatum.

populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistram Falisci tenerent, mediū Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit signa; ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves ritē admisissent, et composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit; secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruscae sustinere impetum Romanorum; eques maximē resistebat; equitumque longē fortissimus ipse rex, ab omni parte effusē sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris; is quum ad impetum Tolumni, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitantem tota acie cognosset, 'Hicne est,' inquit, 'ruptor foederis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam, (si modō sancti quicquam in terris esse Dii volunt) legatorum manibus dabo.' Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem; quem quum ictum equo deiecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes exceperit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit; tum exsanguī detracta spolia; caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, et ad castra compulsos cedit. Fidenatum plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulannus coronam primam vallum defendit; intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali, cum triariis repentē invadit; quo

perore infecto, exedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens; in eum milites carmina incondita, sequantes eum Romulo, canere. Spolia in aede Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima appellata, sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit; avertèratque in se à curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum propè solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui; cæterum, præterquam quod ea ritè opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cossu spoliolum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem; quæ si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est; nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelles triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit; adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum; quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem; ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet; quum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sedè positis, Jovem prope ipsum, ejus vota erant, Romulumque intuens, haud sperandos

falsi tituli testes, 'se A. Cornelium Cossium consulem scripserit.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliscum ducti; prædæ abactæ hominum pecorumque; hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta; urbes tamen non oppugnatae, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat; falsis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens; quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Cæterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia; maximè quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo, duumviris præeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modò prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, aut muris tenerant, populabundi descenderent in agrum Romanum; deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perPELLI ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatam itaque, non in agris magis, quàm in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. A. Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit; is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elviam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet, quibuscunque vires suppetebant ad arma agenda, præstò fuere; signa ex arario prompta ferri ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca tiora concessere; eò dictator agmine infesto subit; præcui Nonacno signis collatis, fudit Etruscas legiones.

compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modò satis, sed cepit quoque, abundè ex antè convecto sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad dedicationem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maximè neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit; ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prelio ab sensu operis hostes avertibat; donec, perfosso à castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt; ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno relectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt; ceterum in tam discrepante editione et Tubero et Maer libros linteos auctores profitentur; neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubiè sequi linteos placet; et Tubero incertus veri est; sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in inserto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Vejentibus solùm exterritis metu clivis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primò cum iis belli; quanquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum due civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Æmilium dictatorem iterum dici jussit; ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellamque tantò majore, quam proximo, conatu apparatus est, quantò plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquantò exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus

esset, negata Vejentibus auxilia, iustosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum querere socios, cum quibus spem integram communicati non sint; tum dictator, sic nequicquam creatus esset, materia querendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ; cupiens, censuram minuire parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque advocata, ‘republicam fortis gerendam,’ ait, ‘tutaque omnia præstanda, Deos immortales suscepisse; se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum; maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modis imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram; grave esse, iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere; se legem latiturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset.’ Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Ea, ‘ut re ipsa,’ inquit, ‘sciatis, Quirites, quam mihi diuturnum non placeant imperia, dictatura me abdicō.’ Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, sine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægè passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisse, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt; quam rem ipsam ingenti animo tulisse ferunt; causam potius ignominie intuentem, quam ignominiam; principes Patrum, quaque deminutum censuræ jus noluerant, exemplo accerbatis censoris offensos; quippe quum se quisque diutius ac sapienter subjectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamercii deterri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res propè ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; victoriæ prætium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullam fuit; omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus; M. Fossius, L. Sergius Fidenas. Restituta eo anno aliarum rerum otium

praenit; sedas Apollini pro valetudine populi vota est;
 multa dum viri ex libris, placanda Deum ira, averten-
 daque à populo pestis causa, fecere; magna tamen
 clades in urbe agnisque, promissuè hominum pecorum-
 que perniciè, accepta; famem cultoribus agrorum timen-
 tes in Etruriam; Pomptinumque agrum, et Cumas, postre-
 mo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consu-
 letum comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni
 militum consulari potestate omnes patricii creati sunt,
 L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Pos-
 tumus Albus. Eo anno vis morbi levata, neque à penu-
 ria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit.
 Consilia ad movenda bella in Volscorum Aequorumque
 comitiis, et in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi
 posita in sanum res, decretoque cautum, ne quod ante
 concilium fieret; nequicquam Veiente populo querente,
 eundem, qui Fidene deletæ sint, imminere Vejis fortunam.
 Interim Romæ principes plebis, jamdiu nequicquam immi-
 nentes spei majoris honoris, dum fors otium esset, costus
 indigne in domes tribunorum plebis; ibi secreta consilia
 agitare, queri, ut à plebe adeo spretos, ut, quum per tot
 annos tribuni militum consulari potestate creentur,
 nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit;
 nullumque provisisse suæ majores, qui caverint, ne cui pa-
 tricio plebei magistratus paterent; aut patricios habere
 esse fuisse tribunos; plebei adeo se suis etiam sordere, nec
 à plebe minus, quam à Patribus contemni. Alii purga-
 re plebem, culpam in Patres vertere; eorum ambitione
 artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter; si
 plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat,
 omnemque omnium suorum injuriam suffragia esse, et parto
 auxilio imperium quoque adscituram. Placet, tollendæ
 ambitionis causâ tribuns legem promulgare, ne cui alium
 in vestimentum addere, petitionis liceret causa. Parva nunc
 res, et vis serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti cer-
 tamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni,
 ut legem perferrent; apparetque, irritatis animis, ple-
 bem ad sua studia inclinaturam; quæ ne libera essent, sena-
 tus consultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tullius causa fuit, quam ab Aëquis et Vol-
 scis Latini atque Hernici nuntiabant. T. Quinctius,

1 adis.

2 plebis.

Lucii filius, Cincianus (eodem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti; nec ultra terror belli est dilatus. *Legis sacra, quae maxima apud eos vis cogendae militum erat, delictu habito, utriusque validi exercitus profecti in Algidum convenere; ibique, seorsum Aequi, seorsum Volsci, castra commanivere; intentiorque, quam unquam antè, moriendi exercendique militem cura ducibus erat; sed plura nuntii territis Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit; quia, etsi saepe victi populi, majore tamen conato, quam aliàs unquam, rebellarent; et aliquantum Romanae juventutis morbo absumptum erat; ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui malè pugnatum ab his consilibus in Algidio auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad aliam discordiam in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem; donec, quum alia aliis terribiora adferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregiè usus, 'Vos,' inquit, 'tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublice dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.' Quia voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendam potestatis secedunt, proque collegio pronunciant, 'placuisse consules senatui dicto audientes esse; si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.' Consules ab tribunis, quam ab senatu, vicini maluerunt; 'proditum à Patribus summi imperii iugum, datumque sub jugum tribunicio potestati consulatam memorantes; si quidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possint.' Sors, ut dictatorem diceret (nam ne id quidem, inter collegas convenerat) T. Quintio evenit; is A. Postumum Tiberianum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dedit; ab eo L. Julius magister equitum est electus; simul edicitur et justitium; neque aliud, tota urbe agi, quam bellum apparari; cognitio vacuum militum munere potest bellum differri; ita, dubii quoque, inclinant ad notum*

danda, et Hernicis Latinisque milites imperati; utrinque etivè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta; relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vocit; profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule, exercitum, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modò excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem, habebant; nec, ex quo castris, castra tollata sunt, cessatum à levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suæ præcipere. Itaque hostes, nulla in proelio justo relictæ spæ, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consilia modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excitavit. Ubi præsentī ope se egébant, consul nec animo defecit, nec consilio; pars militum portarum stationes firmant; pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit; mino exemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum reatim secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris; M. Fabio legato assignat equites; nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit; illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit; qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibus

1 deficit.

que, est adortus, prius penè cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent; inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucescēbat, omniaque sub oculis erant; et Fabius cum equitate impetum dederat, et consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, nil Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, jam orbem volentes suos increpans clara voce, 'Hic prolixi, inquit, vos telis hostium estis indefensi, multi? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturusque hinc putatis? ferro via faciendā est. Hanc, qua me progressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non muris, nec vallum, sed armati armatis obstant; virtute paros, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores eratis.' Hac locutum exsequētemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albam cohortes objecerat; et movebant victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit; eoque omne praelium versum est. Unū viro Messio fortuna hostium inicitur; multa utrinque vulnera, multa passim eades est. Jam nec duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, ante excessit; non dictatorem humerus vulneratus; non Fabium prope affixum equo ferunt, non brachium abscissum consulē ex eam ancipiti praelio submovit.

XXIX. Messium impetis per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant; eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusus usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur; eodem et dictator alia parte copias admovet; non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulē signum quoque intra vallum in-

jecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra praelium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes coepi; castrisque et his captis, hostes, prater senatores, omnes venundati sunt. Præda pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit; præpositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregia dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit presidio, victorem securi percussorem tradunt; nec libet credere; et licet, in variis opinionibus; et argumento est, quod imperia 'Mæliana,' non 'Postumiana,' appellata sint, quum, qui prior auctor tam saggi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. 'Imperioso' quoque Manlio cognomen inditum; Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit; ægrè id passus Quinctius, quum dimisso exercitu, in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginenses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Sicularum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur, nec obtineri potuit. Consules sunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Equorum legati fœdas ab senatu cum petissent, et pro sedere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algidio cladem, pertinaci certamine inter pacis bellicque auctores, in rumpia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mæletarum æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unus ex collegio prodictione exceperant, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursions fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatibus juventute participes

ejus populationis fuisse; cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mamercio Atilio permixta. Quidam Ostiam relegati, quod, cur penae ad eas Fidenas abfuerint, parum constabat; colonorum additus numerus, agerque is bello interceptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimam laboratam est; nec calentes modò defecerunt aquae, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit ananes; defectus alibi aquarum circa torrides fontes rivosque stragem siti pecorum monentium dedit; scabies alia absumpta; ¹vulgarique contactu in homines morbi, et primò in agrestes ingruebant servitiumque; urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta talio, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; novos ritus ²sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus questui sunt capti superstitione animi; donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula Deum exsecranda. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Ite adversus Veientes in insequentem annuam, ³C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. Tunc quoque, ne confectum bellum indiceretur, novè exercitus mitterentur, religio obstitit; faciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum, ad Normentum et Fidenas fuerat; induci-
teque inde, non pax, facta, quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen faciales; nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jam indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferebant; omnes centurias jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod temerè, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Punnus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Costus; ex his Costus praefuit urbi; tres, delectu habito, praefecti sunt Vejos, documentoque fuisse, quam plurimum imperium bello inutile esset. Tendendo ad eam, quinque equaila, quum

¹ vulgarique.

² sacrificando.

³ per add. vel C. Serv. Ahala, L. Pap. Mugillano corr.

aliud alii videretur; aperuerunt ad occasionem locum hosti; incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis eam iubentibus, invasere opportunè Vejentes; castra propinqua turbatos ac terga dantes accipere; plus itaque ignominie, quam cladis, est acceptum. Mureta civitas fuit, vinei insueta; odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis; et quum ibi quoque religio obstitet, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem eremere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmiliū dixit; et ipse ab eo magister equitum est dictus. Aded, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quò minus reginam rerum ex notata indignè domo peteretur. Vejentes, ne secunda clati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres ducēs Romanos ab se uno proelio fauos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adeciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit; et, tanquam nisi ab senare bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniore; itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat; accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et iustitium in foro, tabernæque clausæ; fiantque omnia castris, quàm urbi, similiōra.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per viços dismissis, dictator ad conelionem advocatam inerepuit, quò animos ex tam levibus fortune momenti suspensas gererent, ut parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Vejentem, hostem sexies victam, pertimescant, Fidenasque propè sæpius captas, quàm oppugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot sæcula fuerint; eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere; se quoque eundem dictatorem Mam. Æmiliū esse, qui antè Vejentium Fidenatiumque, adjunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus

1 fuit del.

' fuderit; et magistrum equitum A. Corneliū eundem in
 ' acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte To-
 ' lumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum
 ' occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulorū.
 ' Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum
 ' victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jū
 ' gentium interfectorum, eadem in pace Fidenatium colo-
 ' norum, inducias ruptas, septimanā infeliciū defectionem,
 ' arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis
 ' confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex igno-
 ' minia exercitus Romani gaudium fore; et populeū Ro-
 ' manum intellecturum, quantō melius de republica meri-
 ' ti sint, qui se dictatorem tertium dixerint; quā eos,
 ' qui, ob ereptum censurā regnum, labem secundae dic-
 ' taturae suae imposuerint. Votis deinde vinctis pro-
 ' fectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra
 ' locat; dextra montibus, leva Tiberi armis septas. T.
 ' Quinctium Pennum legatū occupare montes jubet, oc-
 ' cultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret.
 ' Ipse postero die, quum Etrusci pleni animosum ab pristini
 ' diei meliore occasione, quā pugna, in aciem processis-
 ' sent, cunctates parumpet, dum speculatores referrent,
 ' Quinctiam evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum,
 ' signa profert; pedumque aciem instructam pleno gradu
 ' in hostem inducit; magistro equitum praecipit, ' ne injussu
 ' pugnare ineipiat; se, quum opus sit, equestri auxilio
 ' signum daturum; tum ut memor regiae pugnae, mamer
 ' opini doni, Romulique a Jovis Feretrii, rem gereret.
 ' Legiones impetu ingenti configunt. Romanus odio ac-
 ' census, impletum Fidenatem, perdonem Vejentem, rupto-
 ' res induciarum, cruentos legatorum infanda eade, resper-
 ' ses sanguine colonarum suorum, perfidos socios, in-
 ' belles hostes compellit, facis simul dictisque odian
 ' explet.

XXXIII. Coeusserrat primo statim congressu hostium;
 quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit
 acies, inaudita ante id tempus insitataque; ignibus ar-
 mata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota col-
 loeas, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit; for-
 maque insolite pugnae Romanos parumpet exterruit.
 Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex

1 insitataque.

Al.

montibus. Quinctio accito, pœlium ciens, ipse in sinistram cornu, quod incendio similis quàm proelio, terribiter cœsserat flammis, accurrit; claraque voce, 'Furor ne victi,' inquit, 'velut examen apertum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsis pro se quisque, si igni, non telis, pugnam dum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis partem vestraque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis deleto Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastaque fœces mœnent.' Ad imperium dictatoris mota cuncta acies; faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur; utraq; acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem; frenos ut detrahant equis, imperat; et ipse princeps, calcaribus subditis cunctus, effreno equo, in mœdios ignes infertur, et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mistusque fumus, lucem ex oculis virorum equorumque aufert; ea, quæ militem terruerat, species nihil terruit equos; ruinae igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus; qui quum utramque mirabundam in se aciem verisset, dictator exclamat; 'Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos;' ipse, redintegrato clamore, infert actius signa. Quum dum acies, duo diversa prœlia, circumventos Etruscos et à fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retrò, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, et equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars, Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supetant, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem; obtineantur in ripis; alios in aquam compulsos, gurgites ferunt; etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant; alterum agmen, fertur per castra in urbem; eodem et Romanos sequentes impetus rapit. Quinctius maximè, et cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intraverunt, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex

muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in prælio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, bisis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit; jussuque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sexto decimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. ¹Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere; rem æquè difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc æmne; et tum aliquanto, ut à veteribus acceptatus, ætiores; nisi in trajecta fortè fluminis, prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciæ datæ, et Æquis triennii, quum plurium annorum petissent, Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Iulus; spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, quòd, admiratione eorum, quos odisset, stupens, æterno se ipsa teneret servitio; et non modò ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, ne in tribunis quidem militum creandis (quæ committentur) essent comitia Patrum ac (plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis ¹classibus.

plebis ageret; eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri; neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militæque spectatos; primis annis sugillatos, repulsos; risui Patribus fuisse; desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat; quod nunquam futurum sit; minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendam tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitemem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentata spes, et, vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebis; ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspicendam tribuni militum profiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt; impigrum juvenem, et jam inde ab inculpabilis imbutum odio tribunorum plebisque; tribunis plebis nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus,

Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta; Vulturum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti; deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occipere. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, 'Non ante unquam Volscos nec du-
'cibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiones fuisse;
'vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque obli-
'oni danda, jugumque ascipiendum; aut iis, cum quibus
'de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec dis-
'ciplina rei militaris cedendum esse.' Haud vanè attulere; sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia forte evenit, tapquam constantissima re, fortuna fretus, quòd victoris populi adversus victos dar esset, omnia temerè ac negligenter egit; adeò ut disciplinæ Romanæ plus in Volscis exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incautè inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite aptè locato, concursus est; clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset; excitatio crebriorque ab hoste subla- tus; ab Romanis dissonus, impar, æguis sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo feroci- or illatus hostis, urgere, scutis, micare, gladiis; altera et parte nutant circumspectantibus galeæ, et incerti trepidant, applicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur; nondum fuga certa, nondum victoria erat; tegi magis Ro- manus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aci- em, plus cædis hostium videre, quam fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur ei æquicquam Sempronio consule, objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat; dataque mox terga hos- tibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsentī animo subvenisset; qui quam magna

1 populi exercitum adversum victos duxisset, omnia &c.

2 segnius.

voce exclamasset, 'ut equites, qui salvam rempublicam
'vellent esse, ex equis desilirent;' omnium turmarum
equitibus, velut ad consulis imperium motis, 'Nisi hæc,' in-
quit, 'armata cohors sistat impetum hostium, actum de im-
'perio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam; osten-
'dite Romanis Volsisque, neque equitibus vobis ullos equi-
'tes, nec peditibus esse pedites pares.' Quum clamore com-
probata adhortatio esset, vadit alit' cuspidem gerens; qua-
cunque incedunt, vi viam faciunt; eo se inferunt objectis
parvis, ubi horum plurimum laborem vident; restituitur
omnibus locis pugna, in qua eos impetus tulit; nec dubium
erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga
dantur hostes fuerint.

XXXIX. Ex quum jam parte nulla sustinerentur, dat
signum Volturnus imperator, ut parvatis, novæ cohorti hos-
tium, locus daretur, donec impetum illati ab suis excludantur.
Quod ubi est factum, interclusi equites; nec percurrere
eandem, qua transierant; posse; ibi maxime confertis hosti-
bus, qua viam fecerant; et consul legionesque Romanæ,
quum, quod tegumen, modò omnis exercitus fuerat, nus-
quam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos oppri-
meret hostis, tendunt in quemcunque castum. Diversi
Volsi, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte
instare. Tempanio atque equitibus; qui quum sæpe conati
nequissent percurrere ad suos, tumultu quodam occupato,
in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugna
finis ante noctem fuit; consul quoque, nusquam remisso
certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit;
non incertos diremit; tantusque ab imprudentia eventus
utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magna
parte impedimentorum, atque pro victis exercitus se in
montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumses-
sus ultra mediam noctem est; quò quum circumsedentibus
nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos; et
ipsi, qua quomque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tem-
panius metu insidiarum suos ad lacem tenuit; digressus de-
inde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus
sciscitando compertisset, castra Volsorum deserta esse, læ-
tus ab tumultu suos devocat, et in castra Romana penetrat;
ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam
apud hostes, fossitatem invenisset, priusquam Volsos cog-

1 Volsis.

2 quò del.

nitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eò fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat; et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico, luctu; Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat; quum equites, procul visi non sine terrore ab duabus, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu letitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulationum, salvos victoresque redire equites; et ex moestis paucis ante domibus, quae conclamaverant suba, procurreretur in vias; pavidæque matres ac conjuges, oblatae præ gaudio decoris, obviam agnini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque animo, vix præ gaudio competes, effusæ. Tribunis plebis, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera malè pugnatum esset, occasio visa est per recens edimn Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocata concione, quum proditam Vejis republicam esse ab duobus, proditum deinde, quia illa impune fuerit, in Volcos ab consule exercitum, traditos ad eandem fortissimos equites, deserta forde castra, vociferati essent; C. Julius, unus ex tribuibus, Tempanium equitem vocari jussit; ceramque eis, 'Sexte Tempani,' inquit, 'quæro de te, arbitrisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam finisse, aut firmasse subsidia, aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subveniat, aut miserit presidium? postero denique die acquid presidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra, virtute pertraheritis? eum quem in castris consulem, equum exercitum inueneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique graui, an vicerimus?' XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravia non suis vana laudi-

bus, non crimine aliena lecta; Quanta prudentia rei bel-
 lica in C. Sempronio esset, non militis de imperatore ex-
 istimationem esse, sed populi Romani fuisse, quam cum
 consiliis consulens loqueretur. Itaque ne ab se imperitoria
 consilia, nec consulares artes enquirent, que persequenda
 quoque magnis animis atque ingenis essent; sed, quod
 viderit, referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab
 acie intercluderetur, consulens in prima acie pugnantem,
 adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versan-
 tem; postea se, ab conspectu suorum ablatam, ex stropi-
 tu tantum et clamore sensit, usque ad noctem extractam
 certamen; nec ad tumulem, quem ipse tenuerat, pre
 multitudine hostium credere perturbari potuisse. Exerci-
 tus ubi esset, se nescire; arbitrari, voluit ipse in re trepi-
 da loci praesidio se suosque sit tutatus; sic consulens, ser-
 vivandi exercitus causa, loca tutiora castris cepisse. Nec
 Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani.
 Fortunam noctemque omnia erroris nutui implere; pre-
 cantemque deinde, ne se fossam labore ac vulneribus tene-
 rent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam mo-
 derationis, dimissum. Quam haec agerentur, jam consul
 viz Lavicana ad fanum Quietis erat; eo missa plaustra ju-
 mentaque alia ab urbe exstructum, affectum praedio ac via
 nocturna, excoepere. Paulo post in urbem est ingressus
 consul, non ab se magis omne amovens culpam, quam
 Tempanium meritis laudibus ferens. Monstravit civitati ab
 re male gesta et iratae duobus M. Postumius reus objec-
 tus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fugerat,
 decem millibus aëris gravis damnatur. T. Quinctium
 collegam ejus, qui et in Volscis consul auspicio dictato-
 ris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris, al-
 terius Mam. Aemilii, res prospere gesserat, totam culpam
 ejus temporis in praedamnatum collegam transferentem,
 omnes tribus absolverunt; profuisse ei Cincinnati patris
 memoria dicitur, venerabilis viri, et exacte jam etatis
 Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reli-
 quo vitae spatio, tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum
 paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium,
 A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos
 1 estimationem. 2 se del. 3 quam populi Romani
 fortunam; noctemque Sc. 4 Sex. Pompilius

et pro contritionibus sibi praefecerant; Tempanio nactore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit; creati sunt L. Manlius Capitolinus. Qui Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni Hortensius tribunus plebis C. Sempronius consuli anni prioris diem dedit; quum quum quatuor collegas, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil prater fortissimam reprehendi posset, vexaret; atque Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiam suam; nec precibus tribunorum, qui in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere rem; itaque modò ad epim conversus, 'Ubi illi patricii spiritus, ubi subditus et fidens innocens animus esset?' querebat; 'sub tribunicia umbra consularem virum delituisse, modò ad collegas, 'Vos autem, si rem perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et evorsuri tribuniciam potestatem?' Quum illi, 'et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse,' dicerent, nec se iudicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suas pro imperatore, quae sibi parentis esset loca, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos.' tum Hortensius, 'Non videbit,' inquit, 'plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil nocitur, quando hoc est in impio consecutus, ut tam carus esset militibus.' Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tantum placabile ad iura preces ingentium, pariter plebi. Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Aequis inclusit, qui ambigua victoriam Volscorum pro sua amplecti fuerant.

XLIII. Proximo anno M. Fabio Vibulano, T. Quintio, Capitolini filio, Capitolino consiliis, ductu Fabii, cui sorte ea provincia exonerat, nihil dignum memoratu actum; quum trepidam tantam ostendissent aciem Aequi turpi fega fundantur, haud magno consulis decore; itaque triumphus negatur. Ceterum ob Sempronianae cladis levatam ignominiam, ut ovis urbem intraret, concessum est. Quomodo bellum minore, quam timebant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est; coepit ab duplicando quaestorum numero; quam rem (ut, praeter duos urbanos quaestores, duos consilibus ad ministeria belli praesto essent) a consilibus

relatam, quum et Patres summa ope approbarent, consali-
bus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaestorum
(nam, ad id tempus, patricii creati erant) ex plebe fieret.
Adversus quam actionem primo, et consules et Patres sum-
ma ope admissi sunt; concedendo deinde, ut, quemadmodum
in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adque in
quaestoribus liberam esset arbitrium populi, quum parum
proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero
omittunt. : Excipiant omissam tribuni, aliaeque subinde,
inter quas et agrariae legis, seditionae actiones existunt;
propter quos motus quum senatus consules, quam tribu-
nos, creare mallet, neque posset per intercessionem tribuni-
ciae senatusconsultum fieri; respublica à consulibus ad in-
terregnum, neque id ipsum (nam coire patricos tribuni
prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum, pars
major insequentis anni per novos tribunos plebis et al-
quot interreges certaminibus extracta esset, modò pro-
hibentibus tribunis, patricos coire ad prodendum inter-
regem, modò interregem interpellantibus, ne senatus-
consultum de comitiis consularibus faceret; postremò
L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando
anue Patres, nunc tribunos plebis, 'desertam omissamque
' ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaue
' exceptam,' memorabat, 'Vejentibus induciis et cunctatione
' Equorum stare. Unde si, quid inerepet terroris, sine pa-
' tricio magistratu placere rempublicam opprimi? non ex-
' ercitus, non ducem scribendo exercitui esse? an bello in-
' testino bellum externum propulsaturos? quae si in unum
' conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana
' res, resisti posse; quin illi, remittendo de summa quisque
' juris, mediis copularent concordiam; Patres, patiendo
' tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis,
' non intercedendo, quò minus quatuor quaestores pro-
' miscuè de plebe ac Patribus libero suffragio populi
' fierent.

XLIV. Tribunicia primam comitia sunt habita; creati
tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius
Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M.
Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia
quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios
filio Antistii tribuni plebis, et fratre alterius tribuni plebis

Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Porcipilius Antistiusque, repulsa sporum accensi, 'Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod antè non licuerit, si non tribunum militarem, ne questorem quidem quemquam ex plebe factum; non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatae. Frandem profectò in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus iniuria queri suos honore dejectos.' Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patrualem Atratini; eique ob ignominiam Volsci belli, adiutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius resisterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa leviolem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub iudicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ obijci maluit, et suæ nocere causæ, quam publicæ deesse; stetitque in eadem sententia, 'Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret; nec tum agrum plebi, sed sibi invidiant, quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti secivem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.' Nihil de-missiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum antiquiorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, patrum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere joci, colique sanctè potius, quam scitè, jussit. Eodem anno à Campanis Cum; quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agram Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitem, Nautium Rutilum.

1 C. Servilium.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter; indicioque duorum comprehensi fontes penas dederunt; indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari coeptum, et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, apparet; Tusculanis negotium datum, 'adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.' Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Eidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Eidene capti fuerant. Nuntiabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum; factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum; se quisque belli ducem potiore ferre, curam urbis, ut ingratis ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirandi Patres conspicerent, Q. Servilius, 'Quando nec ordinis hujus,' inquit, 'nec reipublicæ est verecundia, patria majestas, altercationem istam dirimet; filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum, utinam, qui appetunt, consideratius concordiasque, quam cupiant, gerant.'

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit; decem tribus sorte ductæ sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepit inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi; nihil sentire idem, pro sententia pugnare; sua consilia velle, sua imperia sola rata esse, contemnere invicem, et contemni; donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est,

ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæquam allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate et usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublice esset, quam ad Veios fuisset; et, velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsi vates fuit, nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga oppressi obtuncatique; castraque, eo die, ægre retenta, postero die, circumfusus jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deserantur; duces, legatiique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuntio Romam conpererunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quæ respuerent in re trepida, preparata erant ab tribuno militum; jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores properè missi nunciare, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse; et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; viri, cujus providentiam in republica, quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventus ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradiderit quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, acris qui Tusculi erant, duo milia, passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligetiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducebus fuerat; itaque primo statim proelio, quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferi properè jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tanta ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint; victique acie quum fuga effusa peti-

sent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam praelium fuerat. Captis direptisque castris, quum praedam dictator militi concessisset, seorsumque fugientem ex castris hostem equites renunciassent, omnes Lavicanos vietos, magnam partem Aequorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus; oppidumque, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam ab tribunis plebis agrariae seditiones, mentione illata de agro Lavicano dividendo, fierent, consult frequens, coloniam Lavicos deducendam; coloni ab urbe mille et quingenti missi bina iugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et insequente anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurius Maelius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati; et quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnaeque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae; (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve publice esset, praeterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen; nec tribuni militum, tunc in senatu; tunc in conciliis privatis principum cogendis; viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natus ex Patrum concilio, dicitur dixisse, "Vetus se ac familiare consilium domo afferre; proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendae tribuniciae potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse; ubi videant, collegas principes agenda rei gratiam

1 consilio.

omnem ad plebem preoccupasse, nec locum in ea relic-
tum sibi; haud gravatè acclinatoros se ad causam se-
natus, per quam universo ordini cum primoribus se
Patrum conciliant. Approbantibus cunctis, et ante omnes
Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Clau-
dia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos
quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem
perlicerent. Misso senatu, prestantur ab principibus tri-
buni; suadendo, monendo, pollicendoque gratum id
singulis privatim, gratum universo senatui fore, se ad
intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex
composito relatum ad senatum esset de seditione, quam
Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli conci-
rent; eæ orationes à primoribus Patrum habitæ sunt, ut
pro se quisque jam nec consilium sibi suppètere diceret,
nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam
in tribunicio auxilio; in ejus potestatis fidem circumven-
tam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere.
Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum sena-
tum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu
virium esse, quam ad resistendum improbis collegis;
Fremittit deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus
partibus curiæ tribuni appellarentur; tum, silentio facto, ii,
qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à
collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipubli-
cæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratia intercessori-
bus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione advoca-
ta, proditores plebis commodorum ac servos consularium
appellantes, aliaque truci oratione in collegas invec-
ti, actionem deposuerunt.

XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset,
quo P. Cornelius Cossus, G. Valerius Potitus, Q. Quinac-
tius Cineinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni mili-
tium consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum re-
ligio principum distulisset, quorum agros Tiberis, su-
per ripas effusus, maximè ruitis villarum vastavit. Si-
mul Æquos triennio antè accepta clades prohibuit Bo-
lanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursio-
nes inde in confinem agrum; Lavicanum factæ erant,
novisque colonis bellum illatum; quam noxam quam
se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent,
1 prioribus.

deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, coloniaque eò deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit. Nam, exercitu impigrè scripto ductoque ad Bolas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit; deinde ab hostibus in cives certamen vertit; et, quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam, iræ causam exercitui fuisse, quam quòd in urbe nuper direpta coloniaque nova minùs prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolidi ac propè vecors; qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; ‘Malum quidem militibus meis,’ inquit, ‘nisi quieverint;’ quod auditum non concionem magis, quam mox Patrès, offendit; et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpiùs, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum verò secundum tam sævum atque inhumanum dictum, ‘Auditis,’ inquit, ‘Quirites, sicut servis malum min-
‘antem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto
‘honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos,
‘in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospici-
‘unt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles

‘superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde
 ‘mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam, quid ut
 ‘à vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris po-
 ‘tiùs, quàm populi Romani propugnatoribus, datis? In-
 ‘genuistis modò, voce hujus audita; quid id refert? jam
 ‘si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis,
 ‘qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.’

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multò in cas-
 tris majorem indignationem movit. ‘Prædane intercepto-
 ‘rem fraudatoremque etiam malum ¹minari militibus?’
 Itaque quum fremitus apertè esset, et quæstor P. Sestius
 eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua
 mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lic-
 tore, quum inde clamor et jurgium oriretur, saxo ictus
 turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat,
 ‘habere quæstorem, quod imperator esset militibus mi-
 ‘natus.’ Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora
 omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis;
 postremò quum modum iræ nullum faceret, ad vocife-
 rationem eorum, quos necari sub crate jusserat, con-
 cursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tri-
 bunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores
 centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit,
 ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperi-
 retur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam
 runciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum
 quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant; sed
 ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura incen-
 serat Patres, ne metu quæstionum plebs ²iraque tribunos
 militum ex plebe crearet; tendebantque summa ope, ut
 consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni
 plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus co-
 mitiis, res ad interregnum rediit; victoria deinde penès Pa-
 tres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente,
 consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius
 Medullinus. His consulibus principio anni senatuscon-
 sultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis
 tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; ple-
 besque præficeret quæstioni, quem vellet. A plebe
 consensu populi consulibus negotium mandatur; qui,
 summa moderatione ac lenitate per paucorum suppli-

¹ minitari.

² irata.

cium, quos sibi met ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret; 'jacere tamdum irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur; quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere.' Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delenimentum animis Bolani agri divisionem objici; quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possessore per injuriam agro publico Patres pellebat. ¹Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cætera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere; minùs prædæ, quam speraverant, fuit; quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt; postero die propè desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunis plebis L. Icilius Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is ¹quum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit; minùsque eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus; pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quàm pestilentia, tristior erat; ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt; contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti; maximos com meatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit.

Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt; quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit; at ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. ¹M^p. Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant; Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum cæteris tribunis, jam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiore causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos horrhinesque testantibus, 'quicquid ab hostibus cladis ignominiaque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret;' Mænio contra vociferante, 'si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere;' decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, 'C. Valerio consuli se, damnum aliamque coercitionem, adversus intercessionem collegæ, delectus causa detrectantibus militiam inibenti, auxilio futuros esse.' ²Hoc decreto consul armatus quum paucis, appellantis tribunum, collum torsisset; metu cæteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam, invisus infestusque consuli erat, impigrè primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit; prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quòd omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum; venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis

¹ *Mamerca.*

ac militum in consulem iræ; itaque, quum ex senatus-consulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati; quibus consul increpitus, Mæ-
nii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem men-
tionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et
assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res,
quàm propè solennis militum lascivia in consulem, curæ
Patribus iniecit; et tanquam haud dubius inter tribunos
militum honos Mænni, si peteret, consularibus comitiis est
exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L.
Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægrius plebe tu-
lit, tribunicia sibi comitia non commissa; eum dolo-
rem quæstoriiis comitiis simul ostendit; et ulta est, tunc
primum plebeiis quæstoribus creatis; ita ut, in quatuor
creandis, uni patricio Cæs. Fabio Ambusto relinquere-
tur locus; tres plebei, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius,
clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auc-
tores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio,
ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tri-
bunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum
molem avidissimo adeò populo ostentantes; quum af-
firmassent, nihil se moturos, si ne quæstoriiis quidem
comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reli-
quisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod
tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti ita-
que victoria id fuit plebi; quæsturamque eam non ho-
noris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consu-
latum ac triumphos locus novis hominibus videbatur.
Patres contrà, non pro communicatis, sed pro amissis
honoribus, fremere; negare, 'Si ea ita sint, liberos tollendos
'esse; qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in posses-
'sione dignitatis suæ, Salii Flaminesque nusquam alio,
'quàm ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potes-
'tatibus relinquuntur.' Irritatis utriusque partis animis,
quum et spiritus plebes sumpsisset, et tres ad popularem
causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia
quæstoriiis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia
fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ non-
dum promiscua essent. Icili contrà tribunos militum
creandos dicere, et tandem aliquandò impartiendos
plebi honores.

LIV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent; quum mira opportunitate, Volscos et Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur; ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique ¹jam, ut inter plebeios; duo, singuli singulos, sibi consules asserandos assidua opera desumunt; uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum ~~consequens~~, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant; inclinante deinde ²se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse; alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribunicie actioni adjecit; nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis; certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset; neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubiè Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substituerit, incertum diversi auctores faciunt; illa pro certo habenda, in quibus non dissentiant, ab arce Carventana, quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum; Veruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volscio agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent; ita eventu comitiorum Patres vicere; namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt à patriciis, (cujus eos Icilius quoque insimulabant) quòd turbam indignorum

¹ etiam.

² se del.

candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum à plebeis avertissent, Volscos deinde et Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram compulisset, fama affertur summa vi ad bellum coortos; caput rerum Antiates esse; eorum legatos utriusque gentis populos circummisit, castigantes ignaviam, quòd, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et opprimi Verruginis præsidium, passi essent; jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti; nec ipsos modò Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc, quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribatur. Ita omnium populorum juvenus Antium contracta, ibi castris positus hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quàm res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit; quam rem ægrè passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam; quum primores Patrum, nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremò etiam tribunos plebis appellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebis, læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratuum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum; donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, 'quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem,' disseruere; tum Ahala Servilius tribunus militum, 'Tacuisse se tamdiu,' ait, 'non quia incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum civem secerneret sua à publicis consilia?); sed quia maluerit, collegas sua sponte cedere auctoritati

‘senatus, quàm tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ; sed, quum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorē sibi collegarum gratia rempublicam fore; et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum; ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.’ Quo facto, quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit; uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes; victor exercitus depopulatus Volscum agrum; castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum; atque in eo tria millia hominum capta, cæteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quàm gloria, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati), tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos, omnium, etiam dignorum, tædium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala; hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ; quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviâ fuit. Petiere, ne prius, quàm ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur; ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur; tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades,

amisso Verrugine præsidio; ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis; qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatus; qui legatis repetentibus res, nî facerent properè urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit; id Patres ægrè passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juvenus, 'Nondum debellatum cum Volscis esse, modò duo præsidia occidione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicaretur; et, tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.' Hæc sua sponte agitata; insuper tribuni plebis accendunt; 'Maximum bellum Patribus cum plebe esse' dictitant; 'eam de industria vexandam militia trucidandamque hostibus objici; eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii liberè ferendi consilia agitet;' prensantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant; 'quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipiendâ? quid superesse sanguinis, qui dari pro republica posset?' rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis; quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros, se prælio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere. Valerius Antium

petit, Cornelius Ecetras; quacunque incessere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos; Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes; ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, quà nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere; ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infamam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plænaque hostium cuncta erant, et immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit; cogeantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire; quum pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exiit armis; quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur; à cætera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent; ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui cæteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuerunt; eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres verè appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus additum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulationemque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiaque soli expertes, negare, 'Tam id lætum Patribus universis

1 in mari.

‘nec prosperum fore, quàm ipsi crederent; consilium specie
 ‘prima melius fuisse, quàm usu appariturum. Unde enim
 ‘eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex
 ‘alieno igitur aliis largitos; neque, id etiamsi cæteri ferant,
 ‘passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore
 ‘conditione alios militare, quàm ipsi militassent; et eos-
 ‘dam in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum face-
 ‘re.’ His vocibus moverunt partem plebis; postremò,
 indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se
 futuros, si quis in militare stipendium tributum non contu-
 lisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri; con-
 ferre ipsi primi; et, quia nondum argentum signatum erat,
 æs grave plaustis quidam ad ærarium convehentes, specio-
 sam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa
 fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici,
 ex composito conferre incipiunt; quos quum et à Patribus
 collaudari, et à militari ætate tanquam bonos cives conspici
 vulgus hominum vidit, repentè, spreto tribunicio auxilio,
 certamen conferendi est ortum; et, lege perlata de indi-
 cendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte volun-
 tarium novi tribuni militum consulari potestate Vejos dux-
 ere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus,
 Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A.
 Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M. Æmilius
 Mamercinus. Ab his primùm circumsessi Veji sunt;
 sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium
 ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum
 constittit, bellone publico gentis universæ tuendi Vejentes
 essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit,
 parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bel-
 lum. Tribunos militum consulari potestate is annus
 habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fi-
 denatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium
 Cossum, C. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum
 iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ece-
 tram signis collatis dimicatum. Romanis secunda for-
 tuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab
 tribunis obsideri cœpta; inde inter eruptionem tentatam,
 compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrum-
 pendì; præterque arcem cætera capta; in arcem munitam
 natura globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi

captique multi mortales ; arx deinde obsidebatur ; nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat ; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto ; tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset ; ab eo milites per locum arduum accepti cepere ; à quibus quum custodes trucidarentur, cætera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis, omnisque vis Romana Vejos conversa est ; proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Vejentium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quòd ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit ; sed eam reges Romani delevere, Cæretumque, non Vejentium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volscio agro fuit, cujus excidium est dictum.

LIBRI QUINTI.

EPITOME.

II. &c. IN obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt ; ea res, quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. VII. Equites tum primum equis suis merere cœperunt. XV. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. XIX. XX. XXI. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit. XXII. Simulacrum Junonis Romam transtulit. XXIII. Decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. XXVII. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit ; statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. XXXI. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est ; nec id postea factum est ; quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. — XXXII. Furius Camillus, quum ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exilium abiit. XXXIII. &c. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, à senatu missi ad com-

ponendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, XXXVIII. XXXIX. &c. fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juvenus contulerat. XLI. Majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes, occiderunt. XLVII. Et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. XLVIII. Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio fidem obsidionis emerent. XLIX. Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. L. Ædes Ajo Locutio facta; quo loco ante urbem captam vox audita erat, 'adventare Gallos,' Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. LI. &c. Quod consilium Camillo auctore discussum est. LV. Movit populum vocis quoque omen ex centurione audite, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, 'Sta miles; hic optimè manebimus.'

I. Pace alibi parta, Romani Veji que in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longè diversa ratione facta sunt, Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum; octo, quot nunquam antea, creati, M'. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius regis; gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solennia ludorum, quos intermitteri nefas est, violenter diremisset; quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eò magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus ne-

gandum, donec sub rege essent, decrevit; ejus decreti suppressa fama ¹est Vejis propter metum regis; qui, à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum princeps, non vani sermonis ²auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus consiliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent; alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa; aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta; consiliumque erat, hiemando continuare bellum; quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, 'Hoc illud esse,' dictitantes, 'quod æra militibus sint constituta; nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse libertatem plebis; remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab re publica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profectò aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea et subigi multò acrius, quàm Vejentes; quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem.' Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quòd tribunum militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui præconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id ¹haud immeritò; non fuisse ne in octo quidem militum locum ulli plebeio. Antea trina loca ²tentione summa patricos explere solitos; nunc ges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem

¹ est del.

² auctore.

‘plebeium quemquam; qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, et cives eorum, non servos, militare, quos hinc saltem in domos ac tecta reduci oporteat; et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus.’ Hæc taliaque vociferantes adversarium haud impari nati sunt Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab juvena certaminibus plebeiis; quem auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribunicie potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usque etiam exercitatus, talem orationem habuit; ‘Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua, causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo; et quum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublice gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, unquam æquè, quàm munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitados esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maximè tribunicie potestatis rentur esse? Sic, herculè, tanquam artifices improbi, opus quærunt; qui et semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cuius curationem à vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? nisi fortè hoc dicitis, “Quicquid Patres faciunt, displicet;” sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent; sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quantò tandem, si quicquam in vobis, non dieo civilis, sed humani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potius comi-

‘tati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. ‘Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re à Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea¹ disseram; nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris, si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse; in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certè orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse æra militibus, quia nunquam data essent; quonam modo igitur nunc indignari possent, quibus aliud quid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est; labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere; gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; querere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, et lætus stipendium accipit; æquo igitur animo patiat, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulò diutiùs abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non meritò dicat? “annua æra habes, annuam operam² ede. An tu æquum censes, militiæ semestri solidum te stipendium accipere?” Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror; sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur; at nos tanquam cum civibus agere volumus; agique tanquam cum patria nobiscum æquum censem. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici quàm primum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos; si non antè abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Vejis imposuerimus. Si, Hercule, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab inversa Græcia; quàm procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu

¹ edisseram.

² militiæ.

'propè urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre pi-
 'get; scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quic-
 'quam justî doloris est, quod nos ad perseverandum stimu-
 'let. Septies rebellârunt, in pace nunquam¹ fidi fue-
 'runt; agros nostros millies depopulati sunt; Fidenates
 'deficere à nobis coëgerunt; colonos nostros ibi interfece-
 'runt; auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ
 'legatorum nostrorum; Etruriam omnem adversus nos
 'concitare voluerunt, hodieque id moliantur; res repe-
 'tentes legatos nostros, haud procul abfuit, quin violarent.
 'V. Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet?
 'si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem,
 'oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est,
 'quibus intra muros coërcetur hostis; agrum non coluit,
 'et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum,
 'quis est, qui dubitet, illos, non à cupiditate solùm ulcis-
 'cendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi,
 'quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus
 'igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus.
 'Quid? illud, quod propriè ad milites pertinet, quibus boni
 'tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc
 'consultum repentè volunt, quale est? Valium fossamque,
 'ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt;
 'castella primò pauca, postea, exercitu aucto, creberrima
 'fecerunt; munitiones non in urbem modò, sed in Etruriam
 'etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere.
 'Quid turres, quid vineas testudinesque et alium
 'oppugnandarum urbium apparatus loquar? quum tantum
 'laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem
 'perventum; relinquendane hæc censes, ut ad æstatem
 'rursus novus de integro his institutis exsudetur labor?
 'quantò est minus opera tueri facta, et instare, et
 'perseverare, defungique² cura? Brevis enim profectò
 'res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones
 'has intervallaque lentiores spem nostram facimus;
 'loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi,
 'quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam
 'crebra Etruriæ concilia de mittendis Vejos auxiliis
 'patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, ode-
 'runt, negant missuros; quantum in illis est, capere Vejos
 'licet; quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum,

¹ fida.² a cura del.

'animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, ma-
 'jor frequentiorque legatio itura sit; quum id, quod nunc
 'offendit Etruscos, rex creatus Vejis, spatio interposito mu-
 'tari possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etru-
 'riæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare reg-
 'num suum saluti civium nolit. Videte, quot res, quam
 'inutiles, sequantur illam viam consilii; jactura operum
 'tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostro-
 'rum, Etruscum bellum pro Vejente concitatum. Hæc sunt,
 'tribuni, consilia vestra, non, herculè, dissimilia, ac si quis
 'ægro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere
 'possit, cibi gratia præsentis aut potionis longinquum et
 'forsitan insanabilem morbum efficiat.

'VI. Si, mediوسفidiùs, ad hoc bellum nihil pertineret,
 'ad disciplinam certè militiæ plurimum intererat, insues-
 'cere militem nostrum, non solùm parata victoria frui;
 'sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, et quamvis
 'seræ spei exitum exspectare; et, si non sit æstate perfec-
 'tum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves,
 'statim autumnò tecta ac recessum circumspicere. Obsecro
 'vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac
 'pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam
 'patientiam non adhibebimus, quàm vel lusus ac voluptas
 'elicere solet? Adeòne effeminata corpora militum nostro-
 'rum esse putamus, adeò molles animos, ut hiemem unam
 'durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam
 'navale bellum, tempestatibus captandis et observando tem-
 'pore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint?
 'Erubescant profectò, si quis eis hæc objiciat; conten-
 'dantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam
 'inesse, et se juxtà hieme atque æstate bella gerere posse;
 'nec se patrociniū molliæ inertæque mandasse tribunis,
 'et meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec
 'in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum ves-
 'trorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejos tan-
 'tùm, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et
 'ad alia bella et ad cæteros populos in posterum querere.
 'An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re pu-
 'tatis? utrùm tandem finitimi populum Romanum eum
 'esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi tem-
 'poris sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic

1 *paria.*

2 *populi.*

'sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non ta-
 'dium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe
 'circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium
 'belli, quàm victoriam, noverit; nec impetu potiùs bella,
 'quàm perseverantia, gerat? quæ in omni quidem genere
 'militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus, necessaria
 'est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inex-
 'pugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expug-
 'nat; sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribu-
 'ni plebis fuerint, et Romæ invenerint præsidia Vejentes,
 'quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam,
 'quod Vejentibus optatum æquè contingere possit, quàm ut
 'seditionibus primùm urbs Romana, deinde velut ex conta-
 'gione castra impleantur? At, herculè, apud hostes tanta
 'modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni,
 'quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab
 'Etruscis irritaverint animos; morietur enim extemplo,
 'quicumque erit seditionis auctor; nec cuiquam dicere ea
 'licebit, quæ apud vos impunè dicuntur. Fustuarium
 'meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auc-
 'tores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut
 'alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione
 'audiuntur; adeò quicquid tribunus plebis loquitur, etsi
 'prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, as-
 'suëstis æqui audire; et, dulcedine potestatis ejus capti,
 'quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est,
 'ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud mili-
 'tes agant, et exercitus corrum pant, ducibusque parere non
 'patiantur; quoniam ea demum Romæ libertas est, non
 'senatum, non magistratus, non leges, non mores ma-
 'jorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri
 'militiæ.'

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribu-
 nis plebis; quum subitò, unde minimè quis crederet, ac-
 cepta calamitas apud Vejos et superiorem Appium in cau-
 sa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsi-
 dendos pertinaciùs Vejos fecit. Nam quum agger promo-
 tus ad urbem, vineæque tantùm non jam injectæ mœni-
 bus essent, dum opera interdiu fiunt intentiùs, quàm nocte
 custodiantur, patefacta repentè porta, ingens multitudo,
 facibus maximè armata, ignes conjecit; horæque mœ-

mento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit; multique ibi mortales nequicquam operi ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, moestitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent; quum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, 'equis se suis stipendia facturos' promittunt. Quibus quam amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, fama que ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. 'Pedestris ordinis se,' aiunt, 'nunc esse; operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quò aliò ducere velint; si Vejos ducti sint,' negant, 'se inde prius, quàm capta urbe hostium, redituros esse.' Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est; non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus; sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiā. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illa concordia dicere; laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre; victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, 'Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent; memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore; placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere;' et equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amissa modò restituit opera, sed nova etiam instituit; ab urbe commeatus intentiore, quàm antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Abalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M.

Sergium iterum ; his tribuntis, dum cura otanum in Vejens bellum intentum est, neglectum Anturi præsidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgò receptando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est ; minus militum perit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat ; nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt ; et actum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi quoque Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes ; Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos iurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinatè ad Vejos accessere. Fortè ea regione, quæ M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere ; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant ; eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur ; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcerè vim, ac tueri se ab exteriori poterant hoste ; una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque ; is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem sanciretur, in armis milites tenuit ; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat ; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites ; postremo, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt ; ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senata res est, certatumque inter collegas maledictis ; pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsuat.

1 *Romana del.*

IX. *Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, 'Non expectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis ¹Octobribus magistratum occiperent.'* In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere; at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto; negare, se ante Idus Decembres, solemnem incundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum; 'Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nã ego libenter experirer, quàm non plus in his juris, quàm in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus; proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ querere; et collegæ aut facient, quod censeat senatus, aut, si perti-
'naciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.' Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis ¹Octobribus magistratum occiperent; seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M^o. Emilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cossio iterum, C. Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta; nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ² ad Vejos, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur; et Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est; et de tribunis plebis cooptatio fuit; et haud parvum motum duo judicium primum tribunis militum fuit, delectum nec juniores modò conscripti, sed seniores et acti nomina dare, ut urbis custodiam ageren

¹ Octobris.

² et add.

tum autem augebatur militum numerus, tantò majore pecunia in stipendium opus erat; eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; 'ideo æra militibus constituta esse' arguendo, 'ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, et consultò malè geri, ut diutius gerant; in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit; quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia ditino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant.' Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequirit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur; postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium; is, 'quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse,' vociferans, 'legem Treboniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eò revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint; eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem; id fraude patriciorum, scelere ac proditiōne collegarum factum' arguere. Quum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Melius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Serium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt; in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, vertunt. 'Quibus delectus, quibus tributum, quibus

• diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade
 • accepta ad Vejos doleant, qui amissis liberis, fratribus,
 • propinquis, affinis, lugubres domos habeant; iis publi-
 • ci privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex du-
 • obus noxiis capitibus datam ab eis, memorant. 'Omnium
 • namque malorum in Sergio Virginioque causas esse; nec
 • id accusatorem magis arguere, quam fateri reos; qui, noxii
 • ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii
 • Virginii, Sergius prodicionem increpans Virginii. Quo-
 • rum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisi-
 • milius sit, compacto eam rem et communi fraude patricio-
 • rum actam. Ab his et prius datum locum Vejentibus ad
 • incendenda opera, belli trahendi causa; et nunc proditum
 • exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri,
 • ut consenescat ad Vejos juvenus; nec de agris, nec de
 • aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequen-
 • tiaque urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi
 • patriciorum possint. Præjudicium jam de reis et ab senatu
 • et ab populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse;
 • nam et senatusconsulto eos ab republica remotos esse, et
 • recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab col-
 • legis coercitos esse; et populum Romanum tribunos cre-
 • âsse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed exem-
 • plo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia sta-
 • re diutius respublica, his manentibus in magistratu, non
 • posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædamna-
 • tosque, venire ad populi iudicium; et existimare, defunc-
 • tos se esse, satisque poenarum dedisse, quod duobus men-
 • sibus citius privati facti sint; neque intelligere, nocendi si-
 • bi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam irro-
 • gatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe
 • nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos
 • recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, ple-
 • num vulnere ac pavore incidentem portis exercitum vi-
 • derint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos
 • duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in con-
 • cione stare, qui illo die non caput, domum, fortunam
 • L. Virginii ac M. Sergii sit execratus detestatus
 • Minimè convenire, quibus iratos quisque Deos pre-
 • citet, in iis sua potestate, quum liceat et oporteat, non
 • Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus man-
 • esse, si occasione ulciscendi læsos arment.'

XII. His orationibus incitata plebs denis mill.

aris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virgilio deprecante, ne infeliciores domi, quam militiæ, esset. In hos versa ira populi cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent; quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiæ ita prosperè gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei; namque Vejis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præditiisque firmantur. Præerant tribuni militum M. Æmilius et C. Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi; prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines; oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxurne quicquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur; et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabilien-
dæ libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi juris causa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur; cæteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, E. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modò, qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, vetus tantum senator, et ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt; alii orationem ipsam tempestivam
1 nec del.

de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediēbat, de tributo remiserunt; collatum obediēter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volseis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Iasignis annus hieme gelida ac nivosa fuit, adeò ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit; annona ex antè convecta copia nihil mutavit; et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit; plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus ætas excepit; cujus insanaibili perniciē quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatum quoque id Sacrum celebratum est; tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque dempta in eos diēs vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis; namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii; itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ corpæ Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta

avertit; repulso deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multò post jam palantes, veluti fortè oblati, populatores Capenatis agri reliquas pugnae absumpsere; et Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum propè major Patribus, quàm belli, cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed propè amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed Deos etiam, excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita; priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam; proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbiue illatam haud dubia ira Deum; quos pestis ejus arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitibus, auspiciò quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est; tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena, prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spectaque, et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant; in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cælestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam

iterum.

eo Dii portenderent prodigio, missi seiscitatum oratores ad Delphicum oraculum; sed propior interpretis fati oblatu senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, 'Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum.' Quod primò, velut temerè jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quidnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspitem esse, vir haud intacti religionis animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicit. Quumque progressi ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit; qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, seiscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit; 'Profectò iratos Deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale proderet; itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; et tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari velint, haud minùs, quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinæ Etrusca traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus ritè emisisset, victoriam de Vejentibus dari; antequam id fiat, Deos mœnia Vejentium deserturos non esse.' Exsequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortesque oraculi Pythici expectandas.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti; quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquo-

funt ad Lavicos, qui Romanam ibi colôniam oppugnabant, ad hoc Vejentis quoque et Faliscis et Capenatis bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt; aut enim passuros multam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent; aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit; eò nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediabantur) sed propè voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus gravesque præda Tarquinienses oppressere; multos mortales obtruncant, omnes exiunt impeditis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Bidduum ad recognoscendas res datum dominis; tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniunt; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cætera bella, maximèque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. ‘Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas; emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extingues. Tum tu insiste: audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, satis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato; sacraque patria, quæ omnia cura est, instaurata, ut assolet, facito.’

XVII. Ingens inde haberi captivus vates ceptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos ritè placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas caeremonias intermissumve solenne Dii arguerent; nihil profectò aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non ritè concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integra

repererentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, 'ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.' Quæ dum aguntur, concilia Ætruriæ ad fanum Voltumnæ habita, postulantisque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est; 'antea se id Vejentibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent; nunc jam pro se fortunam suam illis negare; maximè in ea parte Etruriæ. Gentem invisitatum, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit; sanguini tamen nominique et presentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.' Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat; eoque mittere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, coeptæ.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, cæterum jam tum exactæ ætatis; omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium; qui priusquam renunciarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit; 'Omen concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nominemque P. Licinii relictum videtis; vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis,' inquit, 'juvenem,' filium tenens, 'effigiem atque imaginem ejus, vos antea tribunum militum ex plebe primum feci. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro mihi publicæ do dicoque. Vosque quæso, Quirites, delat mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo ad precibus, mandetis.' Datum id petenti patri; filiusque P. Licinius tribunus militum consulari potestate c.

1 invisitatum.

is, quos suprà scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominia erat, quàm cladis, acceptum; quæ propè in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. Ægrè ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum Etrurizque omnem juventutem hand procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant; concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ; precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac mœnibus Romanis arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata ritè, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant; jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Vejosque fata appetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutaverat imperator mutatus; alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primùm in eos, qui à Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset; deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit; inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juvenis, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venire; quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; ædemque Matutæ matris refectionem dedicaturum, jam antè ab

rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe expectatione hominum majore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est; non prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exiit, ingentique præda est potitus; cuius pars maxima ad quaestorem redacta est; haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus, densioraque castella facta; et à procursionibus, quæ multæ temerè inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi coëptus; quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit; sæ hæ horæ in orbem operi attributæ sunt; nocte ac die nunquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ paritæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit; 'Deum immortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Vejos jam fore in potestate populi Romani; quid de præda faciendum censerent?' Duæ senatum distinebant sententiæ; senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret; altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eò minus tributum plebes conferret. 'Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos; non avidas in direptiones manus otiosæ urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia; quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quæque laboris periculique præcipuam petere partem sol Licinius contra, 'suspectam et invisam semper eam pecuniam fore,' aiebat; 'causasque criminum ad plebem, seditionem'

‘inde ac legum novarum, præbituram. Satiùs igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos; exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri; et sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint; gratiùs id fore lætiùsque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque; eò delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.’ Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicatò egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, ‘Tuo ductu,’ inquit, ‘Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos; tibi hinc decimam partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare; ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.’ Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Vejentes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novæque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minùs timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula; immolante rege Vejentium, vocem aruspiciis dicentis, ‘qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari,’ exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operæ pretium. Cuniculus, delectis
1 decimam sic semper.

militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repente edidit; et pars aversos in muris invadunt hostes; pars claustra portarum revellunt; pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita cæde, senescit pugna; et dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstinence; is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti; et ad prædam miles permissa dictatoris discurrit; quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus esse, 'ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populi-
'que Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quàm
'minimo suo privato incommodo publicoque, populo Ro-
'mano liceret.' Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsus cecidisse; idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ jam consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit; ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis; et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Vejis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quàm rapientium, modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, f-
lautis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romæ regina Juno assignata erat, venerabundi templum in primò religiose admoventes manus; quod id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, atrectare

*lenire suo privato incommodo, quàm minimo publico
ali Romani liceret.*

esset solitus; dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, 'Visne Romam ire Juno?' dixisset, annuisse cæteri Deam conclamaverunt; inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, 'Velle,' auditam; motam certè sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse; integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis; quòd decem ætates hiemesque continuas circumssessa, quum plùs aliquantò cladium intulisset, quàm accepisset, postremò, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Vejos captos, quam et prodigia procurata fuerant, et vatium responsa, et Pythicæ sortes notæ; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit; et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quadriduum, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviàm effusis, celebratior, quàm ullius unquam antea fuit; triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus; parumque id non civile modò, sed humanum etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant; triumphusque ob eam unam maximè rem clarior, quàm gratior, fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri; atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum; cui se decumam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facîle inibat ratio jubendi re-

l matris.

ferre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur; tandem eò, quod levissimum videbatur, de-
cursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vel-
let, quum sibi ipse prædam æstimasset suam, decimæ
pretium partis in publicum deferret; ut ex eo donum aure-
um, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex digni-
tate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis ani-
mos a Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à
Volscis et Æquis venerunt; impetrataque pax, magis ut
fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd
digni peterent.

XXIV. Vejis captis, sex tribunos militum consulari po-
testate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum
et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, C. Fabium
Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q.
Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac
Servilio Capenas sorte evenit; ab iis non urbes vi aut op-
eribus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum
agrestium actæ; nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro
relictum. Ea clades Capenatem populum subegit; pax
petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ inter-
rim multiplex seditio erat; cujus leniendæ causa coloniam
in Volscos, quò tria millia civium Romanorum scriberen-
tur, deducendam censuerant; triumvirique ad id creati
terna jugera et septunces viritum diviserant. Ea largitio
sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium ob-
jectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos,
quum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in con-
spectu sit, urberior ampliorque Romano agro? Urbem
quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorum
privatorumque tectorum ac locorum, præponebant; quin
illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Ro-
mam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. Cæ-
terum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos
Vejos; duasque urbes communis reipublicæ incolæ à populo
Romano posse. Adversus quæ quum optimates ita tende-
rent, ut 'morituros se citius' dicerent 'in conspectu populi
' Romani, quàm quicquam earum rerum rogaretur; qui
'nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in ci-
bus fore? Victimne ut quisquam victrici patriæ præ-

‘sineretque maiorem fortunam captis esse Vejis, quàm in columibus fuerit? Postremò, se relinqui à civibus in patria posse; ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam; et T. Sicinium’ (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) ‘conditorem Vejos sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romæ.’

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi risæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbæ offerentes se, peti, ferri, atque occidi jubebant; ab horum statibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abetnebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur; ‘Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, damnata voti, omnium rerum potiore curam, quàm religione se exsolvi, vendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis veriùs, quàm decimæ; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimverò, illud se tacere, suam conscientiam non pati; quòd ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur; urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri.’ Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit; pecunia ex ærario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea cœmerent, negotium datum; cujus quum copia non esset, matronæ, cœtib; ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam, fuit; honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apol-

¹ priorem.

² contineantur.

lini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis; incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse; absentes ferociter increpant; præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eodem reficiunt; et Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi; ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitibus tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur; propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribunicie adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur; differendo deinde elanguit res; et Camillo, quem adversarium maximè metuebant, gloria in Faliscia crevit. Nam, quum primò moribus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille ferè passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum iudicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte, motis, prima luce aliquantò superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant; alius exeroitus prælii intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent; castra capta; præda ad quæstores reducta cum magna militum ira; sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et ode-rant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri; et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copizque aliæ ex ante

1 ex del.

2 metuerant.

convecto largiùs obsessis, quàm obsidentibus, suppeterent. Videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognitæ rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti; simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur; principum liberos, sicut ferè fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modò brevioribus, modò longioribus spatiis, trahendo eos à porta, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito; ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit; ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit; 'Falerios se in manus Romanis tradidisse;' quando 'eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dodiderit.' Quæ ubi Camillus audivit, 'Non ad similem,' inquit, 'tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est; quam ingeneravit natura, utrique est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura; justæque ea, non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus pareitur; sed adversus armatos, et ipsos, qui, nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Vejos oppugnârunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti; ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam.' Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit; virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò, efferati odio iraque, Vejentium exitum penè, quàm Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur; consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, profiscum-
l et del.

tur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur; 'Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invidet, victi à vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quàm præsentem victoriam, maluistis; nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis, accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri poenitebit.' Camillo et ab hostibus et à civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romanum reductus.

XXVIII. Camillus meliore multò laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitia fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur; crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quàm suis; qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper fermè regenti est similis, religionis justæ implevit; adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam naviam Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum; adeò ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribus militum C. Æmilium, Sp. Postumius. Primò rem communiter gesserunt; fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio. Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, in composito agmine negligentius ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos;

pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, et fateri admissum flagitium; sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil poenæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet; et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii; præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est; et haud incertius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem, promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui; cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quàm virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur; victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis annisi sunt; sed plus suis comitiis plebs valuit; quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant; colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis

fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit; is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romani ad majus aliquantò certamen¹ rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio; quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat; neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quòd, gratificantes Patribus, rogationi tribunicæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt; id ægrè passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere; ‘quæ, jam in
 ‘suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis
 ‘intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quòd illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli
 ‘eos. Si tribunicia vis tribunico auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.’ Consulesque increpabat, quòd fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum verò incitare adversus legem haud consistebat; ‘ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent, sibi pro
 ‘aribus focisque et Deum templis, ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quòd ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se
 ‘captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum; sed nefas
 ‘ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incolam urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victricem patriam victam mutari.’ His exhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt; dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere, ‘Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissimèque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent,’ Capitolium, ædem Vestæ, cætera circa templa

¹ rediit.

Deorum ostentantes. 'Ne exsulem, extorrem populum
' Romanum ab solo patrio ac Diis penetibus in hostium
' urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit,
' non capi Vejos, ne Roma desereretur.' Quia non vi
agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum
mentio erat, religiosum parti maximæ fuit; et legem una
plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea
victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus
consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Vejentani sep-
tēna jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tan-
tū, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio ha-
beretur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum est,
quò minùs consularia comitia haberentur; creati consules
L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea
etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere,
quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem
anno sedes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodem-
que bello vota, dedicatur; celebratamque dedicationem
ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memo-
rabile in Alcido cum Æquis gestum est, fuis hostibus
priùs penè, quàm manus consererent. Valerio, quòd
perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio,
ut quāvis ingrederetur urbem, decretum est. Eodem an-
no novum bellum cum Volsiniensibus exortum; quò prop-
ter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate
caloribusque nimis ortam, exercitus duci nequivit; ob
quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbia elati,
ultra agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus
populis indictum. C. Julius censor decessit; in ejus lo-
cum M. Cornelius suffectus; quæ res postea religioni fu-
it; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde unquam
in demortui locum censor sufficitur; consulibusque morbo
implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia;
Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se
abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P.
Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum in-
terregem prodidit; ab eo creati sex tribuni militum con-
sulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda vale-
tudo fuisset, copia magistratum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occipere

L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimūm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterūm. Ex his L. Lucretiō et C. Æmilio Volsiniensis provincia evenit; Salpinates Agrippæ Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est; bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam; milia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates; mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerant; donec Volsiniensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in Nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, 'Gallos adventare.' Id, ut sit, propter auctoris humilitatem spreum, et quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modò monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere; qui, die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, 'se collatus, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse,' in exilium abiit; precatus ab Diis immortalibus, 'si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent;' absens quindecim millibus gravis æris damatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade; legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum maximèque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis antè cuktos possedissee; et invexisse in Galliam vinum illicientis gentis causa Aruntem Clusinum; ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene,

1 Volsinienses.

2 et clientibus quæ magna &c.

et à quo expeti pœne, nisi externa vis quæsita esset, nequirent; hunc transcurrentibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuem, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos; sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat; ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt; nec cum his primùm Etruscorum, sed multò antè cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum antè Romanum imperium latè terra marique opes patere; mari supero, inferoque, quibus Italia insulæ, modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocare Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incolere urbibus duodenis terras; priùs cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis; quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rætis; quos loca ipsa offerârunt, ne quid ex antiquo, præter sonam linguae, nec eum in corruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit; regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum sua, tum publica, præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeò frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus, Belloveso haud paulò lætior in Italiam viam Dii dabant. Is, quòd eis ex populis abundabat, Bituriges,

Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant; quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quamam per juncta coslo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent; ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt; fuscisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Æduorum; ibi, omen sequentes loci, condidere urbem; Mediolanum appellârunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendissit Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) considunt; post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævus Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modò, sed etiam Umbros, agro pellunt; intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad ~~Adriaticum~~ fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio; id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum¹ invisitatas cernerent, et genus armorum, audirentque, sæpe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullis eis jus societatis amicitiaeve erat, nisi quòd Vejentes sanguineos adversus populum Romanum non defendis legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misce De auxilio nihil impetratum; legati tres M. Fabii Ambi

¹ ipsi Taurino saltu invias Alpes transc.

² inusita

fili missi, qui senatus populiue Romani nomine agerent cum Gallis, ne, à quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse; sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quam Romanis similes, habuisset; quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum. 'Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse; quorum auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratum; et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini partem finium concedant; aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle; et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicatuuros, ut nunciare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma?' Romanis querentibus, et, 'quid in Etruria rei Gallis esset?' quum illi, 'se in armis jus ferre,' et 'omnia fortiam virorum esse,' ferociter dicerent, accensis utrinque animis, ad arma discurrunt, et prælium conseritur. (Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt; nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent; tantum eminebat peregrina virtus. Quinetiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter, in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfurum hasta, occidit; spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romani eundem censerent; vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias, postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur; sed,

ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatibus Gallorum ad populum rejiciunt; ubi tantò plùs gratia atque spes valere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeò occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc invisitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant; delectumque nihilo accuratiorem, quàm ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantés ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quam exterritis urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciisque Clusinorum, demceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit; quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægrè ad undecimum lapidem occursum est, quâ flumen Allia, Crustuminiis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrà circæque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris antè capto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicatò, nec litatò, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudo hostium possent; nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando infirmam et vix coherentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis repleti placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit; si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum superanti multitudinem victoriam fore; adeò non fortuna modò, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat; pavor fugaque occupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multò major pars Vejos, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus; in reliqua acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius penè quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedièntium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est; multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves lorice aliisque tegminibus hausere gurgites; maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modò præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit; et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset; deinde insidias vereri; postremò cæsorum spolia legere, armorum-

1 multitudini.

gressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat; qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morentur, quæ augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantisve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte à contentione pugnæ remiserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta præda, petunt; inde rursus ipsa solitudine absteriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant; ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major propè cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi; adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, cæteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injicere ignes.

XLII. Cæterum, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent et non omnia concremari tecta, ut, quodcunque suesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos berent; nequaquam perinde atque in capta urbe ma die aut passim aut latè vagatus est ignis. Roma

ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relictis, præterquam corporum, vindices; tantò ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quòd interclusi à patriæ obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam fœdè actum excepit; lux deinde noctem inquietam insecuta est; nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos; quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur; inde, clamore sublato ac testudine facta, subeunt; adversus quos Romani nihil temerè nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, quæ signa ferri videbant, eà robore virorum opposito scandere hostem sinunt; quò successerit magis in arduum, eò pelli posse per proclive facilius rati. Medio ferè clivo resistere; atque inde ex loco superiore, qui propè sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos; ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant;

cujus ad id tempus immemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumpserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri areem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit; qui mæstior ibi fortuna publica, quàm sua, quum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quàm felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidus Ardeates consultare; nec secus quàm divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suctus antè talibus conciliis.

XLIV. 'Ardeates,' inquit, 'veteres amici, novi etiam civis mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitum me huc processisse putet; sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hæc arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quàm firma, dederit; eo in certamen omne plus terroris, quàm virium, ferunt. Argumento sit clades Romana; patenter cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri moenia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma

‘frequentes; me sequimini ad cædem, non ad pugnam;
 ‘nisi vinctos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero,
 ‘non recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem
 ‘Romæ habui.’

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti, quàm mox signum daretur; quo dato, primæ silentio noctis ad portas Camillo præstò fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes est; nuda corpora et soluta somno trucidantur; extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit; magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est; qui urbis, jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste ¹invisitato inauditoque, adeò nihil ³miseriti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Vejis posita; inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, ‘Etruscisne etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?’ Vix temperare animis, quin extemplo impetum facerent; compressique à Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuerunt. Tantùm par Camillo defuit auctor, cætera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta; quinetiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improvise majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrinque silentium esse, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset; quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali

1 victor.

2 inusitato.

3 miserti.

colle genti Fabiæ; ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit; ibique omnibus solenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant; nec Romanis solum eò convenientibus ex agris, qui à prælio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus; sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prosperè gesserant; et Cædicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quàm ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset; adeò regebat omnia pudor, discriminaque rerum propè perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat; ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem deferretur; inde, quà proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit; et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit; accepto inde senatus decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eadem degressus nuncius Vejos contendit; missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere; seu, (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam; quòd nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in es-

1 aut.

exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit; namque Galli, seu vestigio notato humano, quâ nuncius à Vejis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxum ascensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque invicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellerent, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur; quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma cæteros ciens, vadit; et, dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat; cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat; jamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et rectè et perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solùm militum, sed consensu etiam militari; cui universi selibras farris et quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt; rem dictu parvam, cæterùm inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum illes ejus loci, quâ fefellerat ascendens hostis, citati; quum in omnes more militari se animadversurum Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consensu clamore militum, in unum vigilem conjiciens culpam, deterritus, à cæteris abstinuit; reum haud

1 saxorum.

dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiones utrinque custodiæ esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuncios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellicue mala fames utrinque exercitum urgebat; Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò, ferente, quum quid venti motum esset; quorum intolerantissima gens humorique ac frigori assueta, quum æstu et angore ¹vexata, vulgatis velut in pecua morbis, ²moreretur; jam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant; bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et colloquia permissu imperatorum habitæ; in quibus quum indentidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Vejis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes; interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non smeret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremò spe quoque jam, non solùm cibo, deficiente, et quum stationes procederent, propè obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacunque pactione possent, jussit; jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquunt. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimæ per se, adjuncta indignitas est; pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, 'Væ victis esse.'

¹ vexati.

² morerentur.

XLIX. Sed Diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos; nam fortè quadam, priùs quàm infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; àufferrique aurum de medio, et Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset; denunciaturque Gallis, ut se ad prœlium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deùm, et conjuges, et liberos, et solum patriæ deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, et natura inæquali; et omnia, quæ arte belli secunda suis elîgi præpararive poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quàm consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant; igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabina via, quò se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur, et ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit; interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium; eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primùm, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, 'Fana omnia, quòd ea
'hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expia-
'renturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæ-

1 hostes possedisset.

6 reretur. Cum Cæretibus hospitium publicè fieret, quòd
 6 sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque
 6 ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset;
 6 ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter optimus maximus
 6 suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tuta-
 6 tus esset; collegiumque ad eam rem M. Furius dictator
 6 constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.
 Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis
 ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio
 illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri.
 Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis
 templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum,
 quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset,
 sacrum omne judicatum, et sub Jovis sella poni jussum.
 Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum
 in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ merce-
 dis Gallis confieret, à matronis collatum acceperant, ut
 sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honos-
 que additus, ut earum, sicut virorum, post mortem so-
 lennis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos perti-
 nebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum,
 agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, re-
 lictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent,
 in concionem, universo senatu prosequente, ascendit at-
 que ita verba fecit.

LI. Adeò mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum
 6 tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud ha-
 6 buerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his cer-
 6 taminibus eram; et ob eadem hæc, non, 'si millies sena-
 6 tusconsulto populi que jussu revocaretis, rediturus unquam
 6 fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mu-
 6 tata, sed vestra fortuna perpulit; quippe, ut in sua
 6 sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in
 6 patria essem; et nunc quiescerem ac tacerem libenter,
 6 nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset cui deesse,
 6 quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo et in nefas est.
 6 Quid enim repetimus? quid obsessam ex l. n
 6 bus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et qu
 6 victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen
 6 que arcem Diique et homines Romani tenuerint, hab

) nisi me senatusconsulto Esc.

verint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quo-
 que et Capitolium deseretur? et plus vastitatis huic urbi
 secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit?
 Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per
 manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen
 hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negli-
 gentiam divini cultus exemptam hominibus putem. B.
 tuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res,
 vel adversas; invenietis omnia prosperè evenisse sequen-
 tibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium pri-
 mum Vejens bellum (per quot annos, quanto labore ges-
 tum!) non antè cepit finem, quàm monitu Deorum aqua
 ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis
 nostræ clades nova? num antè exorta est, quàm spreta
 vox cælo emissa de adventu Gallorum? quàm gentium
 jus ab legatis nostris violatum? quàm à nobis, quum
 vindicari deberet, eadem negligentia Deorum præter-
 missum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœ-
 narum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbì
 documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt
 religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad se-
 dem Jovis optimi maximi; sacra in Ruina rerum nos-
 trarum alia terræ celavimus, alia, avecta in finitimas
 urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, de-
 serti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus.
 Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum
 belli decus amissum; et in hostes, qui cæci avaritia in
 pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt ter-
 rorem fugamque et cædem.

LII. Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta
 in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites,
 quantum vixdum è naufragiis prioris culpæ cladisque
 emergentes paremus nefas? Urbem auspicatò inaugura-
 tōque conditam habemus; nullus locus in ea non religio-
 num Deorumque est plenus; sacrificiis solennibus non
 dies magis statim, quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos
 omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi
 estis? Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione
 nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hos-
 1 deseritur.

'tium admiratione, quàm vestra, conspectum est; quum
 'inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis
 'in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in
 'bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos
 'etiam in pace deserì placet? et pontifices flaminesque neg-
 'ligentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in
 'solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis
 'ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros,
 'qui faciant; quorum neutrum fieri salvis ceremoniis
 'potest; et ne omnia generatim sacra omnesque percense-
 'am Deos; in Jovis epulo num alibi, quàm in Capito-
 'lio, pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ig-
 'nibus signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi
 'tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gra-
 'dive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano de-
 'seri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora ori-
 'gine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores in-
 'tersit; illi sacra quædam in Monte Albano Lavinioque
 'nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus
 'Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit; hinc
 'sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Re-
 'cordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia
 'aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermissum
 'est. Modò quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi
 'instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectæ
 'Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam
 'veterum religionum memores, et peregrinos Deos transtuli-
 'mus Romam, et instituimus novos. Juno regina, transvecta
 'à Vejis, nuper in Aventino quàm insigni ob excellens matro-
 'narum studium celebrique dedicata est die? Ajo Locutio
 'templum, propter cœlestem vocem exauditam in Nova via,
 'jussimus fieri; Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus;
 'collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus.
 'Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum Gallis urbem
 'Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus
 'in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus
 'metu retenti sumus? De sacris loquimur et de templis;
 'quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit,
 'quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una
 'illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, præterquam urbs

‘capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra
 ‘urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi es-
 ‘tis sacerdotes, et Vestales tuæ te deserent, Vesta? et fla-
 ‘men peregrè habitando in singulas noctes tantum sibi rei-
 ‘que publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicatò
 ‘agimus omnia ferè intra pomœrium, cui oblivioni, aut
 ‘cui negligentia damus? Comitia curiata, quæ rem mili-
 ‘tarem continent; comitia centuriata, quibus consules tri-
 ‘bunosque militares creatis, ubi auspicatò, nisi ubi adso-
 ‘lent, fieri possunt? Vejosne hæc transferemus? an com-
 ‘itiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc
 ‘ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. ‘Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque re-
 ‘linquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, nec hic
 ‘ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari
 ‘magis causam, quàm veram esse, ut ego non dicam,
 ‘apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante
 ‘Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatis-
 ‘que, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse,
 ‘ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter
 ‘meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etli-
 ‘amsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum
 ‘putatis; ego contrà, (nec id mirati sitis priùs, quàm,
 ‘quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset,
 ‘incolumi tota urbe, nunc has ruinas reliquendas non
 ‘censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam
 ‘migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris;
 ‘nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis glo-
 ‘riosa est; non enim reliquisse victores, sed amisisse victi,
 ‘patriam videbimur; hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs,
 ‘hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut
 ‘desereremus penates nostros, exiliumque ac fugam nobis
 ‘ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus; et
 ‘Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituerè
 ‘non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, ‘si jam no-
 ‘vis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitu-
 ‘dinem esse) et habitare in capta ab se, deserta à vobis, hac
 ‘urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed vete-
 ‘res hostes vestri, Æqui Volsceve, faciant, ut commigrent
 ‘si del.

' Romam, velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? an
 ' malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium,
 ' esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc
 ' scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati
 ' estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri
 ' possit, quàm casa illa conditoris est nostri, non in casis,
 ' ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sa-
 ' cra penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire?
 ' Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis
 ' nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam
 ' brevi ædificârunt; nos, Capitolio, arce incolumi, stan-
 ' tibus templis Deorum, ædificare ¹ incensa piget? et, quod
 ' singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrâssent, hoc
 ' in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. ' Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendi-
 ' um ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma
 ' magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Ga-
 ' bios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quò trans-
 ' migremus? Adeò nihil tenet solum patriæ, nec hæc
 ' terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignis-
 ' que caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vo-
 ' bis, etsi minùs injuriæ vestræ, quàm meæ calamitatis,
 ' meminisse juvat, quum abessem, quotiescunque patria in
 ' mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, cam-
 ' pique, et Tiberis, et assueta oculis regio, et hoc cælum,
 ' sub quo natus educatusque essem; quæ vos, Quirites,
 ' nunc moveant potiùs caritate sua, ut maneatis in sede
 ' vestra, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent
 ' desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi
 ' condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen
 ' opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehan-
 ' tur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum
 ' ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pe-
 ' ricula classium externarum; regionum Italiæ medium,
 ' ad incrementum urbis natum unicè locum. Argumen-
 ' to est ipsa magnitudo tam novæ urbis; trecentessimus sexa-
 ' gesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur; inter
 ' tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum inter-
 ' ea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis
 ' Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria,
 ' tantum terra marique pollens, atque inter duo maria

¹ *readificare.*

² *incensam.*

‘latitudinem obtinens Italix, bello vobis par est. Quod
 ‘quum ita sit, quæ (malum) ratio est, expertis alia ex-
 ‘periri, quum jam, ut virtus vestra transire aliò possit,
 ‘fortuna certè loci hujus transferri non possit? Hic Ca-
 ‘pitolium est, ubi quondam capite humano invento respon-
 ‘sum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore;
 ‘hic, quum auguratò liberaretur Capitolium, Juventas
 ‘Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri
 ‘se non passi; hic Vestæ ignes, hic ancilia cœlo demissa,
 ‘hic omnes propitii manentibus vobis Dii.’

LV. Movisse eos Camillus ¹quum alia oratione, tum ea,
 quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur; sed rem
 dubiam decrevit vox ²opportuna emissa; quòd, quum se-
 natus post paulò de his rebus in curia Hostilia haberetur,
 cohortesque, ex præsiidiis revertentes, fortè agmine forum
 transirent, centurio in comitio exclamavit; ‘Signifer, sta-
 ‘tue signum; hic manebimus optimè;’ qua voce audita, et
 senatus, ‘accipere se omen,’ ex curia egressus, conclamavit,
 et plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege,
 promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præ-
 bita est; saxi materiæque cædendæ, unde quisque vei-
 let, jus factum; prædibus acceptis, eo anno ædificia
 perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum,
 omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea
 est causa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ;
 nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit oc-
 cupatæ magis, quàm divisæ, similis.

¹ tum.

² opportunè.

FINIS.

